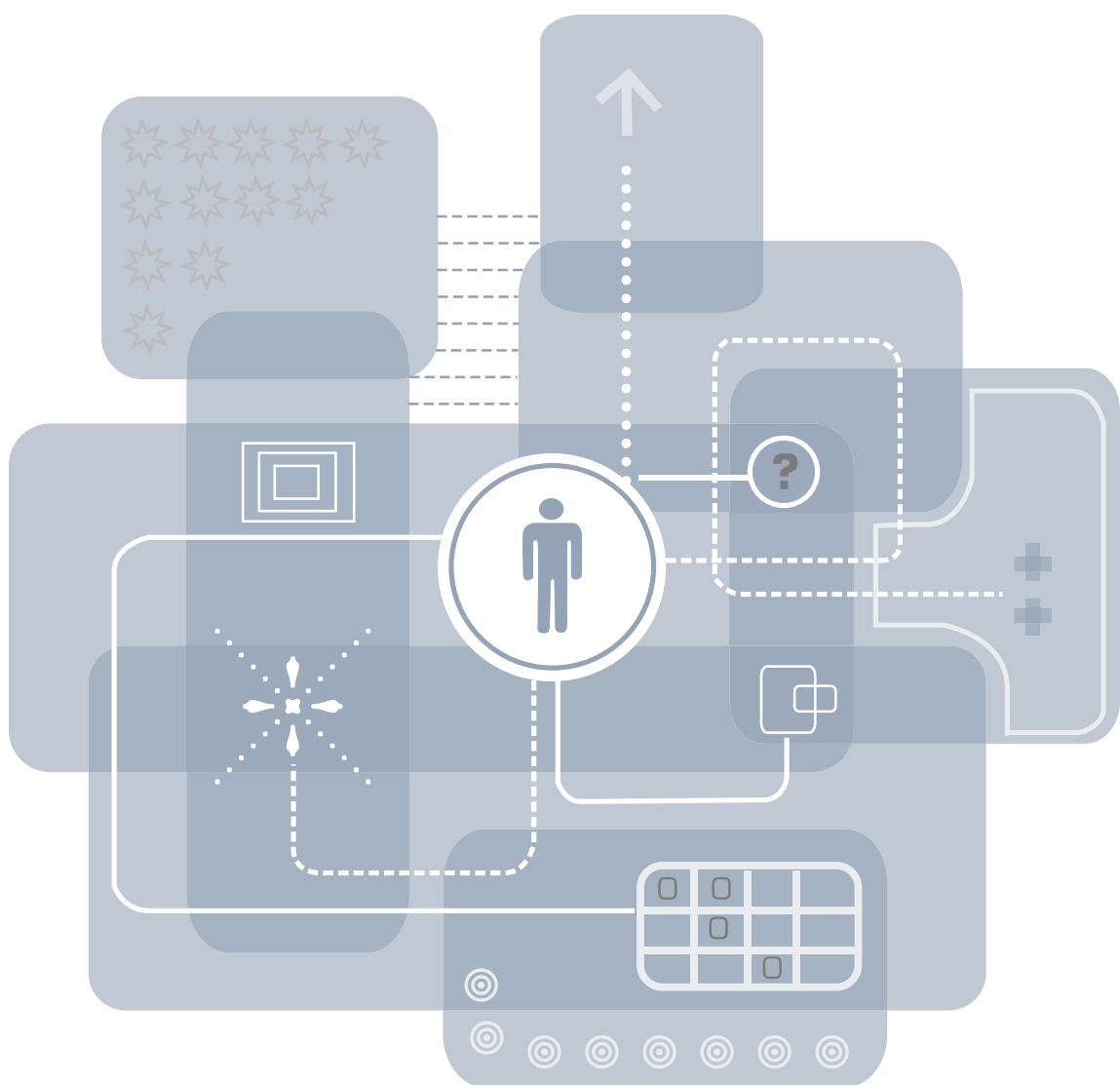

Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon

Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon

Karin Fransson
Gunnel Lindh

Skolverket

Beställningsadress:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
tel: 08-690 95 76
fax: 08-690 95 50
e-post: skolverket@fritzes.se

Best.nr: 04:852
ISBN 91-85009-58-X

Grafisk form och illustration: Mera text & form
Tryck: Edita Västerås, 2004

Innehåll

Förord	5
Introduktion	6
Kapitel 1:	
Kunskapsöversiktens struktur och innehåll	9
Ungdom som livsfas och	
ungdom som social och kulturell konstruktion	11
Teorier om studie- och yrkesval – karriärutvecklingsteorier	15
Kapitel 2:	
Forskning om ungdom	
– i skärningspunkten mellan olika forskningsfält	21
Tidigare översikter och utvärderingar av ungdomsforskning	24
Sammanfattande kommentarer	32
Kapitel 3:	
Ungdomar, utbildning och arbete	
– om utfallet av ungdomars socialisation och val	33
En gemensam grundskola?	34
En mer sammanhållen grundskola med nya valmöjligheter för eleven?	37
Allt fler går allt längre i skolan	38
Utbyggnaden fortsätter	39
Några förändringar under 1990-talet	41
Utbildningsval utifrån socioekonomiska förhållanden, kön och etnicitet	43
Ungdomar, arbete och arbetsmarknad	50

Kapitel 4:	
Ungdomars utbildnings- och yrkesval	
– i egna och andras ögon	55
Utbildnings- och yrkesval i ungas perspektiv	59
Fokus på individen	61
Fokus på möjligheternas strukturer	63
Individens uppfattningar i relation till tänkbara möjligheter	64
Vilket stöd erbjuds ungdomar i processen och hur värderar de detta stöd?	68
Sammanfattande kommentarer	86
Kapitel 5:	
Sammanfattande och avslutande reflexioner	89
Varför saknas kunskap?	90
Varför är kunskap viktig?	94
Referenser	101

Förord

Bakgrunden till denna översikt är behovet av kunskaper om ungdomars beslutsunderlag och strategier när det gäller deras tänkande och handlande inom områdena utbildning och arbete.

Förutsättningarna för ungdomars studier och inträde på arbetsmarknaden har genomgått stora förändringar under de senaste årtiondena. Exempelvis har studietiden förlängts och arbetsmarknaden för lågutbildade ungdomar har till stora delar försvunnit. Skolverket har därför ansett att det är angeläget att belysa vilka kunskaper som finns inom området. Då det är allmänt känt att detta område är lite beforskat är det betydelsefullt att undersöka vilka kunskapsluckorna är för att därigenom kunna initiera vidare forskning inom området.

Översikten redovisar kunskapsläget om hur ungdomar tänker, agerar och utvecklar strategier i samband med val av studieriktning, arbete och livskarriärer. Kunskapsläget när det gäller samspelet med utbildningssystem och politisk styrning över tiden redovisas också.

Kunskapsöversikten belyser kunskapsläget nationellt, med internationell utblick, och omfattar litteraturgenomgång av forskning, utvärderingar, utredningar, statistik etc. Översikten omfattar främst material från 1990 och framåt.

Uppdraget att genomföra kunskapsöversikten har legat på Institutionen för samhälle, kultur och lärande, avdelningen för studie- och yrkesvägledning vid Lärarhögskolan i Stockholm (LHS). Ansvariga för uppdragets genomförande har varit universitetsadjunkt Karin Fransson vid LHS och universitetslektor Gunnel Lindh vid Uppsala universitet, Institutionen för lärarutbildning.

Översikten initierades ursprungligen av Skolverkets interna handlingsprogram för skola-arbetslivsfrågor. Handlingsprogrammet, vars uppgift främst var att lyfta fram skola-arbetslivsfrågor i verkets verksamhet, fanns från hösten 1999 fram till Skolverkets delning våren 2003.

Lage Åström
Skolråd

Introduktion

Uppdraget har bestått i att göra en kunskapsöversikt vad gäller ungdomars föreställningar, kunskap och handlande visavi val av utbildning och arbete.

Det handlar om kunskap som bland annat svarar på frågor av karaktären: Vad vet vi om hur olika grupper av ungdomar orienterar sig, handlar och väljer inom utbildningssystemet och i övergångar till arbetslivet? Hur vävs deras kunskaper, tolkningar och handlande ihop i studie- och yrkesvalsprocessen? Vilket stöd erbjuds de i valsituationer?

Huvudinriktningen rör svenska förhållanden med vissa internationella utblickar. Målsättningen har varit att presentera vad som publicerats inom området. Detta är överordnat och innebär att kartläggningen inte fokuserat skillnader i själva forskningsprocessen mellan olika studier. Avsikten är att kunskapsöversikten ska ha relevans för dem som vill bidra till forskning och utvecklingsarbete inom området. Här tänker vi såväl på forskare, praktiskt verksamma som ansvariga och beslutsfattare.

Vi har gjort en litteraturgenomgång av forskning, utvärderingar och utredningar inom kunskapsområdet. Sökningen har gjorts med *fokus på svenska empiriska studier och då i första hand sådana som rapporterats i avhandlingsform*. Ett mindre antal institutionsrapporter och enstaka konferensrapporter har tagits med i översikten. Den avgränsning som detta innebär motiveras främst av arbetets tidsramar.¹ Men även därför att sådan forskning som publicerats deltar i en offentlig forskningsdiskussion. De litteratursökningar som gjorts avser publicerade arbeten från i huvudsak perioden 1990-2002. I enstaka fall har tidigare litteratur tagits med, då vi bedömt den som relevant eftersom den ofta citerats i det senaste decenniets forskning.

Vi har även tagit del av pågående forskning, dels via hemsidan *forskning.se*, olika universitetsinstitutioners hemsidor samt via Nordic Youth Research Bibliography (NYRIB) och OECD:s hemsida, dels via samtal med verksamma forskare inom fältet. I vårt arbete har vi vidare dragit nytta av tidigare översiktsarbeten såsom forskningsöversikter och utvärderingar (till exempel översikter gjorda inom HSFR, FAS, Ungdomsstyrelsen och Skolöverstyrelsen).

1) Kartläggningen har haft en tilldelning motsvarande cirka sex månaders heltidsarbete.

Vi har sökt avhandlingar i första hand via LIBRIS. Det skulle föra för långt att här nämna alla sökord och kombinationer, men vi har använt oss av ordet *ungdom* med olika ändelser (-skultur, -stid, -sforskning etc) och i kombination med andra ord och begrepp (utbildning, arbete, attityder, media, föreställningar etc). Vi har också utgått från sökord som tonår, elev, adolescens etc i olika kombinationer. Vi har också sökt på alla tänkbara varianter och kombinationer av *val* och *vägledning* (utbildningsval, studie- och yrkesval, studie- och yrkesvägledning etc) samt på ämnesord såsom: social selektion, rekrytering, utbildningssociologi. Våra initiala sökningar och sökord generade i sin tur nya sökord och så höll vi på till dess att vi märkte att samma titlar återkom. Vår slutsats blev att vi då hade skaffat oss en rimligt god överblick av relevant forskning och övrig litteratur inom kunskapsområdet.

Sökorden gav mycket olika utslag i antal träffar. Avgränsat till avhandlingar gav till exempel sökning på "ungdom" 583 träffar, medan sökning på ungdomar och yrkesval gav en träff och ungdomar och arbetsliv gav fyra träffar. Utifrån sökningen på avhandlingar i LIBRIS kom vi fram till ett 70-tal avhandlingar. Dessa läste vi abstract på och kategoriserade utifrån olika teman. Avhandlingarna grupperades i skilda teman som i olika grad var relevanta för kunskapsöversikten. De mest relevanta tog vi del av i sin helhet. Exempel på teman är: ungdomars identitetsutveckling och framtidsorientering, ungdom och modernitet, ungdomars utbildnings- och yrkesval. Samtliga kategorier är av intresse för kunskapsöversikten, men den senare kategorin är av mer centralt intresse.

Vi genomförde också sökningar i LIBRIS med samma sökord men nu inte begränsat till avhandlingar. Att här redogöra för alla de titlar vi fann är inte meningsfullt. Men utifrån denna sökning gjorde vi grova bedömningar och gick sedan även vidare utifrån de referenser vi hittade i denna litteratur. Referenslistor har hjälpt oss vidare i jakten på relevant forskning. Förutom avhandlingar har vi således använt oss av såväl offentliga utredningar, populärvetenskaplig litteratur, myndighetsrapporter, tidskriftsartiklar som andra uppsatser och rapporter av mindre omfattning. Vi har även systematiskt gått igenom rapportdatabaser hos Skolverket, Högskoleverket, Ungdomsstyrelsen och Arbetslivsinstitutet.

Vi vill betona att vi i huvudsak uttalar oss om publicerat material.

De svenska studiernas innehåll har strukturerat framställningen och avgjort vad som sedan tagits med från andra länder. I kapitel 1 presenteras och problematiseras kunskapsområdet. I detta ingår definitioner av begreppet ungdom samt en kortfattad genomgång av teorier med relevans för studie- och yrkesval. Kapitel 2 innehåller tidigare gjorda översikter och utvärderingar av olika inriktningar inom ungdomsforskning, ungdomskulturforskning och pedagogisk forskning. Dessa ger oss värdefull kunskap som bas för förståelse av olika ungdomars livsvillkor. Den i utvärderingarna

redovisade forskningen ger dock överlag inga direkta svar på de centrala frågor som vi inledningsvis ställde i kapitel 1. Dessa frågor tycks befinna sig i skärningspunkten mellan olika forskningsfält. I kapitel 3 presenteras kunskap om förutsättningar för individers valprocesser. Av central betydelse är till exempel utbildningssystemets utformning liksom villkoren på arbetsmarknaden och i arbetslivet. Här belyses kunskap som finns om utfallet på generell nivå av sådana förhållanden som har visat sig ha betydelse för studie- och yrkesval såsom socioekonomisk tillhörighet, kön och etnicitet. Kunskap om relationen mellan mänskligt handlande och villkoren för detta är central för förståelsen på en generell nivå av individers valprocesser. I kapitel 4 är fokus på studier som fångar vad som, i egna och andras ögon, framstår som viktigt för ungdomar i valprocesser som rör utbildning och arbete. Här redovisas också undersökningar om vilket stöd, i form av program och verksamheter som unga får i dessa processer och hur detta stöd värderas. Kapitel 5 ger en sammanfattning och reflexioner.

Avslutningsvis vill vi tacka dem som gjort det möjligt för oss att genomföra denna kunskapsöversikt. Vår kontaktperson på Skolverket skolrådet Lage Åström har intresserat följt arbetet och uppmuntrat oss. Bibliotekarierna Åsa Adebäck Lowén och Yvonne Lindström vid Uppsala Universitets bibliotek har engagerat sökt och tagit fram litteratur. Medlemmarna i forskningsgruppen STEP vid Uppsala Universitet, under ledning av professor Ulf P. Lundgren, har kontinuerligt läst och gett konstruktiva synpunkter på manus. Här vill vi särskilt tacka doktoranden Christian Lundahl. Lärarna vid Avdelningen för studie- och yrkesvägledning, Lärarhögskolan i Stockholm har också gett initierade synpunkter. För värdefulla kommentarer på manus i slutversion tackar vi professor Ola Stafseng vid Pedagogisk Forskningsinstitut i Oslo. Studien har ekonomiskt möjliggjorts via Skolverket samt genom bidrag från Lärarhögskolan i Stockholm.

14 maj 2004

Karin Fransson och Gunnel Lindh

kapitel 1

Kunskapsöversiktens struktur och innehåll

Centrala frågor för en kunskapsöversikt inom detta område är: Hur formas ungas bilder av sig själva i utbildning visavi kommande studier och arbete? Hur tolkar ungdomar omvärlden och samhällsförändringar i relation till den egna nutiden och framtiden i utbildning och arbete? Vilken betydelse får till exempel bilder i media i ett samhälle med ett för ungdomar allt mer osynligt arbetsliv. Ett arbetsliv där också många arbetsprocesser i sig kan beskrivas som alltmer abstrakta?

Vilken kunskap har vi om hur ungdomar orienterar sig, handlar och väljer inom respektive skolform och i övergången mellan olika delar av utbildningssystemet? Hur vävs kunskap, tolkning och handlande ihop? Andra centrala frågor är: Vilken betydelse har innehåll och utformning av utbildningssystemet för elevers kunskaper och handlande? Vilket stöd erbjudes ungdomar i sina valprocesser? Vilka olika mål och medel har över tid utvecklats i skolan i syfte att stödja eleverna i deras orienterings- och beslutsprocesser avseende utbildning och arbete?

Forskning med relevans för området utgör inte ett sammanhängande fält, utan har bedrivits inom skilda etablerade discipliner såsom pedagogik, psykologi, sociologi samt inom en mer tvärvetenskapligt orienterad ungdomskulturforskning. Frånvaron av ett sammanhängande forskningsfält motiverar i sig behovet av en kunskapsöversikt. Varje kunskapsöversikt utgör samtidigt i sig ett led i att forma det område som är i fokus för arbetet. Detta blir än mer påtagligt när det som här handlar om en översikt som rör ett mindre etablerat område. I arbetet med att identifiera och strukturera materialet har det varit påtagligt för oss att också vi bidrar till konstruktionen av vad som kan rymmas inom fältet.

Att det inte är ett etablerat och klart definierat område får konsekvenser också på annat sätt. Vare sig vi eller andra äger hela kunskapsmassan inom området. För oss gör det att möjligheten att ge en konsistent beskrivning blir en grannliga uppgift. Föreliggande kunskapsöversikt bidrar dock till en avstamp till att i olika avseenden både definiera och fördjupa kunskapen om hur olika ungdomar uppfattar sina villkor samt formar tankar och handlande i valprocesser visavi utbildning och arbete.

Ungdomar står i dag inför den svåra uppgiften att utveckla en någorlunda fast identitet samtidigt som de ska kunna hantera stora förändringar i samband med val av levnadsbana. Och detta i ett risksamhälle där de aldrig kan vara säkra på att det som gäller i dag gäller i morgon. Det krävs av de unga att de kontinuerligt tänker igenom sina upplevelser, vad de vill och varför

och vilka vägar som kan vara möjliga för dem. Att förhålla sig realistiskt till dessa frågor innebär, enligt den danska professorn i ungdomsforskning Brigitte Simonsen, en helt ny situation för ungdomar i utbildningssystemet och på arbetsmarknaden (Simonsen, 2002). Enligt Simonsen är detta en "enormt stor och ganska oöverskådlig uppgift, som tidigare generationer har mycket svårt att uppfatta och förstå fullt ut." Man ska välja själv och uppleva att det är det man gör. Enligt Simonsen kan man inte undgå det. På grund av uppväxt och erfarenheter är de unga dock mer eller mindre bra utrustade för detta. Den svenska arbetslivsforskaren Arnell Gustafsson (1999) menar att det krävs att de unga får stöd i dessa processer. "Att i unga år utan något större institutionellt stöd, ta sig fram på en tuff och hård arbetsmarknad kan i många fall bli en alltför svår uppgift."

Ungdom som livsfas och ungdom som social och kulturell konstruktion

Ungdom är ett begrepp som betyder mycket i vår tid och som vi talar om med olika känslor och innebörder. Begreppet ungdom kan förstås på många olika sätt. Spontant uppfattas nog ungdom som en livsfas det vill säga en övergångsfas mellan barndomen och vuxenåldern. Samtidigt skiljer sig uppfattningarna om hur lång denna period är och vad som avgränsar den. Vanligtvis tänker vi väl att ungdomstiden inleds med puberteten i 11-13 årsåldern och avslutas med att man har etablerat en vuxentillvaro liktydigt med ekonomi, arbete, bostad och kanske familj. Formellt blir man vuxen när man får den vuxnes rättigheter och plikter som i vårt samhälle infaller vid 18-20 års åldern.

Att man vid studiet av ungdomar utgår från en definition där *åldern* utgör en avgränsning är vanligt. Detta låter sig dock inte så enkelt göras. Ändrade förutsättningar i samhället har lett till att ungdomstiden i en snäv historisk mening har förlängts. Parallellt med den förlängda ungdomstiden uppåt i åldrarna har, enligt Öhlund (2002a), ungdomskulturernas livsstilar sjunkit nedåt i åldrarna. Något som också påverkar vilka ålderskategorier som kan ingå i urvalet. Samtidigt brukar barnforskningen använda sig av FN:s barnkonvention, där man anses vara barn upp till 18 år. Detta gör att samma ungdomar kan ingå både i ungdoms- och barnstudier. Att det på senare tid tillkommit en ny kategori unga, "unga vuxna" som är i åldrarna 26-29 år, pekar enligt Halleröd (2002) på en förlängning av ungdomstiden som i sin tur innebär att vuxenblivandet i sig är en social konstruktion som inte enkelt kan bestämmas till en given ålder. I Skolverkets rapport "Efter skolan" (2002) ges en schematisk översikt för att illustrera en ökad differentiering med fler åldersrelaterade faser under livet till exempel "unga vuxna".

Ungdomsbegreppet har i forskningssammanhang avgränsats på olika sätt. Enligt Arnell Gustafsson (1994) finns åtminstone ur teoretisk utgångspunkt

tre olika perspektiv på begreppet ungdom. För det första *socialisationsperspektivet* som innebär att ”Ungdom är den period i en människas liv då hon övergår från barn till vuxen. ... I detta perspektiv är övergångsprocessen, socialisationen, till vuxenlivet det som är väsentligast att studera.” (s 99) Detta perspektiv är enligt Arnell Gustafsson ”kärnan i ungdomsforskningen” (s 100).

Ett andra perspektiv utgörs av *generationsperspektivet*. Detta perspektiv poängterar att de unga tillhör en annan generation än de äldre. Detta är det perspektiv som enligt Arnell Gustafsson legat bakom flertalet av de studier av ungdomars attityder till arbete som publicerats de senaste åren. Ungdomarna är födda i en annan tidsanda än de äldre och för med sig andra erfarenheter och värderingar i livet. Öhlund (2002a) kallar detta för *livsfasbegreppet*.

För det tredje urskiljer Arnell Gustafsson *åldersperspektivet*. I detta perspektiv betonas att olika åldersgrupper lever under olika betingelser och att detta har betydelse för deras upplevelser och livskvalitet. Här exemplifieras med att det inom arbetslöshetsforskning visat sig att ungdomar inte upplever arbetslöshet som lika chockartat som de medelålders.

Det kan vara svårt att skilja åldersperspektivet från socialisationsperspektivet. Arnell Gustafsson menar dock att distinktionerna kan vara fruktbara som analytiska verktyg.

Ungdom kan också ses som en *social kategori*, enligt Öhlund. Detta innebär att ”precisera de mer eller mindre, gemensamma sociala och historiska villkor som gäller för den del av befolkningen som definieras som ungdomar.” Framväxten av ungdom som en social kategori är en effekt av historiska förändringar som exempelvis förändrad syn på familjen, en åldersindelad och allmän skola skild från privatsfär och arbetsliv, en utpräglad kommersiell ungdomsmarknad och populärkultur. Institutioner och organiserade verksamheter som har till uppgift att utbilda, fostra och förbereda ungdomarna för vuxenlivet kan, enligt Öhlund, sägas utgöra själva grunden till skapandet av ungdom som en social kategori.

Ett delvis annat sätt att avgränsa ungdomsbegreppet görs av Bjurström och Fornäs i Ungdomsstyrelsens rapport (1998). De har en indelning i fem teman:

- Ungdom som en period i människors livsfas när personen varken betraktas som barn eller vuxen.
- Ungdom som har att göra med en gränsdragning när människor biologiskt och fysiologiskt blir könsmogna.
- Ungdom har psykologiska innebörder. De klassiska ”adolescensproblemen” har flyttats uppåt i åldrarna.
- Ungdom som en social kategori. Indikationer som man allmänt sett är överens om utmärker ett vuxenblivande är exempelvis faktorer som att ta ansvar för egna beslut, hitta sin identitet och försörja sig själv.
- Ungdomskulturen har att göra med hur man ser ut och uppför sig.

Bjurström och Fornäs menar att ungdomstidens gränser blivit alltmer diffusa, något som man också tagit fasta på och problematiserat i det forskningsfält som kallas ungdomskulturforskning.

När man i undersökningar frågat hur ungdomar själva uppfattar begreppet framgår att ungdomarna själva menar att *det är ett emotionellt tillstånd att bli vuxen* (Halleröd, 2002). Det handlar enligt dem om att ta ansvar, att man en dag upptäcker att man är sista instans. Det behöver inte vara då man flyttar hemifrån, utan det är mer en mognadsprocess, att ta kommandot över sitt liv.

En reflexion vi gör är att dagens definitioner av ungdom och ungdomstid i så hög grad tar utgångspunkt i psykologiska perspektiv och i mindre utsträckning utifrån ungdomars materiella villkor.

Den förlängda ungdomstiden

Ser vi historiskt på ungdomsbegreppet så har innebörden av ungdomstiden förändrats ganska mycket sedan 1950-talet. Ungdomstiden tar sig inte uttryck på ett gemensamt och homogent sett. Ungdomstiden bör snarare ses som ett uttryck för en lång rad skilda sociala och kulturella livsformer. Varje generation präglas av villkoren under den tid och på den plats som den växer upp. För inte alltför länge sedan gick man från barn till vuxen direkt. Konfirmationen ledde då in i vuxenvärlden och den första klockan blev symbolen för det egna ansvarstagandet.

Ungdomen som en social kategori i samhället har i dag fått en annan position till följd av att livsfasen ungdom har utsträckts i tiden. Man är inte som under 1950-talet längre tonåring i kraft av enbart sin ålder. Nu är man något i kraft av kombinationer av sin ålder, kön, etnisk tillhörighet, klassbakgrund och inte minst generationstillhörighet.

Den sociala och yrkesmässiga etableringen tenderar att skjutas framåt på livslinjen genom längre tid i utbildningssystemet, svårigheten att få egen bostad och längre startsträcka till första jobbet. Det är också en period då unga människor väljer yrke och framtid: ett val som i hög grad präglas av gymnasieskolans organisation, arbetsmarknadens segregation, rådande genusordning och subjektiva föreställningar om olika yrkens attraktivitet. Häri ligger en av ungdomstidens paradoxer. Samtidigt som sexuell och social mognad sker allt tidigare blir det svårare för ungdomar att bryta upp från föräldrahemmets sociala och ekonomiska band. Ungdomstiden får alltmer karaktären av en utsträckt mellanperiod – ett socialt och identitetsmässigt mellanrum – mellan olika livsformer och sociala miljöer. (Abrahamsson, 2002, s 51)

Även Lundahl (2002) menar att en anledning till den förlängda ungdomstiden förmodligen är den förlängda skolutbildningen. Detta får betydelse för hur ungdomars socialisation till vuxenvärlden gestaltas sig.

I projektet "Ungdom, identitet, politik" har Thomas Öhlund (2002b), i styrdokument och statliga utredning sedan 1939, studerat hur synen på ungdomar förändrats under åren. Han ser alltså på vilka resultat man fått fram via forskning. Det visar sig då, som vi förstår det, att resultaten av forskningen även beror på fokus och metodologi. Öhlund konstaterar att ungdomspolitik i modern mening etablerades först under 1980-talet. "I dag handlar det om enskilda ungdomsprojekt, att man ska ta vara på sitt liv, utbilda sig och ta ansvar som samhällsmedborgare." (s 42) Men Öhlund menar att dagens ungdomspolitik inte bara handlar om individualisering, utan minst lika mycket om att skapa en ny sorts gemenskap. Det är enligt Öhlund "ett gigantiskt konstruktionsarbete som sker när en ny sorts individ lanseras som är självreglerande, autonom och framförallt en aktiv individ/medborgare." (s 42)

I dag ser man ungdom som en "viktig resurs som har kunskap och är värd att lyssna till" (s 40). Det har enligt Öhlund skett en historisk förändring i statliga institutioners tilltal till unga människor. Man har lämnat välfärdssamhällets former för social kontroll för en mer liberal form av styrning. Tilltal och styrningsprinciper måste förändras med tanken om den kulturella individualiseringen.

Enligt Stafseng (1990) borde en problematisering av ungdomsbegreppet vara en ständigt pågående forskningsuppgift för ungdomsforskare och utgöra en utgångspunkt. Detta beaktas i projektet "Att bli vuxen. En studie av unga människors levnadsförhållanden och värderingar." (Halleröd, 2002) I detta projekt är utgångspunkterna bland annat att ungdomar alltid måste relateras till vuxna. Ungdomar bör inte betraktas som en homogen grupp. Det är viktigt att utgå från material som representerar alla ungdomar och inte bara vissa subgrupper. De långsiktiga effekterna av olika förhållanden under ungdomstiden bör studeras på individnivå. En längre tidsperiod ska studeras för att få en uppfattning om förändring.

Konsekvenser för en kunskapsöversikt om ungdomars utbildnings- och utbildningsval

Sammanfattningsvis finns det alltså många olika sätt att definiera ungdom. (Se till exempel Stafseng, 1990; Öhlund, 1997; Arnell Gustafsson, 1994.) Det kan som vi visat ske utifrån ålder, socialt perspektiv, generationsperspektiv, biologiskt eller institutionellt perspektiv. Vad gäller åldersperspektivet så har vi för vår kunskapsöversikt valt att inta en flexibel hållning beroende på den förlängda ungdomstiden. I grova drag har vi fokuserat på tonårstiden och den grupp som Skolverket talar om som unga vuxna. Olika forskningsprojekt håller sig också med olika åldersgränser. Vårt fokus är på unga människors formande av tankar, strategier och handlingar. Här är skolan en central arena. Vi avgränsar alltså kunskapsöversikten till att huvudsakligen behandla studier som berör den åldersperiod när ungdomar

befinner sig i grund- och gymnasieskolan. Att Skolverket är uppdragsgivare spelar förstås in. Samtidigt är vi väl medvetna om att ungdomstiden i andra sammanhang, exempelvis den tidigare refererade FAS-utvärderingen, anses sträcka sig fram till 25-årsåldern och ibland längre.

Teorier om studie- och yrkesval - karriärutvecklingsteorier

Denna kunskapsöversikt ska belysa ungdomars föreställningar, kunskap och handlande visavi val av utbildning och arbete, liksom vilket stöd skolan erbjuder ungdomar i dessa valprocesser. Det finns en mängd teoretiska sätt att se på hur människor väljer utbildning, arbete och yrke och hur beslutsfattande går till i valsituationer som rör utbildning, yrke, arbete och liv. Tidigare kallades dessa tankekartor för yrkesvalsteorier, i dag benämns de oftast karriärutvecklingsteorier. Karriär ska i detta sammanhang inte sammanblandas med "att göra karriär." Yrkesvalsforskaren Super (1983) beskriver karriär som en sekvens av positioner som innehas av en person före under och efter hennes eller hans arbetsliv. Det innefattar arbetsrelaterade roller som exempelvis studerande, anställd eller pensionär. Om vi syftar på arbetslivet bör enligt Super karriär begränsas till sådant. Annars kan vi räkna in även andra roller som hemarbetande och medborgare.

Karriärutvecklingsteorier beskriver, förklarar och förutsäger vad som sker i karriärutvecklingsprocessen. Det skulle föra för långt att här närmare gå in på de olika teorierna. För en översikt av de i dag vanligaste teorierna hänvisar vi till Brown m.fl. (2002).

Historiskt perspektiv

Yrkesvalet och yrkesvägledning som offentligt problem är av sent datum. Vi kan kalla det ett 1900-talsfenomen. En förutsättning är att det existerar någon form av fritt val av yrke, något som först i vårt århundrade blivit en realitet för en större grupp människor. I och med industrisamhällets framväxt med krav på arbetsdelning blir det samtidigt möjligt för allt fler medborgare att också välja yrke.

Förändringar både i arbetslivet, ekonomin och utbildningen (i form av förändrade produktionsförhållanden, rationaliseringar, massutbildningens framväxt, lönearbetets genombrott med mera), bidrar under industrisamhällets framväxt till att separera arbetslivet från utbildningen. Härmed uppstår ett behov både för den enskilda individen och staten av en mer organiserad yrkesvägledning. Frågan om ungdomars yrkesval hamnar därmed mer påtagligt i offentlighetens ljus (Mattsson, 1984).

Både internationellt och i Sverige brukar år 1902 anges som yrkesvägledningens födelseår. Då öppnar arbetsförmedlingen i München en yrkesorienterande informationstjänst och i Sverige öppnas i Göteborg och Helsingborg de första offentliga arbetsförmedlingskontoren (ibid).

Ungefär samtidigt verkar i Boston den man, Frank Parsons, som anses vara den moderna ”yrkesvägledningens fader” (Capuzzi & Gross, 1991). Detta epiteta har han fått för att han var den förste att formulera en modell för en mer systematisk vägledningsverksamhet. Parsons hävdade att man borde välja yrke på ett systematiskt sätt. Hans allmänna credo var: ”It is better to choose a vocation than merely to hunt a job.” (Herr & Cramer, 1992). Enligt Parsons var yrkesvalet en engångsföretelse där den väljandes förmågor, fastställda genom psykologiska test, skulle ”matchas” mot de krav som ett yrke ställde. Detta innebär ett urval av individer i stället för ett regelrätt val. Med hjälp av modellen skulle rätt man hamna på rätt plats. För Parsons var valet rationellt och objektivt.

I sin postumt utgivna bok ”Choosing a Vocation” (1909) formulerar Parsons vad som krävs för ett ”klokt” (wise) yrkesval. Den vägledningssökande behöver enligt honom hjälp med:

1. A clear understanding of yourself, your aptitudes, abilities, interests, ambitions, resources, limitations and their causes;
2. A knowledge of the requirements and conditions of success, advantages and disadvantages, compensations, opportunities and prospects in different lines of work.
3. True reasoning on the relations of these two groups of facts. (s 5)

Det som enligt Parsons krävs för ett riktigt yrkesval är sålunda: för det första att individen har klart för sig vem hon är, för det andra att hon har kunskaper om omvärlden, för det tredje krävs ett ”sunt resonerande” om relationen mellan dessa två grupper av fakta. Utifrån dessa syften utformar han så en modell i sju steg för hur vägledaren ska kunna hjälpa den sökande. Parsons syn på yrkesvalet har kommit att starkt influera vägledningspraktiken och är alltjämt levande.

Parsons tankar om yrkesvalet kom senare att vidareutvecklas av Patterson och Williamson.¹ Den teori som så småningom växer fram genom Williamson och hans grupps arbete har benämnts egenskaps- och faktorteori alternativt ”The Minnesota Point of View”.² Vägledarens roll är enligt denna teori liktydig med expertens.

Under 1950-talet förändrar den psykologiska forskningen i USA synen på yrkesvalet radikalt. Från att yrkesvalet tidigare betraktats som en engångsföretelse ses nu detta som en kontinuerlig process (Ginzberg m.fl., 1951; Super & Bachrach, 1957; Holland, 1959). Begreppet ”karriär”, som definitionsmässigt omfattar en längre tid än yrkesval, införs nu parallellt med begreppet yrkesval. Det nya sättet att se på yrkesvalet är starkt påverkat av utvecklingspsykologins syn på människan som ständigt

1) 1939 kommer Williamsons banbrytande vägledningbok: How to counsel students.

2) För en utförligare genomgång av denna teori se till exempel Persson m.fl., 1980.

i utveckling, en process som börjar tidigt i barndomen och som sedan i princip pågår livet ut. Psykologiska teorier som förklarar hur yrkesvalet går till kallas nu följdenligt karriärutvecklingsteorier.

Psykologins intresse för karriärutveckling som en aspekt av mänskligt beteende manifesteras i en mängd yrkesvals- och karriärutvecklingsteorier som emanerar från olika utgångspunkter och koncentreras på olika ämnen: till exempel livsstadier och karriärutveckling (Super, 1957), steg i beslutsfattandet (Tiedeman & O'Hara, 1963), personlighetstyper och yrkespreferenser (Holland, 1973).

Mattsson (1984) som har analyserat de tidiga amerikanska yrkesvalsteorierna, ser en utveckling av dessa tankemönster som tidsmässigt överensstämmer med förändringar i samhället. Det första synsättet kallar hon *rationalitetsuppfattningen* med referens till Parsons (1909). Det andra synsättet, *auspeglingsuppfattningen*, utmärks av att det är individens egna intressen och upplevelser som utgör grund för valet. Hollands (1959) yrkesvalsteori är den som främst representerar denna inriktning. Enligt det tredje synsättet, *utvecklingsuppfattningen*, är yrkesvalet en process som är utsträckt i tiden och där många faktorer påverkar individen på väg till "yrkesvalsmognad" (Ginzberg m.fl 1951; Super & Bachrach, 1957). Mattson menar att samtliga dessa teorier är alltför psykologiskt inriktade. De tar i alltför liten grad hänsyn till de samhälleliga faktorernas påverkan på valprocessen.

I Sverige utvecklade Sjöstrand (1968) en teori där han tar avstånd från uttrycket "yrkesval". Sjöstrand menar att termen yrkesval innebär en begränsning. Yrkesvalet handlar snarare om människans väg genom arbetslivet. En karriärsocialisation som enligt Sjöstrand innehåller en rad brytpunkter av mer eller mindre medvetna val. En individs karriärinje bildas enligt Sjöstrand genom "individens specifika mönster av studier och anställningar" (s 19).

Under de senaste decennierna har dessa äldre teorier utvecklats och nya tillkommit. De samhälleliga faktorernas påverkan på valprocessen har i allt högre grad kommit att influera karriärutvecklingsteorierna. (Se till exempel Collin & Young, 2000.) Förutom att sociologiska teorier om karriärutveckling tillkommit har olika försök gjorts att förena aktörs- och strukturperspektiv. Kontextuella villkor tillmäts större betydelse. Vad som menas med kontext i dessa sammanhang är dock olika.

Det nya karriärbegreppet

En ökad grad av osäkerhet på arbetsmarknaden gör att det inte längre går att räkna med en livslång anställning i framtiden. Människor kommer att vara tvungna att acceptera projektanställningar, perioder av arbetslöshet eller mer eller mindre påtvingade förändringar av den yrkesinriktning som man tidigare haft. Förlusten av utstakade karriärvägar och förväntade scenarier kräver att individen i högre grad blir självstyrande vad gäller arbete.

Men detta gäller inte bara arbete. Karriärbegreppet har utvecklats till ett livsstils- eller livsformsbegrepp. ”Väljer” yrke gör man parallellt med att man ”väljer” livsform.

Det nya karriärbegreppet utmärks enligt Hall och Mirvis av (se Richardson, 1998):

1. Överkänsliga (idiosyncratic) karriärvägar i stället för utvecklande progression. Metaforen för detta är fingeravtryck i stället för hierarkiskt organiserade faser. Karriärer kan ta vilken riktning som helst.
2. Det nya karriärbegreppet innefattar såväl hem och familjeåtagande som betalt arbete.
3. Individerna är centrala medan organisation, yrke eller arbete är i bakgrunden.
4. Den nya karriären är skiftande (protean). Individerna utvecklas ständigt och genererar sig själv i sina liv och karriärer.

Även om det finns mycket som är positivt i det nya karriärbegreppet så pekar Richardson (1998) på besvärliga implikationer vilket får konsekvenser för vägledningen. Richardsons svar är att vägledningens mål måste bli att utveckla individens förmåga att styra sig själv och att bemyndiga individen (empower).

Enligt Hodkinson (1998) kan existerande teorier sägas tillhöra endera av två poler. Vid ena polen återfinns psykologiska teorier som betonar det individualistiska, vid andra polen sociologiska teorier där val bestäms av möjlighetsstrukturer på arbetsmarknaden. I den forskning Hodkinson själv bedrivit, som rör unga människors karriärutveckling, stämde dock inte någon av teorierna in helt. ”The young people we followed made decisions that were strongly influenced by their personal dispositions, which in turn were part of their life histories and located in the social, economic and cultural context in which they, their families and friends lived.” (s 558)

Tillsammans med ett par andra forskare, Sparkes och Heather Hodkinson, utvecklade Hodkinson, med utgångspunkt i genomförd forskning, en teori om på vilka sätt unga människor gör karriärbeslut. (Se Hodkinson m.fl., 1996 och Hodkinson & Sparkes, 1997.) Härvid fann forskarna att Bourdieus habitusbegrepp var användbart. Beslut gjordes genom det Bourdieu kallar dispositioner.

Decisions were made through these dispositions, and were partly tacit or intuitive and partly discursive, partly rational, above all, they were pragmatic, making use of information, advice and opportunities perceived to be available and relevant at a time. These pragmatist rational decisions were bounded by the person's horizons for action. These are made up of an inseparable combination of educational and labour market opportunities and the person's perceptions of what was available and/or suitable. (Hodkinson, 1998, s 558).

Forskarna menade att beslutsprocessen och beslutet i sig var en integrerad del av en persons ”evolving” habitus. De data forskarna hade blev bara meningsfulla om man inte särskiljde det som hände på fältet med ungdomarnas pragmatiskt rationella beslutsfattande. Ungdomarnas pragmatiskt rationella beslutsfattande var i sin tur rotade i tidigare rutiner och *brytpunkter* som i sig utgör en individs livshistoria. (Jämför Sjöstrand, 1968.)

I vår kunskapsöversikt tar vi utgångspunkten i teorier som försökt förena ett strukturellt perspektiv med ett aktörsperspektiv.

Karriärutvecklingsteorier och vägledning

De olika tankekartorna för hur utbildnings- och yrkesval går till avspeglas även i det behov av stöd individen har i olika valsituationerna. Något som vi återkommer till i kapitel 4 när vi belyser vad vi från forskningen vet om hur unga ser på det professionella stöd de erbjuds respektive skulle vilja ha i valprocessen.

Historiskt har det dock, som framgått ovan, i begynnelsen handlat om en förskjutning från att få stöd i valet av det första arbetet, till att lära sig något om sig själv och omgivningen. (Se nedan Law och Watts, 1977.) I dag handlar det om att få hjälp med att utveckla förmågor för att klara av att handskas med ett livslångt karriärförlopp, så att man blir i stånd att skapa sin egen karriär på en föränderlig arbetsmarknad (Kidd, 1996).

En i dag vanlig tankemodell, för vilket stöd som behövs i valsituationer och hur det bör utformas, är den som går tillbaka på Law och Watts (1977). Enligt deras modell, kallad DOTS, bör individen under studie- och yrkesvalsprocessen bli medveten om sig själv (Self awareness), och sina möjligheter (Opportunity awareness) samt lära sig att fatta beslut (Decision learning) och handskas med övergångar inom/mellan utbildning och arbete (Transition learning). De fyra ingående delarnas initialer har gett modellen sitt namn. Som framgår är detta en normativt inriktad modell.

DOTS har på senare år utvecklats både av Law själv (1999) och av andra forskare. Modellens fyra huvudkomponenter kvarstår i New DOTS. Men i takt med det senaste decenniets förändringar i samhället och dess inverkan på karriärutvecklingsteorier har modellen förändrats. Det handlar då i hög grad om en förändrad syn på lärande. Det handlar inte bara om vad man bör lära sig utan också om hur och varför, liksom om det livslånga lärandet. På samma sätt som i New DOTS ser vi förskjutningar och förändrade betoningar i andra tankekartor för vägledning. Dessa förändringar kan beskrivas som mer av process över tid än beslut vid enstaka tillfällen. Mer av påverkan och medverkan. Mer av att aktivt forma möjligheterna i den egna framtiden från att tidigare ha tänkt i termer av val mellan givna alternativ. Mer av val som berör hela livet än enbart val med fokus på utbildning och yrke.

Den amerikanske forskaren Krumboltz (2003) ger i sin teori om oplanerade händelsers betydelse (Happenstance Theory) ett bidrag. Han talar inte

i termer av slutmål såsom ”vad jag vill bli när jag blir stor” utan om ”vad jag vill göra härnäst”. På liknande sätt resonerar den kanadensiske forskaren Young och hans schweiziska kollega Valach (2003) i sin handlingsteori (Action Theory). De har inte karriär som huvudbegrepp utan ”projekt” och ”ömsesidig handling” som i sin tur formar karriärer. Dessa båda forskare fokuserar således processerna snarare än enskilda beslut och val. De betonar också betydelsen av de sammanhang, främst familjen, i vilka handlingarna äger rum.

Enligt dagens teorier handlar det inte om att de unga väljer utbildning, arbete eller yrke utan om hur de konstruerar sina karriärer. Karriärutveckling ses i detta perspektiv som en livslång process som inte snävt begränsar sig till arbetslivet. Val av yrke hör samman med komponenter som familj, fritid och deltagande i samhället. (Se till exempel Peavy, 1999.)

En central fråga blir vilka kompetenser ungdomar behöver utveckla givet dessa teorier. Och på vilket sätt de professionellt kan få hjälp att forma sina egna karriärer i en snabbt föränderlig möjlighetsstruktur.

kapitel 2

Forskning om ungdom – i skärningspunkten mellan olika forskningsfält

Det forskningsfält som i olika avseenden studerar ”ungdom” är omfattande – svårt att överblicka och ge en rättvisande beskrivning av. Studier har över tid bedrivits inom ett flertal olika forskningstraditioner, i olika grupperingar och från skilda perspektiv. De studier som är i vårt fokus – de som producerar kunskap om ungdomars val- och socialisationsprocesser i relation till utbildning och arbete – bedrivs inom skilda discipliner och inom tvärvetenskapliga nätverk.

Att fullständigt belysa området är inte heller huvudsyftet för vår kunskapsöversikt. Vi vill dock ändå inledningsvis i detta kapitel försöka ge en grov överblick över hela området, för att sedan i följande kapitel tränga djupare in i det som är mer centralt.

Under de senaste decennierna har forskning som berör ungdomar återkommande beskrivits i termer av *forskning om ungdom* respektive *ungdomsforskning*. Distinktionen mellan uttrycken har en historisk grund. Begreppet ungdom har i de olika traditionerna getts olika betydelse. Demografisk, social, ekonomisk, kulturell eller mer utvecklingspsykologisk och emotionell mening har i olika avseenden betonats.

Ett grundläggande verk när det gäller forskning om ungdom är Halls ”Adolescence” från 1904. Vid denna tid, i det att produktion och reproduktion åtskiljs, blir ungdom en grupp i västvärlden som är särskiljbar – ungdomars liv blir alltmer infogade i organiserade pedagogiska processer och föremål för studier inom dessa. Mer inriktat mot den efter andra världskriget framväxande ungdomskulturen i USA etableras med tiden Colemans ”Adolescent society” från 1961 som en utgångspunkt för den moderna ungdomsforskningen. En forskning kom att växa fram med inriktning mot studier av ungdomars livsstilar, mot kulturella fenomen inom musik, dans och film och mot tonåringen som central i en konsumtionskultur med massfabricering av varor och uttrycksformer.

De båda forskarna Furlong och Cartmel ger i sin bok ”Young people and social change. Individualization and risk in late modernity” (1997) en bred översikt av hur ungdomars liv förändrats under de senaste två decennierna. Författarna tar upp förändringar i såväl utbildning och arbete som till exempel fritid, livsstil och hälsa. De hävdar att även om sociala strukturer, som klasstillhörighet, fortsätter att skapa livschanser, så tenderar dessa strukturer att bli allt svårare att förstå eftersom kollektiva traditio-

ner försvagas och individuella värderingar intensifieras. Som en konsekvens av detta upplevs den sociala världen som oförutsägbar och fylld med risker som bara kan förhandlas om på individuell nivå. Att de senaste årens sociala förändringar haft en enorm påverkan på unga människors liv framgår även i den inom nutida internationell ungdomsforskning uppmärksammade boken "Act your age!: a cultural construction of adolescence" av Nancy Lesko (2001).

Enligt den svenske ungdomsforskaren Öhlund (2002a) är det unga människors "livsvillkor" som är kunskapsobjektet för ungdomsforskning i vid mening. Forskning om ungdom kan enligt Öhlund ses som "ett tvärvetenskapligt forskningsfält där olika perspektiv, teori- och metodtraditioner samt vetenskapliga discipliner samexisterar" (s 6). Öhlund skiljer på när denna forskning bedrivs som en del av ett akademiskt ämne till exempel inom psykologi eller pedagogik och när forskningen har sin utgångspunkt i en tvärvetenskaplig tradition som till exempel "cultural studies" där det är ungdomarnas skapande av identiteter och kultur som är i fokus. Ungdomskultur kan uppfattas som den aspekt av alla ungdomars livsformer som har med symbolförmedlande kommunikation att göra. Vilket betyder att ungdomar är inbegripna i en egen kulturreproduktion. Ungdomskulturforskningen försöker förstå variationerna i denna symbolförmedlande kommunikation.

Öhlund skiljer också mellan *forskning om ungdom* och *ungdomsforskning*. I det första fallet ses ungdomar i huvudsak som objekt för samhällets påverkan. Här tas unga människor förgivet som just ungdomar medan man i det senare fallet intresserar sig för hur unga människor blir historiskt konstruerade just som ungdomar och vilken betydelse det får för samhället och för individerna. Erling Bjurström (1989) konstaterar att i stället för att gå mot en allt högre form av enhetsvetenskap som har ungdomen, både som livsfas och social kategori, som sitt forskningsobjekt så har forskningen differentierats alltmer och förgrenat sig i allt fler vetenskapliga paradigmer och skolbildningar. Samtidigt menar han att dess kvantitativa tillväxt under det tjugonde århundradet är "obestridlig".

Uttrycken *forskning om ungdom* respektive *ungdoms(kultur)forskning* står inte enbart för skilda forskningsfokus i frågeställningar och kunskapsintresse. De blir också laddade med intentioner i en vetenskaplig diskussion om teoretiska och metodologiska överväganden och infogas i en politisk diskussion om ungdomars situation i samhället.

Under 1900-talets senare decennier framträder enligt den norske forskaren Stafseng (2001) en skiljelinje mellan de forskare som intresserar sig för att förstå ungdomen i ungdomens egna ögon och de som mer ser till att studera ungdom som objekt, till exempel som elever i skolan. Denna skiljelinje framträder i diskussionen mellan ungdomsforskningen och den pedagogiska forskningen.

Med dette som en referensramme kan nok mange som vaert berørt fristes til å skrive en historie der ungdoms- og utdanningsforskningen har utviklet seg på hver sin side av en ugjennomtrengelig skolemur de siste 30 åren. Dette kan nok være en intressant beskrivelse av noen faktisk forhold, men ganske feilaktigt både vetenskapshistorisk og analytisk. (s 260)

Skilda oppfattningar om ungdom, vad ungdom är och hur ungdom konstitueras och konstrueras grundar sig i en dualistisk syn på ungdom, menar Stafseng. Dels en utvecklingsdimension, dels en kunskaps- eller kvalifikationsdimension. Båda dimensionerna återfinns i såväl ungdomsforskningen som utbildningsforskningen – om än med olika tonvikt.¹

När man som vi försöker få en översikt över kunskap om vad vi kallar ungdomars socialisations- och valprocesser i förhållande till utbildning och arbete framträder dock inte denna dualism, åtminstone inte vad gäller de forskningsöversikter som vi har tagit del av. Vad vi kan se har dessa, med undantag av Stafsengs bidrag, huvudsakligen tyngdpunkten antingen i vad vi enkelt kan kalla traditionen ungdomsforskning eller i traditionen forskning om ungdom. Ett förhållande som kanske också påverkats av hur den politiska och administrativa ansvarsfördelningen för forskning med ungdomar i fokus har varit utformad.

Nedan går vi igenom tidigare översikter och utvärderingar av forskning om ungdomar.

Tidigare översikter och utvärderingar av ungdomsforskning

Under de senaste decennierna har det genomförts ett flertal översikter och utvärderingar av ungdomsforskning.² I det följande kommer vi översiktligt att redovisa resultaten av dessa, samtidigt som vi infogar kommentarer utifrån den översikt vi själva genomfört.

En första utvärdering

På uppdrag av Skolöverstyrelsen granskade Stafseng (1990) forskning om ungdom och ungdomskulturen i Sverige. Stafseng problematiserar inledningsvis vilken forskning som kan hänföras till ungdom och ungdomskultur och menar att det i sig är ”ett halvt forskningsprojekt”. Han anser att ämnesrådets avgränsningar är beroende av, ”vilka problem vi ställer upp

1) För en historisk analys av ungdoms- och utbildningsforskning se Stafseng (1996)

2) Förutom statliga utredningar och utvärderingar som vi tar upp (Jonsson, 1987; Bjurström, 1989; Stafseng, 1990; Härnqvist, 1993; Ungdomsstyrelsen, 1996, HSFR; 2000; Johnsson m.fl., 2003) har alltså gjorts granskningar av ungdomsforskningens historieskrivning, dess vetenskapliga status, innehåll och inplacering i det allmänna vetenskapliga fältet i exempelvis avhandlingar, rapporter och andra texter. Vad gäller ungdom och ungdomskultur se till exempel Bjurström, 1997; Fornäs m.fl., 1994, Waara, 1996 samt olika rapporter från konferenser och seminarier kring ungdomsforskningens innehåll och villkor exempelvis Bergqvist, 1991; Öhlund och Bolin, 1994.

och av vilka tillvägagångssätt vi anser lämpliga för att lösa dessa problem.” (s 21) Den forskning han utvärderar benämner han ungdomsforskning och innefattar då all slags forskning som har ungdomar i fokus. I syfte att visa på en bredd, som Stafseng menar oftast inte blir synlig, gör han en panorering där det mest centrala eller det senaste forskningsarbetet inom en disciplin, ett temafält, en miljö eller forskares verksamhet identifieras.

Denna panorering visar på följande indelning: Ungdomspsykologi/ungdomspsykiatri; kriminologi och ungdomsbrottslighet; socialhistoria, socialantropologi och kulturvetenskap; massmedier, ungdomsmusik etc; sociologi; pedagogik och skolforskning; språk och humaniora; ungdom och fritidsforskning; ungdom och socialt arbete. Stafseng lägger därtill forskning inom andra enskilda fält såsom ungdomens arbete och arbetslöshet, ungdomens konsumtion, ungdom och sexualitet.

Forskning som har direkt relevans för denna kunskapsöversikts återfinns inom det som Stafseng kallar massmedier, ungdomsmusik etc; sociologi; pedagogik och skolforskning; ungdom och fritidsforskning samt andra enskilda fält exempelvis ungdomens arbete och arbetslöshet där Stafseng nämner Arnell Gustafssons forskning.

Enligt Arnell Gustafsson (1994) själv ligger forskning om ungdomars arbetsliv (inkluderat arbetslöshet) i gränslandet mellan tre forskningsfält: arbetsmarknadsforskning, arbetslivsforskning och ungdomsforskning. Hon påpekar samtidigt att också utbildningsforskning bör betraktas som ett angränsande område, eftersom övergången till arbetslivet har skolan som utgångspunkt. Arnell Gustafsson menar att det är anmärkningsvärt att här inte finns mer forskning då

... inträdet i arbetslivet är en av de viktigaste övergångarna mellan barn och vuxenstatus. Hur yrkesval sker, hur anpassningen till arbetslivets värderingar ser ut, hur reella kunskaper om arbetslivets krav införskaffas, hur ungdomar rekryteras, lärs upp och socialiseras till arbetsplatser finns relativt lite forskning om. (s 102-103)

I detta sammanhang vill vi också referera till arbetslivsforskaren Hagström (1999) som framhåller att ungdomsforskningen inte i någon högre grad belyst arbetstemat, åtminstone om intresset riktas mot det beteendevetenskapliga och socialpsykologiska fältet.

För att återgå till Stafsens utvärdering (1990) så leder den fram till en sammanfattning, med bedömningar och rekommendationer. Stafseng är kritisk och hävdar bland annat att den forskning han gått igenom saknar historisk kontinuitet, inte bygger på liknande forskning inom andra discipliner, har alltför lite internationell anknytning, arbetar inom begränsade sektorer samt ger osäker och fragmentarisk kunskap om svensk ungdom som underlag för beslutsfattare. Stafseng menar att den empiriska kunskapen om ungdom måste förbättras i kvalitet och kontinuitet. ”Det är otill-

fredsställande att i en granskning som denna läsa så många rapporter och samtidigt få veta så lite om svenska ungdomar, vilka de är, hur de lever och vad de tänker.” (s 110)

I sina avslutande rekommendationer hävdar Stafseng att man måste skilja på forskningspolitiska insatser och forskningsinsatser. Han menar att de flesta problem han pekat på i rapporten kräver forskningspolitiska åtgärder, oavsett om man har speciella eller allmänna kunskapsintressen i ungdom. Forskningspolitiska verktyg behövs alltså användas för att främja ungdomsforskningen som fält och organisation. Vidare borde ungdomsforskningens metodologiska problem angripas. Med det menar Stafseng att det är en stor brist på arbeten med fokus på ungdomsforskningens centrala ämne, nämligen ungdom - med frågor som vem och vad är ungdom? ”Det är ett problem att pedagogik och skolforskning uppfattas som ungdomsforskning, bara därför att man forskar om personer i rätt ålder.” (s 44) Begreppet ungdomskultur, i vid mening, intar härvidlag en nyckelposition enligt Stafseng.

Flera utvärderingar – likartade slutsatser

Samma år, 1987, som Stafseng fick sitt utvärderingsuppdrag av Skolöverstyrelsen utkom Barn- och ungdomsdelegationens rapport: ”Ungdomsforskning i Sverige på 80-talet”, utarbetad av Jonsson. Av rapporten framgår vilken typ av forskning som bedrivits i Sverige under 1980-talet, hur forskningen finansierats och hur resultaten spridits. Resultaten visar att ungdomsforskningen till stor del bedrivs inom ramen för mindre forskningsprojekt finansierade genom tidsbegränsade anslag eller via doktorandstudier (utbildningsbidrag). Utredaren konstaterar också att ungdomsforskningen är variationsrik men också splittrad vad gäller ämnestillhörighet och forskningsinriktning. I rapporten föreslås bland annat att Barn- och ungdomsdelegationen ska ges ett särskilt ansvar för forskning inom ungdomsområdet. I juni 1988 fattas beslut i Barn- och ungdomsdelegationen om att ställa medel ur allmänna arvsfonden till förfogande för en försöksverksamhet. Verksamheten syftade till att under två års tid utveckla flervetenskapliga centra för ungdomsforskning vis sex högskolor och universitet i Sverige (Lund/Malmö, Göteborg, Linköping, Stockholm/Uppsala (två centra) och Umeå). Syftet var att stödja forskarmiljöernas organisatoriska kostnader.

I en senare utvärdering har Bjurström (1989b) följande kritiska synpunkter: Forskningen visar stor variation men är splittrad då den återfinns i olika discipliner. Forskning som belyser ungdomsfrågor har funnit vägen till många olika discipliner från att tidigare i huvudsak ha varit koncentrerade till pedagogik och psykologi. Dock konstaterades att området vid denna tid fortfarande domineras av forskare inom disciplinerna sociologi, pedagogik och socialt arbete.

Ungdomsforskningen domineras enligt Bjurström av sektorsforskning utan utrymme för teoretisk och metodologisk förnyelse. Kunskapsutveck-

lingen är fragmentiserad och utan tillräcklig kontinuitet. ”Diskontinuiteten och fragmentiseringen i forskningen sammanhänger också med att de flesta forskningsprojekten knyter an till teori- och metodtraditioner inom olika discipliner och mera sällan till övergripande teoribildningar om ungdom eller ungdomars villkor.” (s 12)

Han menar att efterfrågan på en mer övergripande kunskap och förståelse av ungdomars behov och förändrade villkor har börjat göra sig alltmer gällande och också kommer att bli viktig för bedömningar av framtida samhällsinsatser.

En slutsats blir att utöver många kortsiktiga forskningsprojekt som utgör ungdomsforskning i Sverige skulle det behövas investeringar i mer långsiktiga, övergripande forskningsprojekt och program där ungdom och ungdomars villkor är teman för flervetenskaplig kunskapsutveckling.

I linje med detta föreslår Bjurström att den påbörjade försöksverksamheten med miljöstöd till ungdomsforskningen ska fortsätta. Han föreslår också ett långsiktigt forskningsprogram (tre gånger tre år) i syfte att komplettera de mindre sektorsanknutna forskningsprojekt som dominerade området. Forskningsrådsnämnden (FRN) föreslås bli finansär för forskningsprogrammet.

Bjurströms förslag kom i stora drag att förverkligas i och med propositionen ”Om Forskning” (1989/90:90). Forskningsrådsnämnden fick år 1990 överta ansvaret för de sex centra för ungdomsforskning. Vidare gav FRN Stockholms universitetsbibliotek i uppdrag att bygga upp en nordisk bibliografi om ungdomsforskning (NYRIB). FRN gav också anslag till ett antal forskningsprojekt.

Miljöstödet till de sex centra för ungdomsforskning utvärderades 1993 av Härnqvist på uppdrag av FRN. Härnqvist utgick från tidigare utvärderingars kritiska synpunkter och kom fram till att få förbättringar gjorts. Undantaget att ungdomsforskningen blivit mer omfattande och att den tidigare dominerande sektorsforskningen därmed hade minskat. Han betonade att forskningen mer fokuserade ungdomarnas egna perspektiv och de problem som upptar ungdomarna själva. Vidare var hans bedömning att kompetensen inom området ökat och att framförallt de nordiska kontakterna inom ungdomsforskningen utvecklats. Avslutningsvis menade han att ungdomsforskningen behöver mer av långsiktig teoretisk och metodisk utveckling och systematisering som också tar vara på vad som är hållbart i mer traditionell ungdomsforskning samt att ytterligare resurser behöver tillföras för att åstadkomma detta. Syftet med ökade resurser vore att den kompetens som byggts upp genom det stora antalet doktorsexamina kunde utnyttjas för vidareutveckling av kunskaperna om ungdom.

År 1995 fick Ungdomsstyrelsen i uppdrag av regeringen att utreda ungdomsforskningens framtida inriktning, organisation och finansiering. I rapporten ”Svensk ungdomsforskning – inriktning, organisation och finan-

siering” (1996) visar utredarna Öhlund och Lindgren att stödet till svensk ungdomsforskning ökade från 800 000 kronor till cirka 11 miljoner kronor för budgetår 1994/1995 hos de berörda forskningsmyndigheterna. Vidare hade det totala stödet till de sex centren i löpande priser ökat med 50 procent under perioden 1990/1991 till 1995/1996.

Under åren 1997–2000 svarade HSFR för fördelning av ett särskilt stöd till ungdomsforskning på fem miljoner kronor årligen. I Ungdomsstyrelsens utredning ”Stöd till svensk ungdomsforskning – En genomgång av stöd till svensk ungdomsforskning genom HSFR 1997–2000”, redovisas HSFR:s stöd under åren i detalj. Av utredningen framgår att HSFR under dessa år i princip följt intentionerna i 1996 års forskningspolitiska proposition. I utredningen anser man det dock för tidigt att uttala sig om ”huruvida den förändring som skett av stödet till ungdomsforskningen varit positiv eller ej för ungdomsforskningens utveckling” (s 4). Ungdomsstyrelsen föreslår att en ny utvärdering bör göras om cirka två år och då av ”en forskare utanför ungdomsforskningsfältet”.

Senare utvärderingar och forskning inom området

Det senaste tillskottet vad gäller granskningar av svensk ungdomsforskning är den som Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) på uppdrag av regeringen har låtit utföra. I den år 2003 publicerade rapporten ”Youth research in Sweden 1995–2001. An evaluation report” (Jonsson m.fl., 2003) klassificeras forskningen inom området och en kvalitetsgranskning grundad på genomgång av ett urval av monografier, avhandlingar och artiklar görs. Utvärderingen utfördes av en grupp nordiska forskare under ledning av Jonsson vid Stockholms universitet. Ett 60-tal avhandlingar och cirka 200 artiklar från vetenskapliga tidskrifter ingår i utvärderingen. Ser man till både kvantitet och kvalitet i producerade artiklar så är det, enligt utredarna, främst inom disciplinerna psykologi, medicin/epidemiologi och relaterade discipliner som svensk ungdomsforskning sker. Det finns också artiklar publicerade inom pedagogik, däremot knappt några artiklar alls inom delområdet ungdomskulturstudier. När det gäller avhandlingar och böcker är det mer blandat om man ser till disciplintillhörighet och innehåll. Här är det flest avhandlingar i pedagogik (16), sen kommer sociologi (13), psykologi (10) och socialt arbete (8).

Forskningens kvalitet uppvisar, enligt utredarna, stora variationer men med vissa undantag är den av god klass. Utvärderarna menar dock att det, med undantag av psykologisk och socialmedicinsk forskning, är nödvändigt att bättre nå ut i det internationella forskarsamhället. Forskningen borde också vara mer teoridrivnen istället för ad-hoc-mässigt anknuten till allmänna policyfrågor. I sina slutsatser betonar utvärderarna även behovet av empirisk förankring.

Utvärderarna har innehållsligt identifierat 15 olika områden vad gäller

avhandlingar och böcker. Vanligast är följande innehåll; identitet och identitetsformering, ungdomskultur, kriminalitet och asocialt beteende, skolförhållanden och utbildning. Vi har också funnit andra referenser som styrker att forskning om identitetsformering och ungdomskultur är framträdande områden inom fältet. Johansson & Sernhede (2002) hävdar att forskning och teoretiska studier inom området "culture" är bland det mest expansiva området inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning, både i Sverige och internationellt. Tvärvetenskapliga institut med fokus på det som har kommit att kallas "cultural studies" har utvecklats vid universitet i Europa, Nordamerika och Australien. Och sedan år 2000 finns också ett centrum för detta vid Göteborgs universitet.

Till de områden som enligt FAS utvärdering mest frekvent beforskats hör alltså de kategorier som benämns i termer av identitet och identitetsformering samt ungdomskultur. Vår litteraturgenomgång resulterade i en likartad kategorisering. Flera avhandlingar ryms inom det område som vi benämner "*ungdom och modernitet (diskurs, objekt/subjekt)*"³. En annan av våra kategorier som anknyter till de i FAS studien är "*ungdomars identitetsutveckling och framtidsorientering*". Hit har vi fört avhandlingsarbeten som handlar om livsorientering i vidare bemärkelse.⁴ Däremot har vi inte fört in studier som behandlar ungdomars framtidsorientering riktad mot socialisation och valprocesser i relation till utbildning och arbete. Den senare typen av studier kommer vi att behandla längre fram, då de är av mer central betydelse för vår kunskapsöversikt.

Vi kan alltså konstatera att det finns ett betydande antal studier inom de nämnda områdena. Enligt den tidigare refererade utvärderingen från FAS (2003) saknas dock i hög grad kvalificerade studier av ungdomars sociala och ekonomiska resurser, familje- och kamratrelationer, ungdomars deltagande i organisationer och i politiken, deras liv i skolan liksom deras chanser på arbetsmarknaden. Täckningen av hela ungdomsforskningsområdet är enligt utvärderarna fragmentarisk. Här vill vi dock påpeka att studier producerade av myndigheter inte ingår i utvärderarnas underlag. Ungdomsstyrelsen har till exempel i en rad rapporter belyst ungdomars situation i olika avseenden.⁵

För vår kunskapsöversikt är det nedslående att notera att det finns så få studier som behandlar relationen ungdomar- utbildning- arbete. Utvärderarna reflekterar också i viss mån över detta, men då framförallt om ungdom-

3) Här återfinns till exempel några av de avhandlingar som vi tidigare refererat till: Bjurström (1997), Carle (2000), Öhlund (1997), Sernhede (1995). Andra avhandlingar med anknytning till detta tema är till exempel de av Lindgren (2002) och Pettersson (1990). I sammanhanget vill vi särskilt nämna Stafsens avhandlingsarbete (1996), då den lägger en grund för förståelsen av ungdomsforskningens historiska villkor.

4) Det gäller till exempel Berggren, (2001), Berglund (1998), Brunstad (1998), Göthlund (1997) samt Hermansson (1988).

5) Se Ungdomsstyrelsen: <http://www.ungdomsstyrelsen.se>

mars roller på arbetsmarknaden. De menar att detta är märkligt med tanke på att det arbete man utvärderat initierades i början och mitten av 90-talet, som var en unik period i Sverige. En tid som präglades av en växande arbetslöshet som hade återverkningar för ungdomar (se SOU 2001:79), för ungdomars möjligheter till arbete och bostad och som påverkade deras mentala hälsa. Utvärderarna finner att det med ett par undantag saknas forskning inom detta område. Här nämns som undantag avhandlingar av Hagquist (1997) och Novo (2000). Ytterligare studier som vi tycker är relevanta, under den period som FAS utvärderingen omfattar, är de av Blomsterberg (1996) och Stojanovic (2001).

Utvärderarna nämner också att det finns relativt få studier om vad som händer tonåringar i skolan, trots att de tillbringar sin mesta tid där. Deras slutsats är att "Only three to four dissertations and virtually no journal articles study pupils and students at their 'work-place'." Detta ställer vi oss något tveksamma till då exempelvis inte Hellsten (2000), som just behandlar skolan som arbetsplats, finns med i listan över medtagna avhandlingar. Beroende på vad som menas med skolan som arbetsplats anser vi att man inom pedagogisk forskning genomfört en mängd studier som berör detta område. Det handlar till exempel om didaktisk forskning, elevinflytande och kommunikationsmönster i klassrummet. Exempelvis har Garpelin (1997) i sin avhandling syftet att skapa en fördjupad förståelse av ungdomars möte med högstadiet i ett relationellt perspektiv. (Se även Garpelin, 2003.)

Däremot visar flera översikter att det finns jämförelsevis lite av pedagogisk forskning om hur ungdomar under uppväxten specifikt formar sina val av studier och arbete. (Se till exempel Eklund, 1995; Bjerstedt, 1998; Rosengren & Öhngren, 1997.) Den forskning som finns knyter an till den mikropolitiska forskning som finns inom disciplinerna pedagogik och organisationsteori. "Mikropolitik kan förklaras som ett sätt för olika individer att realisera sina mål och önskningar." (Skolverket, 1999, s 64) Kunskap om de strategier som elever utvecklar i skolvardagen är ett sparsamt beforskat område. Detta framgår till exempel av Skolverkets projekt "Elever som medforskare" (ibid). Projektet genomfördes som en utvärderingsstudie med en tre år lång brevväxling mellan Skolverket och 46 elever från olika skolor. En inriktning för studien var att få kunskap om barns och ungdomars genuina vardagsupplevelser i skolan – hur livet i skolan gestaltar sig för dem.

Ett exempel på en studie som fokuserar elevernas upplevelser av vandrigen genom skolsystemet och in i arbetslivet utgör Prietos (1992) avhandling. Av den framgår bland annat att klyftan mellan olika grupper av elever under skoltiden snarare ökar än minskar. Prieto pekar också på hur olika elevers specifika skolerfarenheter får återverkningar även efter skoltiden och påverkas deras uppfattningar om den situation som de då befinner sig i. Ett annat exempel är Jonssons (1995) projekt "Ungdomars livsprojekt och skolan som arena".

I den utvärdering av svensk utbildningsforskning som initierades av HSFR (Rosengren och Öhngren, 1997) framkommer indirekt att forskning som rymmer en relation individ – utbildning – arbete inte är särskilt framträdande. Dock påpekar utvärderarna i ett avsnitt som lyfter fram samtida samhällsförändringars betydelse att:

A third policy current in the Swedish school is its relation to the labour market. While Sweden has a highly literate and skilled workforce, changes in global economies and increasing pressure due to the specter of high levels of unemployment have produced new demands on schools and researchers to identify relations between schooling and labour. (Vislie, 1997. I: Rosengren & Öhngren, s 38)

Men forskning som svarar mot förändringar och krav i ovanstående påpekande är ringa.

I ett bidrag i samma utvärdering presenterar Härnqvist en översikt över svensk pedagogisk forskning, med tonvikt på tiden efter andra världskriget. Härnqvist betonar att översikten inte är heltäckande. De forskningsinriktningar och studier som nämns, som kan sägas ligga i fokus för vår kunskapsöversikt, är framförallt de studier som etablerades under 60-70-talen och som var knutna till utredningar, reformer och utvärderingar av skolsystemets utbyggnad. Tyngdpunkten ligger alltså några tiotal år tillbaka i tiden, även om det fortfarande pågår studier inom ramen för den tradition av longitudinella studier som då påbörjades, framförallt vid Göteborgs universitet.

En annan forskningstradition som växte fram i Göteborg vid den tiden var inspirerad av Colemans bok "The Adolescent society" (1961). I denna tradition (se till exempel Andersson, 1969) fördes frågor in om ungdomar som mer än elever i skolan, om ungdomskultur i livet utanför skolan och om till exempel livsstilar, preferenser och värderingar. Dock infördes inte frågor om relationen ungdom – utbildning – arbete. Den forskningstradition Härnqvist refererar till här är den forskning som vi i andra sammanhang benämner ungdomskulturforskning. En nyligen publicerad antologi som kan nämnas i detta sammanhang är "Ungdomarna, skolan och livet" (Andersson, 2001). Ytterligare en forskningstradition som nämns i översikten och som vi skall återkomma till är en mer utbildningssociologisk forskning med olika utgångspunkter och inriktningar.

Från slutet av 70-talet till början 80-talet pågick dock, vid Lärarhögskolan i Stockholm och vid Umeå universitet, utvärderings- och forskningsprojekt med bäring på relationer mellan utbildning och arbete, elevers val av utbildning och yrke samt skolans arbetslivsundervisning och studie- och yrkesorientering. Denna forskning nämns inte i Härnqvists översikt. Studierna utgick från en framväxande teoretisk diskussion om pedagogisk utvärdering, pedagogisk teori så som ramfaktorteori och en kritiskt grundad

utbildningssociologi. En rad publikationer och flera avhandlingar producerades med projekten som bas.⁶ Vi skall återkomma till flera av dem.

Att det inte bedrivits en mer omfattande och systematisk forskning inom pedagogikämnet, vad gäller vårt kunskapsområde, kan ej förklaras av att det inte skulle kunna rymmas där. Så förstår åtminstone vi Dahllöfs (2000) beskrivning av pedagogikämnet problemfält:

... som ett långsträckt område med två ingångar; den ena från en samlad teoretisk disciplinbas, den andra från ett praxisfält i samhället. (Jämför Dahllöf, 1994.) Från vilket håll man än närmar sig ett givet problem rör sig pedagogisk forskning om komplexa samspel både i en makro-mikrodimension och i en dimension som på varje analysnivå omfattar samspel mellan en rad faktorer. Dessa sträcker sig från individ- och gruppförutsättningar, allmänna miljöförhållanden och specifika organisatoriska och andra ramar, över pedagogiska processer av typen undervisning/inläring fram till resultat av olika slag, kortsiktiga och kumulativa. (s 124)

Sammanfattande kommentarer

Ovanstående utvärderingar av ungdoms- och utbildningsforskning ger oss värdefull kunskap som bas för förståelse av olika ungdomars livsvillkor. Den i utvärderingarna redovisade forskningen ger dock överlag inga direkta svar på de centrala frågor som vi inledningsvis ställde i kapitel 1. Dessa frågor tycks befinna sig i skärningspunkten mellan olika forskningsfält och förefaller vara en vit fläck på forskningskartan.

Att det saknas forskning inom det område som är i fokus för föreliggande kunskapsöversikt har inte uppmärksamats och den begränsade forskning som trots allt genomförts om ungdomars val av utbildning och arbete och om studie- och yrkesvägledning har inte heller omnämnts.

6) Se till exempel Mattson (1984), Åsemar (1985), Frykholm & Nitzler (1989), Jonsson (1978?), Franke-Wikberg (1981), Franke-Wikberg och Lundgren (1980), Broady, Lundgren, Mattsson och Nydahl (1980)

kapitel 3

Ungdomar, utbildning och arbete – om utfallet av ungdomars socialisation och val

I detta kapitel kommer vi att belysa den kunskap vi har om villkoren och ramarna för individers valprocesser. Här är utbildningssystemets utformning liksom villkoren på arbetsmarknaden och i arbetslivet av central betydelse. Hur utbildningssystemet är utformat, hur institutionella valmöjligheter är ordnade, hur regler för tillträde och urval är organiserade liksom hur det ekonomiska studiestödet är uppbyggt har givetvis betydelse för individens möjlighet att påverka inriktningen i sin pågående utbildning. Det får också konsekvenser för val av framtida utbildning och arbete. Andra viktiga faktorer i sammanhanget är vilket stöd och vilken kunskap elever genom skolan får tillgång till för att fatta beslut i sina utbildnings- och yrkesval. Vilka utbildningspolitiska ambitioner som i detta avseende finns och har funnits har också betydelse.

Vi kommer också att i detta kapitel belysa den kunskap som finns om utfallet på generell nivå av sådana förhållanden som har visat sig ha betydelse för studie- och yrkesval, såsom socioekonomisk tillhörighet, kön och etnicitet. Kunskap om relationen mellan mänskligt handlande och villkoren för detta är central för förståelsen på en generell nivå av individers valprocesser. Vi kommer också att behandla studier inriktade mot ungdomar i relation till arbete och arbetsmarknad. De underlag som ligger till grund för detta avsnitt belyser således främst resultat av aggregerade mänskliga handlingar. Det är viktigt att påpeka att denna kunskap inte förklarar hur processen ser ut för den unika individen. Kunskap om studie- och yrkesval i individens perspektiv kommer vi att behandla i nästa kapitel.

En gemensam grundskola?

I dag tillbringar nästan alla ungdomar en stor del av sin tid fram till 18-års ålder i utbildning. Hur skolsystemet ser ut och hur det har förändrats över tid liksom villkoren i övrigt för studier utgör väsentliga ramar för individers valprocesser. I en kunskapsöversikt som denna är det därför på sin plats att beskriva den förändring som har ägt rum inom ungdomsskolan.

I ett underlag till 1976 års gymnasieutredning¹ summerar Härnqvist och

1) I undersökningen ingick ett urval av elever ur årskullarna födda 1948, 1953, 1958 och 1959.

Svensson (SOU 1980:30) inriktningen på efterkrigstidens skolreformer i följande ordalag.

Ett av huvudsyftena med samtliga reformer har varit att med hjälp av alltmer integrerade skolformer skapa en större jämlikhet, att låta valet av utbildning och yrke i större utsträckning bestämmas av anlag och intressen och i mindre grad av olika oföränderliga bakgrundsfaktorer – eller, annorlunda uttryckt, att ge även de som kommer från mindre gynnade samhällsgrupper en reell chans att skaffa sig en längre teoretisk utbildning. (s 7)

Med beslutet om en organisatoriskt sammanhållen grundskola följde med Lgr 62 en differentiering inom grundskolan som kom till uttryck i olika tillvalsgrupper av ämnen i årskurs 7 och 8 liksom nio olika linjer i årskurs 9. Valet av tillvalsämnen i årskurs 8 hade betydelse för vilken linje eleven kunde välja i årskurs 9 och valet av linje hade betydelse för vilken utbildning som eleven kunde välja efter grundskolan. Detta var före den organisatoriskt sammanhållna gymnasieskolans tid. Läroplanstexten ger uttryck för en balansgång mellan elevens och föräldrarnas respektive skolans inflytande över elevens val. Det betonas att det för eleven handlar om ett upprepat tillval som i sig utgör en del i en rationellt grundad läroprocess. (Lgr62, s 36)

Med den sammanhållna grundskolans första läroplan, Lgr62, förs studie- och yrkesorientering och praktisk yrkesorientering (pryo) in i skolan som verksamheter som alla elever skall få möjlighet att möta. Det övergripande syftet är att:

... hjälpa eleven att ställa sina egna inre och yttre resurser i relation till studiernas och arbetslivets möjligheter och krav. För att detta skall kunna ske måste skolan hjälpa honom att lära känna sig själv, så vitt möjligt direkt bidra till denna självkänedom samt ge kunskaper om skola, utbildning, yrke och arbetsmarknad. (s 78)

I läroplanstexten återopas de möjligheter till självkänedom som det dagliga skolarbetet ger, om det görs till föremål för utvärdering och kommuniceras med eleven och hans målsman. I denna fråga och i den mer specifika ”teoretiska” yrkesorienteringen inom ramen för undervisning i samhällskunskap, men också i övriga ämnen, påtalas det ansvar som alla i skolan har för elevens studie- och yrkesorientering. Ett särskilt ansvar för planering och genomförande av verksamheten samt för de enskilda kontakterna med elever och föräldrar hade yrkesvägledaren.

Som en spegling av förskjutningen i frågan om synen på de ungas relation och inträde i arbetslivet formuleras utgångspunkten för lärares och vägledares hållning på följande vis. ”Med hänsyn till respekten för individens integritet och till principen om studie- och yrkesvalets frihet bör skolans åtgärder i dessa hänseenden vara mer av upplysande och klarläggande än av

rådgivande natur.” (s 78) Men redan i meningarna efter följer en reservation mot en alltför fri och ickestyrande orientering. ”Att enbart ge orientering utan individuell syftning vore dock att ta alltför lätt på uppgiften. Elevens förmåga att av gjorda erfarenheter dra slutsatser beträffande det egna handlingsprogrammet varierar.” (s 78)

Eleverna skulle erbjudas olika slags undervisning för att få kunskaper och erfarenheter om yrken och arbetsliv. Dels den tidigare nämnda ”teoretiska” undervisningen i olika skolämnen framförallt samhällskunskap, dels tre veckors pryö fördelade på två eller tre olika yrken under årskurs 8. Det sistnämnda skulle utgöra ett komplement till undervisningen i skolan. Syftet med pryön var flerfaldigt. Eleven skulle få möjlighet till personliga erfarenheter och på så sätt få en uppfattning om vilka krav som fanns inom olika yrken och i skilda arbetsmiljöer. I relation till dessa skulle han kunna pröva om han hade de förutsättningar, anlag och intressen som krävdes. I någon mening ett uttryck för ett matchningstänkande mellan givna förhållanden hos individ respektive arbetsliv.

Ett syfte med pryön var också att eleven genom den skulle få ”... ökad kunskap om arbetslivet, till exempel om arbetsfördelning och specialisering, om förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, mellan över- och underordnade och mellan anställda inbördes samt om utbildningsförhållanden, arbetarskydd och arbetshygien.” (s 78) Betoningen låg dock på perspektivet att eleven skulle få möjlighet att pröva ett yrke som låg så nära som möjligt det han tänkte sig i framtiden. Om elevens önskemål var ”mindre väl grundade eller genomtänkta” skulle yrkesvägledaren hjälpa eleven till en mer realistisk praktikplan. För att eleverna skulle få ut så mycket som möjligt av sina pryoperioder skulle dessa noggrant förberedas och efterarbetas i undervisningen inom olika ämnen. I den grundskola som organiserades efter Lgr62 fanns ett stort antal fasta ämnesval och inriktningar som eleverna skulle välja i olika kombinationer. Pryön i årskurs 8 tillskrevs därför inte enbart betydelse för val av utbildning eller yrke efter grundskoletiden, utan också i hög grad för val mellan de nio olika linjer som fanns i timplanen för årskurs 9.

Lindensjö och Lundgren (2000) beskriver den grundskola som tillkom 1962 som en långt gående kompromiss mellan företrädare för en sammanhållen skola – enhetsskolan och företrädare för ett differentierat skolsystem. Inalles fanns i årskurs 8 168 kombinationsmöjligheter och detta differentierade högstadium krävde stora skolenheter för att få underlag för lärares tjänster. Med grundskolans tillkomst fick eleverna fler valmöjligheter inom en sammanhållen skolas ram – samtidigt kan vi uttrycka det som att det följde en mer påtaglig styrning av vid vilken skola som dessa studier skulle kunna bedrivas.

En mer sammanhållen grundskola med nya valmöjligheter för eleven?

Med revideringen av grundskolans läroplan 1969 förändras högstadiet i riktning mot en mindre differentierad skolgång för eleverna. Linjeindelningen i årskurs 9 togs bort och ersattes med ett tillvalssystem där alla tillval skulle ge möjligheter till vidare studier – dock inte till alla studievägar på sekundär nivå. Möjliga tillvalsämnen var från och med årskurs 7 något av ämnena franska, tyska, ekonomi, konst eller teknik. I ämnena engelska, matematik, franska och tyska skulle eleverna välja mellan allmän och särskild kurs. Kursvalet fick betydelse för valmöjligheterna till gymnasieskolan. Ytterligare en möjlighet för eleven att påverka innehållet i studierna infördes med ”fritt valt arbete” – för detta avsattes i timplanen ett utrymme om två veckotimmar under årskurs 7, 8 och 9.

Det skall så nära som möjligt anknyta till elevernas aktuella intressen och utformas under direkt medverkan och medansvar av eleverna. De bör äga inflytande både i fråga om val av innehåll och arbetssätt och vid planering av verksamheten. ... Kamratgrupper med gemensamma intressen och tillhörande olika årskurser bör få samverka. Det fritt valda arbetet får inte bindas av kursplaneföreskrifter och betygskrav. (Lgr 69, s 35)

I jämförelse med föregående läroplan stärks också elevens och föräldrarnas inflytande över elevens val i förhållande till skolans bedömningar av eleven. Föräldrarna skall i samråd med eleven bestämma, vilket studiemål eleven skall försöka uppnå. Valet av studieväg, där alternativa sådana finns, skall enligt skollagen vara fritt. Eleven skall alltså inte hänvisas till studieväg på grundval av ett av skolan företaget urval. Val av tillvalsämne och kurs får göras i strid mot elevens begåvningsmässiga förutsättningar så som dessa uppfattas av skolan. Det betyder, att inga spärrar finns för tillträde till de olika tillvalsalternativen. En elev kan inte heller, trots klena studieresultat, hindras att fortsätta på en mera teoretisk studieväg skolan igenom.

Pryon förändras till att omfatta minst tre studiebesök i årskurs 8 och en pryoperiod om två veckor, helst på samma arbetsplats, under hösten i årskurs 9. Intentionerna för verksamheten var huvudsakligen desamma som de var i Lgr62, men det sker också förskjutningar i dem. I Lgr69 kommer en bredare arbetslivsorientering något mer i fokus i förhållande till erfarenheter och kunskaper om enskilda yrken. Skrivningarna om vad eleverna skall studera i arbetslivet är mer problematiserande till exempel när det gäller relationer mellan arbetsgivare och arbetstagare och rättigheter och skyldigheter på en arbetsplats.

Allt fler går allt längre i skolan

Med grundskolans etablerande och utbyggnaden av den gymnasiala utbildningen, inte minst yrkesutbildningen på sekundärnivå, växer utbildningens volym kraftigt under 1960-70 talet; allt fler elever går allt längre i skolan. (SOU 1980:30, s 17-18)

Under slutet av 60-talet bryts den period av ekonomisk uppgång som pågått under efterkrigstiden, näringslivet står inför strukturomvandling av genomgripande slag och vi ser en mer framträdande koppling mellan utbildning och arbete. Utbildning kvalificerar mer tydligt för inträde på en arbetsmarknad som efterfrågar utbildad arbetskraft. När tonåringarnas mer omedelbara anknytning till arbete och arbetsliv blir svagare, ges grundskolan ett ansvar för att undervisa eleverna om förhållanden i arbetslivet och för att organisera deras möten med arbetslivet.

Skolans studie- och yrkesorientering och praktiska yrkesorientering får ett tydligare uppdrag att inte enbart utgöra en grund för elevens yrkesval, utan mer framskrivet ge en beredskap att hantera de situationer som eleven förväntas möta i ett alltmer föränderligt samhälls- och arbetsliv. I ett sådant sammanhang och perspektiv är inte yrkesvalet en gång för alla givet utan något som kan komma att omprövas och förändras många gånger. Struktur- omvandlingen i näringslivet och den begynnande lågkonjunkturen knackar, bildligt talat, på dörren.

Det är inte fråga om att träna inför beslut om ett första mer allvarligt yrkesval i 16-årsåldern – även om det för en del elever faktiskt gäller detta – utan för en serie av studieval, förberedande yrkesval, yrkesval och anställningsval, eventuellt omskolning och uppskolning i en kanske livslång cykel. (ibid s 39)

I Lgr69 uppmärksammas jämställdhet mellan flickor och pojkar, kvinnor och män när det gäller möjligheter och villkor på arbetsmarknaden och det blir nu, mer tydligt än tidigare, en fråga om att såväl pojkar som flickor kan vara formade och styrda av ”traditionella värderingar” och bristfällig information om yrken och arbetsliv. De bör därför få möjlighet att få ”inblick i fakta och debatt i könsrollsfrågorna” inför studiebesök och praktikperioder. Traditionella föreställningar om vad flickor respektive pojkar kan arbeta med kan utgöra ett hinder för ett ”fritt utbildnings- och yrkesval”, därför är det en uppgift för skolan i stort, men särskilt för den verksamhet som har bäring på arbetslivet att beakta att den:

... har här en viktig uppgift att redan från de första skolåren och fortsättningsvis under hela skoltiden aktivt informera om faktiska förhållanden och skapa en medveten debatt. I kontakten med samhälle och näringsliv skall skolan verka för att ett mer fördomsfritt yrkesval kan realiseras.” (Lgr 69, s 38)

Utbyggnaden fortsätter

Under 1960-talet reformeras också utbildningen på sekundär nivå. I ett första steg genom att det frivilliga skolsystemet organiserades i tre skolformer: gymnasiet, fackskolan och yrkesskolan. I ett andra steg med beslut om en organisatoriskt sammanhållen gymnasieskola, med en samlad läroplan, (Lgy70), uppbyggd av 25 olika linjer där flertalet rymde flera olika grenar och vissa av dem även varianter inom dessa grenar. Under de följande 20 åren är gymnasieskolan föremål för en rad utredningar och olika försöksverksamheter innan riksdagen i början av 1990-talet beslutar om nästa stora gymnasiereform efter propositionen "Växa med kunskaper". (Proposition 1990/91:85)

Grundskolans tredje läroplan Lgr80, tillkommer efter 1970-talets debatt och utredningar (se till exempel SOU 1974:36 och SOU 1974:53) om decentralisering och ett ökat lokalt inflytande över skolan. Under 70-talets mitt bryts efterkrigstidens ekonomiska expansion. Vi får ett arbetsliv som bland annat kännetecknas av en hårdare internationell konkurrens, ekonomisk åtstramning och en tilltagande ungdomsarbetslöshet. Relationen mellan utbildning och arbete blir med detta mer problematisk. Hur skall utbildning kvalificera ungdomar till en arbetsmarknad där de inte efterfrågas? Hur skall skolan socialisera elever till ett arbetsliv som blir dem alltmer fjärran?

Under 1970-talet får således skolan och utbildningsfrågor en framträdande plats på den utbildningspolitiska dagordningen och i samhällsdebatten. I debatten kritiserades skolan i flera avseenden. Den ansågs bland annat reproducera det gamla klassamhället, missgynna arbetarklassens barn, ha stora brister när det gällde ordning och disciplin, misslyckas i sin kunskapsförmedlande roll, misshushålla med de studiebegåvade elevernas möjligheter och vara alltför isolerad från samhälls- och arbetsliv. Samtidigt gav det samhällsekonomiska läget inte utrymme för tillförande av ökade ekonomiska resurser för att minska problemen; det var inte längre möjligt att hantera problemen med ökade ekonomiska resurser till skolan.

Lindensjö och Lundgren (2000) skriver:

Den nya läroplanen innebar en fortsättning på de huvudvägar SIA utredningen slagit in på. Med Lgr80 förändrades läroplanens konstruktion. Den centrala läroplanen har klart uttalad inriktning i fråga om skolans övergripande mål, men gav utrymme för lokal anpassning när det gäller hur dessa mål skall nås. Varje skola skall utifrån analyser av läroplanen med hänsyn till befintliga resurser utarbeta en arbetsplan som successivt skall följas och utvärderas.

De årskursvisa timplanerna ersattes med stadietimplaner och för eleverna infördes ett utrymme för tillval. Som tillvalsämnen skulle obligatoriskt erbjudas treåriga kurser i franska och tyska. Hemspråk skulle erbjudas elever som hade "minoritetsspråk" som hemspråk. De alternativkurser som kvarstod var i ämnena

matematik och engelska. Valet av alternativkurs hade ännu en tid betydelse för vilka utbildningar i gymnasieskolan som var möjliga för eleverna att söka.

Med Lgr80 vidgas grundskolans uppdrag ytterligare när det gäller kontakterna med arbetslivet. Arbetslivet skall utgöra en pedagogisk resurs för undervisningen. Det skall bidra till att konkretisera ämnesundervisningen. Förslag till hur detta bör ske ges i kursplanerna för respektive ämne. Men också det omvända bör gälla; arbetslivet i sig pedagogiseras och förs mer påtagligt in som ett kunskapsområde i skolan. Personer med egna erfarenheter av arbete skall kunna medverka i undervisningen. Kretsen av dem utökas från arbetsförmedlingspersonal, företrädare för fackföreningar och företagare till att också kunna omfatta elevernas föräldrar och äldre människor som kan berätta om arbetslivet förr i tiden. Elevernas egen tid i arbetslivet skall också bli mer omfattande och få ett vidare syfte än att endast ge möjlighet till att möta olika enskilda yrken som eleverna själva är intresserade av. Pryg ersätts med praktisk arbetslivsorientering (prao). Denna skall enligt läroplanen successivt komma att omfatta en tid om sex till tio veckor under grundskolan och vara planerad så att eleverna får erfarenheter från tre olika sektorer i arbetslivet: ”Teknik och tillverkning”, ”Handel, kommunikation, service, jord- och skogsbruk” samt ”Kontor och förvaltning, vård och undervisning”.

Jämställdhetsfrågan lyfts fram ytterligare och ”Skolan skall därvid verka för att eleverna kombinerar valen inom de tre sektorerna på ett sådant sätt, att de ger pojkar inblick i kvinnodominerade yrken och flickor i mansdominerade.” (Lgr80) Vi får vad som kom att kallas ”könsstyrd prao”. Men arbetslivsorienteringen och studie- och yrkesorienteringen skulle inte enbart bidra till att flickor och pojkar fick möjlighet att vidga sina perspektiv och bearbeta traditionella värderingar om manligt och kvinnligt i arbetslivet. Den skulle också ”... motverka att yrkesvalet begränsas av till exempel social bakgrund, kön eller elevens bristande motivation att analysera sin situation, även om detta leder till ifrågasättande av ett beslut som eleven fattat och gör valet svårare, eftersom alternativen ökar.” (s 38)

Med en längre skolgång blir också själva skolan en alltmer påtaglig arbetsplats för eleverna. Skolan blir den arbetsmiljö som de får den mest omfattande erfarenheten av och detta uppmärksammas i Lgr80. ”All arbetslivserfarenhet – också elevernas egen från fritid och ferier – bör tillvaratas i skolarbetet. Även skolans eget arbetsliv och de olika personalgruppernas uppgifter och situation bör således uppmärksammas.” (s 28) Elever får ta del av vad som ibland kom att kallas ”intern prao”. I den fick de under någon dag följa till exempel vaktmästarna, lokalvårdarna, skolvärdinnorna och skolmåltidspersonalen i deras arbete.

I anslutning till Lgr80 utarbetades också ett särskilt kommentarmaterial för skola-arbetslivsområdet för att stödja utvecklingen av verksamheten. (Skolöverstyrelsen, 1982:5)

Några förändringar under 1990-talet

I början av 1990-talet förändrades ansvarsfördelningen för skolan mellan staten och kommunerna och med detta följde förändrade styr- och måldokument för skolan. I de första direktiven (Dir. 1991:9) till 1991 års Läroplanskommitté ingick formuleringar med anknytning till området skola-arbetsliv.

Kravet på att utbildningen skall byggas upp med utgångspunkt i ett reellt elevinflytande är också betingat av de krav på kompetens vad gäller medinflytande och ansvarstagande som ställs i samhälls- och arbetslivet. Därmed kan utbildningen förstärka den demokratiseringsprocess som pågår i samhället. I översynsarbetet skall dessa förhållanden beaktas. (s 6)

Samhällsanknytningen fick en förändrad inriktning i de nya direktiv (Dir. 1991:117) till kommittén som fastställdes i december 1991. Här förs ”hembygden” åter in i den politiska retoriken, arbetslivet benämns inte specifikt utan vikt skall läggas ”... vid de kunskaper som är beständiga över tiden ... samt de kunskaper som bygger upp elevens egen identitet i hembygden, det svenska språket och kulturarvet i vid mening.” (s 3)

I sitt betänkande (SOU 1992:94) föreslår kommittén att 120 timmar skall avsättas för orientering om utbildning och arbetsliv med mera. Enligt kommitténs egen jämförelse var tiden för motsvarande verksamhet i Lgr80 161 timmar. Det blev en intensiv debatt kring kommitténs betänkande och i stora stycken kom den att handla om fördelningen av tiden på olika ämnen och ämnesgrupper i timplanen. Olika intressenter och företrädare mobiliserade och i den timplan som senare fastställdes fanns ingen tid destinerad till orientering om utbildning och arbetsliv. I utbildningsutskottets betänkande över propositionen om ny läroplan kommenteras detta på följande vis:

... Läroplanskommittén föreslog att 120 timmar i timplanen skulle disponeras för orientering om utbildning och arbetsliv m.m. Dessa timmar har regeringen i stället fördelat på ämnesgrupperna för att ge de enskilda skolorna möjlighet att planera in sin arbetslivsorientering inom ramen för den tid som timplanen ger eller under övrig tid av skoldagen.²

Vår bedömning är att när det gäller mål för skolans studie- och yrkesvägledning, har det under 1900-talet inte skett några påtagliga förskjutningar i innehållslig mening. Däremot har utformningen av mål, innehåll och metoder förändrats. Trots att utformningen har ändrats kvarstår att skolarbetet skall organiseras så att eleverna får kunskaper om och erfarenheter från arbetslivet och utbildningssystemet utanför grundskolan så att de bland

2) Utbildningsutskottets betänkande. 1993/94:UbU1.

annat kan "... träffa väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning ..." (Lpo94).

Under 1990-talet är det kanske just expansionen av utbildningen efter grundskolan som i detta sammanhang är särskilt väsentlig att lyfta fram. Sett i perspektivet av några decennier har tiden i utbildning dramatiskt förlängts för unga människor (Härnqvist, 1999). Av födda 1948 var cirka 35 procent kvar i utbildning under mer än tio år och för de som föddes 1958 var motsvarande andel närmare det dubbla. För födda 1974 var andelen som gick direkt vidare till gymnasieskolan ytterligare 15 procentenheter högre – cirka 86 procent. 1998 var det 97 procent av eleverna som började gymnasieskolan direkt efter grundskolan – och alla gick de in i en treårig gymnasieskola.³ Under de senaste 15-20 åren har andelen ungdomar som tre år efter gymnasiet påbörjar en utbildning i högskolan ökat från drygt 20 procent till drygt 40 procent.

Från "utsortering via urval" till "självsortering via tillval"

Vår genomgång av läroplanstexter ger vid handen att det över tid skett en förändring från vad vi skulle vilja kalla "utsortering via urval" till "självsortering via tillval". Differentieringen har som vi ser det ändrat karaktär. Tidigare var systemet mer tydligt hindrande genom exempelvis linjeindelningen i grundskolan som, liksom val av tillvalsämnen och alternativkurser, fick konsekvenser för framtida valmöjligheter.

I dag håller skolsystemet fler möjligheter öppna längre än vad som tidigare var fallet. Systemet har också kommit att utformas så att elever så långt som möjligt skall tillfredställas i sina förstahandsval. De utbildningspolitiska intentionerna är att elevernas val av utbildning skall ha betydelse för antalet utbildningsplatser och inte som tidigare vara mer centralt styrd. En intention med den kursutformade gymnasieskolan är att ungdomarna i högre utsträckning än tidigare skall kunna påverka inriktningen av sin utbildning. Skolverket (2002a) påpekar dock att utvecklingen under 1990-talet gått från en relativt stor möjlighet för eleverna att välja olika kurser till mer av fasta kurspaket bestämda av skolan och att eleverna därmed åter har en situation liknande linjegymnasiets organisation av elevernas val.

Antalet val som elever gör, inom och mellan gymnasiala program, har ökat dramatiskt samtidigt som andelen elever med studierelaterade problem ökat (Hellsten & Prieto, 1998). Ett allt större ansvar har samtidigt lagts på den enskilda eleven vad gäller både att själv göra och stå för sina olika utbildningsval. Man kan fråga sig i vilken grad valen är betingade av strukturella respektive mer individuella faktorer. I Gambettas (1987) termer handlar det om huruvida de "knuffas" eller "hoppas". Frågan är också om eleverna i takt

3) Utan att närmare gå in på de exakta siffrorna här vill vi bara påpeka vikten av att skilja på hur stor andel av en årskull som påbörjar studier i gymnasieskolan och den andel som i olika avseenden fullföljer studierna där. Se till exempel Skolverket, 2002a.

med det ökade ansvaret också fått tillgång till den hjälp och stöd de behöver för att klara av dessa situationer? Mycket talar för att så inte är fallet.

Utbildningsval utifrån socioekonomiska förhållanden, kön och etnicitet

Ser vi ungdomar som en i första hand åldersmässigt bestämd kategori och skolan som en i stora drag likartad miljö så ger detta en bild av förhållanden som är homogena livsvillkor för unga människor. Men ambitionen med kunskapsöversikten är att se till kunskap om såväl skilda strukturella förhållanden för ungdomarna, som att lyfta fram den kunskap som finns sett i aktörernas egna perspektiv när det gäller socialisations- och valprocesser i relation till utbildning och yrkesval.

Ungdomars utbildningsval kan analyseras utifrån en rad olika aspekter. Några av de mer etablerade är att se till betydelser av socioekonomiska förhållanden under uppväxten, betydelsen av kön samt den etniska och kulturella förankringens betydelse.

Socioekonomiska förhållanden och val av utbildning

Förhållanden som är relaterade till olika resurser i barnens uppväxtmiljö får betydelse för deras val. Val av studieinriktning och utbildningsnivå skiljer sig åt mellan ungdomar som vuxit upp under olika socioekonomiska förhållanden. I detta sammanhang brukar man lyfta fram frågan om den sociala snedrekryteringen. Här har i forskning visats att den sociala snedrekryteringen till gymnasieskolan och högskolan i stora drag består under de senaste decennierna.⁴

Med social snedrekrytering avses när barn från vissa sociala ursprung oftare än andra barn når högre utbildning. Social snedrekrytering mäts genom studier av sambandet mellan social bakgrund och utbildningsval och utbildningsnivå. Vanligt är att använda ett sambandsmått som bygger på de relativa skillnaderna i utbildningschanser mellan grupper med olika social bakgrund. Den sociala bakgrunden klassificeras ofta utifrån föräldrarnas (i framförallt äldre studier, men tyvärr också i senare, är det vanligt att endast ta hänsyn till faderns arbete) position i arbetslivet utifrån en vertikal indelning i samhällsklasser. I mer kultursociologiskt inriktade studier (se till exempel Trondman, 1999) strävar man efter att fånga fler innehav av olika kapitalformer, till exempel kulturellt kapital uttryckt i familjens utbildningstradition, utbildningsinriktning och utbildningsnivå, eftersom detta också har stor betydelse för ungdomars utbildningsval.

I en utredning från början av 90-talet (SOU 1993:85) görs en analys

4) För översikter se till exempel SOU 1993:85, Erikson & Jonsson (1994), Härnqvist (1998), Härnqvist, (1999), SOU 2000:39

av den sociala snedrekryteringens omfattning, förändring och orsaker, med tonvikt på efterkrigstiden. Analyserna visar att den sociala snedrekryteringen minskade fram till ungefär 1970-talet, troligen bland annat beroende på reformeringen av grundskolan. I det tidigare refererade underlaget för 1976 års gymnasieutredning konkretiseras detta genom jämförelser mellan olika årskullar. Här framgår att en viss minskning av den sociala bakgrundens betydelse för val av 3- och 4-årigt gymnasium skedde mellan årskullarna 1948 och 1953. Andelen arbetarbarn steg från 10 till 16 procent. Ingen fortsatt utjämning skedde dock med årskullarna 1958 och 1959. Under perioden ökade den totala andelen av elever som gick vidare till sekundära utbildningar kraftigt. Vad som här pekas på är att den sociala snedrekryteringen till olika utbildningslinjer först utjämnades men att utjämningen avstannade.

Social snedrekrytering kan ses som uppbyggd av flera samverkande faktorer. Sett över tid kan man konstatera att vid varje valtillfälle och delningspunkt i skolsystemet så tenderar ungdomar från högre socialgrupper att oftare än andra ungdomar välja de alternativ som i första hand leder vidare till fortsatta studier. Tydliga exempel finns från den tid då elever i grundskolan skulle välja mellan allmän och särskild kurs i olika ämnen och mellan olika inriktningar i årskurserna 8 och 9. Ungdomar från högre socialgrupper får också, på alla utbildningsnivåer, i genomsnitt högre betyg än andra. Skolan är, som vi tidigare pekat på, inte neutral i förhållande till alla elevers olika resurser. Vid val på varje nivå i systemet framkommer också en mer direkt effekt av den sociala bakgrunden. Den visar sig i att bland elever som gjort samma utbildningsval och som har samma utbildningsmeriter, mätt i betyg, väljer de elever som kommer från högre socialgrupper i högre utsträckning än andra mer "teoretiska" alternativ och alternativ som mer direkt är inriktade mot högre studier. Här är också viktigt att uppmärksamma samspelet mellan individ och system. Kim (1998) visar i sin studie av 1977 års tillträdesreform till högskolan, hur antagningssystemets utformning påverkar individerna till att långt i förväg utveckla strategier i relation till de möjligheter och krav som gäller. Hammarström (1996) analyserar i sin studie av olika faktorer betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningsval såväl processerna över tid i den sociala selektionen som betydelsen av systemens utformning och inte minst de studieekonomiska villkoren.

De skilda val som unga med olika social bakgrund gör är svåra att i någon mer genomgripande mening påverka via utbildningspolitiska insatser, eftersom de i grunden är nära relaterade till den sociala skiktningen i samhället och de olikheter i tillgångar av betydelse som är förbunden med den. (Se till exempel Ekerwald 1983.) Med gymnasieskolans expansion följer att differentieringen i allt högre grad flyttar in inom skolans väggar. Under 1990-talet har också en utveckling skett, framförallt i storstäderna, med ett ökat utbud av fristående skolor och olika prestigefyllda profilutbildningar. Här kan konstateras att det i hög grad saknas kunskap (se till exempel SOU

2000:39) om hur familjer och elever med olika slags av resurser orienterar sig i systemet, vilka olika slag av strategier som utvecklas och hur skolans studie- och yrkesorientering och vägledning bidrar i elevernas valprocesser.

Kön och val av utbildning

I stort sett är inte skillnader i utbildningsnivå mellan flickor och pojkar, män och kvinnor särskilt stora i Sverige idag (SOU 1997:137). För bara några få generationer sedan var utbildningsmöjligheterna helt skilda för pojkar och flickor. Så är inte fallet idag. Den stora skillnaden handlar i stället om att pojkar och flickor väljer olika inriktning på sin utbildning. Ett möjligt sätt att förstå varför det inte skett lika stor förändring i kvinnors utbildningsinriktning som i deras utbildningsnivå, är att relatera utbildningarnas inriktning till arbetsmarknadens expansion inom just dessa områden. Sekundär utbildning och utbildning inom högskolan som domineras av kvinnor har byggts ut visavi en expanderad arbetsmarknad inom sektorer som domineras av just kvinnor.

Formellt har vi enligt Ahlgren (1999) en skola för alla, men skolan är ingen värdeneutral arbetsplats utan ungdomarna behandlas olika. De föreställningar som ungdomarna bland annat skaffar sig i skolan sätter gränser för den egna utvecklingen, till exempel vilka yrkesval som framstår som möjliga. Exempelvis styrs utbildningsval i större utsträckning av traditionella förväntningar på vad flickor och pojkar ska utbilda sig till, än av deras begåvning (Sandqvist, 1995). Flickor som är matematiskt begåvade liksom pojkar som är verbalt begåvade, väljer utbildning efter vad som förväntas utifrån deras kön och ej utifrån deras förutsättningar. Pojkar gör rationella val och väljer utbildningar som inte bara ger jobb utan också högre status och bättre lön.

Vilka utbildningar som unga kvinnor och unga män väljer är väl dokumenterat i offentlig statistik.

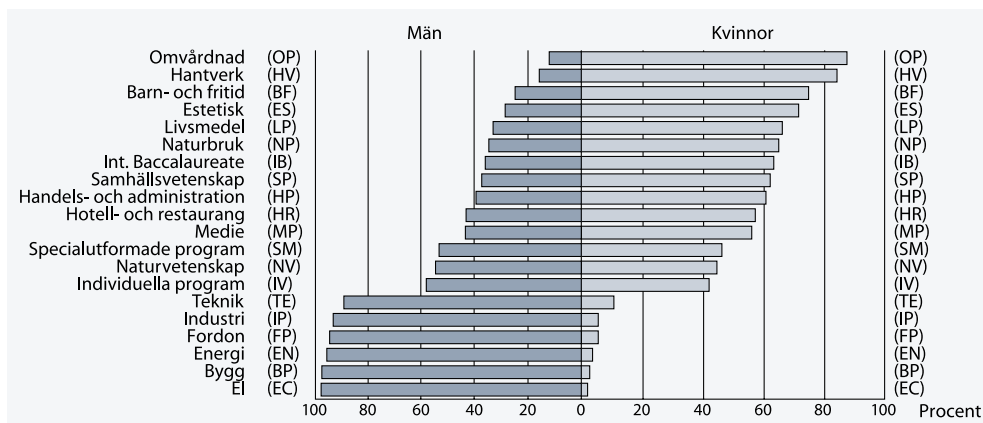

Diagram 1. Andel män respektive kvinnor per program/IB i gymnasieskolan 15 oktober 2002. (Skolverket, 2003b)

I dagens gymnasieskola finns således utbildningsvägar som är i det närmaste helt dominerade av pojkar eller av flickor. Samtidigt har förändringar skett genom utbildningsvägarnas omstöpning i den senaste gymnasiereformen. De linjer som tidigare fanns och som dominerades av pojkar har i stort sett sin motsvarighet också idag. Däremot finns en tydlig skillnad när det gäller de yrkesförberedande utbildningar som tidigare dominerades av flickor. Linjer som social linje, konsumtionslinjen, och social service har inte på samma direkta sätt en motsvarighet i de program som senare infördes. I en rapport från Skolverket konstateras följande:

De mest flickdominerade programmen idag är omvårdnadsprogrammet, hantverksprogrammet, samt barn- och fritidsprogrammet. Inom hantverksprogrammet dominerar frisörutbildning och floristutbildning. Dessa program är volymmässigt små. Det samhällsvetenskapliga programmet har ökat mest. Ett mindre utbud av program för flickor har således fått till följd att flickorna i en allt större utsträckning väljer det samhällsvetenskapliga programmet. (Skolverket, 2002a)

Vi har tidigare visat på hur jämställdhetsmålen för pojkar och flickor skrivits fram i grundskolans läroplaner allt sedan slutet av 1960-talet. Många är de informations- och rekryteringskampanjer och andra projekt som under åren genomförts i skolan för att minska de traditionellt könsstyrda utbildningsvalen och öka andelen otraditionella val. Den senaste gymnasiekommittén konstaterar:

De flesta informations- och rekryteringskampanjer som gjorts har i huvudsak endast fått kortsiktiga effekter. Speciellt svårt var det att få en jämnare könsfördelning på de pojkdominerade studieprogrammen. Projekten blev dock framgångsrikare när det gäller vård- och omsorgsområdena, där andelen pojkar ökade. Åtskilliga kompletterande insatser gjordes, som försök att med rena flickgrupper och kvinnliga mentorer. Ofta avbröt dock flickorna tidigt sina studier och bland de få som gick ut lämnade många snabbt yrket sedan man konfronterats med arbetslivets värderingar och vardagliga villkor. (SOU 2002:120)

Staberg (1992) menar att satsningar som gjorts för att locka flickor till mansdominerade tekniska utbildningar utgått från att det kvinnliga könet, i motsats till det manliga, betraktats som ett problem. Det kvinnliga måste ändras för att passa normen. Motsvarande har inte gällt för pojkar i relation till kvinnodominerade utbildningar. De tillskrivs inga brister som bör åtgärdas för att de skall klara av dessa utbildningar. ”Budskapen är snarare: pojkar behövs i vård och barnomsorg och flickorna behöver tekniken.” (s 158)

Hur kan då könsskillnader i utbildningsinriktning förklaras? Jonsson

(1997) strukturerar problemområdet med utgångspunkt i två poler. Vid den ena polen finns teorier om rationella val. Vid den andra återfinns mer av socialisationsinriktade teorier. De förstnämnda har det gemensamt att de utgår från att könsskillnader i utbildningsval kan förklaras med att flickor och pojkar aktivt och medvetet försöker maximera sin ”nytta” – vilket Jonsson jämför med någon sorts ”livstillfredsställelse”. Orsaken till könsskillnaderna kan då sökas i att pojkar och flickor har olika intressen (för olika utbildnings/yrkesområden), olika avkastning för en given utbildningsinriktning, olika barriärer (praktiska eller legala), olika komparativa ”produktivtetsfördelar” (vad gäller hushållsarbete, marknadsarbete eller studier). Och/eller olika ”livsprojekt” (föreställningar om sin familje- och yrkeskarriär). (SOU 1997:137, s 21)

En grundläggande fråga för teorier med denna inriktning är vilken kunskap ungdomar idag har – när de står inför att välja inriktning på sin utbildning – om yrkes- och arbetsmarknadsvillkor.⁵ En annan fråga är hur relevant dessa teorier är när vi tar med i beaktande den utveckling som skrivs fram om en allt snabbare förändringstakt i arbetslivet och att ett framtida arbetsliv därmed blir svårare att förutsäga. Om vi också adderar svårigheter för unga att orientera sig gentemot en alltmer osynlig och abstrakt yrkesvärld förefaller det oss som att rationellt grundade utbildnings- och yrkesval, i denna mening, är problematiska. I den refererade studien framhåller Jonsson två varianter av teorier om rationella val som mer relevanta. Den ena lyfter fram att unga män och kvinnor har olika intresse för olika utbildningsinnehåll – enkelt uttryckt att pojkar intresserar sig för teknik och flickor för språk, vård och omsorg och att dessa skillnader leder fram till att flickor och pojkar har skilda ”nyttokalkyler” för sina utbildningsval.

En besläktad och på sitt sätt elegantare förklaring är att flickor och pojkar under skolåren ådagalägger olika skicklighet och kunnande i olika skolämnen och att deras lämplighet och komparativa fördelar i olika ämnen faller avgörandet vid deras val av utbildningsinriktning. (SOU 1997:137, s 25)

En central fråga blir här hur dessa skilda intresseinriktningar uppstår. Skolverket har i tidigare kunskapsöversikter (se till exempel Skolverket, 1994 och Öhrn, 2002) belyst flickors och pojkars skolsituation, deras olika agerande i skolan, lärares olika interaktion med flickor och pojkar samt läromedlens ofta könsrollsstereotypa gestaltande av samhälle och arbetsliv. Det finns ett flertal avhandlingar som i olika avseenden behandlar flickors och pojkars skolsituation, här skall vi bara nämna några av dem. Skogh (2001) och Staberg (1992) är exempel på studier som från olika utgångspunkter undersöker yngre flickors respektive högstadielävers möten med skolämnena fysik, teknik och kemi,

5) Resultaten från Skolverkets utvärdering av grundskolan 1995 visar att elever i år nio har tämligen vaga kunskaper om hur olika utbildningar och arbeten/yrken kan relateras till varandra. Detsamma gällde för deras kunskaper om det då aktuella läget på arbetsmarknaden, uttryckt till exempel i omfattningen av arbetslösheten.

medan Öhrn (1990) redovisar en studie inriktad mot analys av relationer mellan lärare och elever i årskurs 9. De flesta studier som vi har tagit del av som behandlar undervisningens och enskilda skolors betydelse för flickors respektive pojkars val av utbildningsinriktning är kvalitativa studier som ofta bygger på deltagande observation, analys av elevers egna texter och intervjuer. Dryler (1998) påpekar att förekomsten av studier som bygger på kvantitativa data från en större population är sällsynta. Med utgångspunkt i resultat som på skolnivå indikerar klasskamraters (flickor visavi flickor och pojkar visavi pojkar) inverkan på val av utbildningsinriktning pekar hon på behovet av fortsatt forskning baserad på större datamaterial för att ytterligare undersöka andra tänkbara förklarande variabler.

Andra studier så som Lundgren (2000) och Berggren (2001) är mer inriktade mot hur flickors och pojkars förhållande till identitet, inbegripet könskonstruktioner, tar gestalt i skolan. Dessa studier skulle kunna placeras in vid den andra polen i Jonssons (1997) strukturering av problemområdet. Här kan således olika typer av socialisationsteorier placeras in och de förklaringar till skilda utbildningsval som ges i termer av könsrollsocialisation. Utbildningsvalen kan då ses som en bekräftelse på internaliserade normer om vad kvinnor respektive män kan utbilda sig till och arbeta med. Normer som speglar värderingar och samhälliga förhållanden och som överförs via föräldrar, lärare och andra vuxna, kamrater och idag kanske också mer påtagligt än tidigare, via media i all dess former.

En, av få studier, som mer uttalat sätter fokus på flickors upplevda handlingsmöjligheter i relation till utbildningsval är Nilsson Lindström (1998). Genom återkommande intervjuer med 15 flickor, från årskurs 9 till två år efter att de lämnat eller skulle ha lämnat gymnasieskolan, analyseras hur de unga kvinnornas perspektiv på utbildning formas i interaktion med familjen, med aktörer i skolan och bland kamrater. Deras överväganden och handlande kan illustreras med avhandlingens titel: "Tradition och överskridande".

En förlängd skoltid innebär bland mycket annat också en förlängd tid i en kollektiv, åldershomogen miljö. Den förlängda skoltiden ger anledning att åter uppmärksamma i vilken mån som pojkar och flickor – kanske just under tonårstidens förhållande till könsidentitet – tar hänsyn till sina kamraters val när de själva gör sina utbildningsval. Samtidigt är individuella projekt, individuella val och individuella uttryck ett påtagligt inslag i tiden. Denna förväntade självständighet i sin framtidsorientering har flickor och pojkar att hantera. Kollektiv, kamrater, individuella överväganden och drömmar möter de möjligheter som ges och formas gentemot en fond av tänkbara framtider, där inte minst media, i många avseenden, ger schablonartat könsstereotypa bilder av flickor och pojkar – kvinnor och män i samhälle och arbetsliv.⁶

6) Ett EU-perspektiv på betydelsen av kön och social bakgrund relaterat till utbildningsval ges till exempel i rapporten "Youth in the European Union" (1997) från European Commission.

Etnicitet och val av utbildning

Socioekonomiska villkor, kön och etnicitet utgör strukturella förhållanden i studier av individers och grupper val av utbildningsinriktning och utbildningsnivå. När det gäller betydelsen av kulturell och etnisk tillhörighet i förhållande till utbildningsval blir dock underlaget för en kunskapsöversikt betydligt mer begränsat. Beroende på utgångspunkt och perspektiv kan vi fokusera på förgrund respektive bakgrund. Vi kan välja att ställa ett perspektiv i förgrunden och lägga andra till bakgrunden. Då framträder en bild. Väljer vi en annan utgångspunkt får vi en annan bild, andra mönster. Ungas socialisation och val i utbildning och arbete sker i en väv av förhållanden som kan relateras till olika bakgrunder och förgrunder.

För ungdomar med invandrarbakgrund är det rimligt att tänka sig att det såväl inom som mellan olika etniska grupper finns villkor som kan relateras till socioekonomiska förhållanden, liksom till kulturrelaterade traditioner som förmedlas av föräldragenerationen. (Knocke & Hertzberg, 2000)

Skillnaden mellan olika grupper i befolkningen är påtaglig när det gäller ekonomiska, kulturella, utbildningsmässiga och sociala resurser. År 2000 hade 16 procent av barn och ungdomar (0-18 år) båda föräldrarna (eller den ena, om det var ett enförälderhushåll) födda i ett annat land. Ytterligare 6 procent hade en av två föräldrar född utrikes. (SOU 2001:55, s 77) Ungar som bor med ensamstående föräldrar, arbetarbarn och barn till utrikesfödda är de som framförallt har mindre resurser. Dock tycks barn till utrikesfödda föräldrar i vissa avseenden kompensera sina bristande resurser genom höga utbildningsaspirationer. (ibid) Similä (1994) visar i en studie som gäller val av utbildning i gymnasieskolan att:

... trots att barn med två utlandsfödda föräldrar har en lägre andel som går igenom teoretisk linje, så är andelen högre än för dem med två svenskfödda föräldrar på varje socioekonomisk nivå. Att andelen ändå blir lägre beror alltså på att andelen arbetare är så mycket större bland invandrarna än bland svenskarna. (s 248)

En senare studie (Ungdomsstyrelsen, 2003) visar dock att bland ungdomar födda utomlands så tror över 60 procent av de tillfrågade att de kommer att studera på högskola direkt efter gymnasiet. Detta är en högre andel än vad som visade sig för någon annan grupp av ungdomar inom studien.

En stor andel av ungdomar som växer upp i etniskt segregerade områden riskerar dock att växa upp i en situation där informationsdistansten i den sociala strukturen formar påtagliga begränsningar för vilka utbildningsval som framstår som möjliga. Ungdomar av ett visst etniskt ursprung utformar sina strategier för yrkesval "inom en ram eller ett handlingsutrymme, som kan variera efter de omständigheter som gäller för tillfället, och som de ofta är mer eller mindre omedvetna om". (Goldstein-Kyaga, 1999) I en intervjustudie med ungdomar med invandrarbakgrund uppgav ungdo-

marna att de valde gymnasielinje utan påverkan av föräldrar eller kamrater. (Goldstein-Kyaga, 1995) Ändå var det tydligt av undersökningsresultaten att också dessa ungdomars val hörde samman med socialt ursprung och till del även med etnisk tillhörighet. En slutsats som författaren drar är att det är viktigt att se till att det inte handlar om att olika nationaliteter har särskiljande utbildnings- och yrkespreferenser. Det väsentliga blir att man inom den etniska gruppen väljer på ett likartat sätt – inte vad man väljer i sig. Ljung (2000) ser invandrareleverna som en resurs då det hos dem finns ”lust att lära och en stark drivkraft att göra något av sina liv.”(s 230)

Ser vi till statistik på nationell nivå visar statistik från Skolverket (2003b) på följande. För de elever som våren 2002 lämnade grundskolan var det genomsnittliga meritvärdet för samtliga elever i populationen (204,6). För elever med invandrarbakgrund var det lägre (188,0). Skolverket påpekar att denna elevgrupp är mycket heterogen. En elev med utländsk bakgrund kan vara född i Sverige och ha två utländska föräldrar, men kan också själv ha invandrat till Sverige före eller under sin skoltid. Man ska också vara uppmärksam på skillnader mellan flickor och pojkar när det gäller skolbetyg. Flickor har under lång tid haft högre medelbetyg än pojkar. Flickor med utländsk bakgrund hade våren 2002 ett något högre genomsnittligt meritvärde än pojkar med svensk bakgrund. Elever med utländsk bakgrund sökte och började gymnasieskolan i något mindre utsträckning än elever med svensk bakgrund. Skillnaden mellan grupperna är en respektive två procentenheter. Det kan, enligt Skolverket, bland annat förklaras med att elever med utländsk bakgrund oftare har en ofullständig grundskoleutbildning. Detta medför att många av dem inte är behöriga att söka de nationella programmen men har de individuella programmen (IV) som en möjlig utbildningsväg. Av samtliga elever som gick ett individuellt program hösten 2002 hade 37 procent av eleverna utländsk bakgrund. Detta kan jämföras med cirka 15 procent för samtliga program. (IV omfattar också invandrintroduktion för nyanlända invandrare över 15 år, med undervisning i svenska för invandrare.)

Ungdomar, arbete och arbetsmarknad

En konsekvens av den förlängda utbildningstiden för ungdomar är att deras inträde i arbetslivet har förändrats och förskjutits upp i åldrarna. Av unga i åldern 16-19 år arbetade 1976 hälften av de unga männen och 40 procent av de unga kvinnorna heltid. År 2002 var andelarna elva respektive åtta procent.

Ungdomars utbildning och arbetsmarknad och de politiska/sociala styrningssträvandena inom området, från sent 1970-tal till tidigt 1990-tal, har bland annat studerats av Blomsterberg (1996). I avhandlingen beskrivs och analyseras den politiska målsättningen för sysselsättningspolitiken under perioden liksom de konkreta åtgärder som vidtogs. Resultaten visar bland annat hur ansvaret för ungdomars sysselsättning förskjuts från att vara en arbets-

marknadspolitisk angelägenhet till att bli en utbildningspolitisk fråga. Ett annat exempel på studier av ungdomars möte med arbetslivet under denna period har genomförts av Murray (1994). I denna studie är det ungdomar utan gymnasieskola, deras hembakgrund, skolgång och inträde på arbetsmarknaden som är i fokus.

Arnell Gustafsson (2003) pekar på att det under de senaste decennierna utvecklats en "ungdomsarbetsmarknad" som för ungdomarna har karaktär av en "övergångsarbetsmarknad". Hon lyfter fram tre förhållanden som har betydelse i sammanhanget. För det första *Arbetsmarknadens funktionssätt* med en ökad andel tillfälliga jobb och projektanställningar samt arbetsrättsregler som i tider av nedskärningar medför att unga som ofta är sist anställda först blir arbetslösa. Av betydelse i sammanhanget är också att utbildningssystemet på sekundärnivå och arbetslivet är relativt åtskilda i Sverige. Vidare; *den förlängda utbildningstiden* som kan förklara varför ungdomar i lägre grad finns i arbetskraften liksom ökningen av det korta deltidsarbetet, samt varför ungdomar i allt högre grad arbetar med okvalificerade arbeten. Till sist *ungdomskulturens utbredning* med drag av ökad individualitet och krav att var och en finner det rätta för just sin personlighet.

Även om de faktiska möjligheterna är begränsade finns en vision av det fria valet. Det är du själv som avgör din framtid. Samtidigt som detta naturligtvis upplevs som positivt kan det också innebära en belastning för den enskilde och det är förmodligen många ungdomar som väljer att skjuta fram detta svåra beslutsfattande. De väljer att arbeta preliminärt och att kanske resa utomlands innan det allvarsamma vuxenlivet börjar. (s 119-120)

Även Schröder (2000) understryker i sina slutsatser i en studie av ungdomsarbetslösheten sett i ett internationellt perspektiv:

... att ungdomars svårigheter på den svenska arbetsmarknaden kan bero på en kombination av strukturella faktorer på arbetsmarknaden och bristen på direkta kopplingar mellan utbildning och arbetsmarknad. Samtidigt har arbetsmarknadspolitiken för ungdomar haft en inriktning som inte kompenserar för dessa brister. (s 1)

Vilka arbetsvillkor ungdomar har, får enligt olika studier stor betydelse för hur de kommer att förhålla sig i valprocesser. I antologin "Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet" (Hagström, 1999) riktas intresset mot övergångar från skola in i arbetslivet. Fokus är de ungas olika subjektiva perspektiv, de rationaliteter som kommer till uttryck i till exempel deras självbilder, förhållningssätt, livsprojekt, och handlingar på väg in i arbetslivet. Med utgångspunkt i ungdomars värderingar och handlingsbenägenhet diskuterar Hagström hur ungdomars förhållningssätt påverkar och påverkas av deras arbetsvillkor.

Hagström hämtar sin empiri från olika, sinsemellan samordnade studier, med temat ungdom-arbete.⁷ Med referens till undersökningsresultaten resonerar Hagström om hur ungdomars förhållningssätt kommer till uttryck i deras värderingar om vad som utmärker ett bra eller ett idealt arbete. Det visar sig att ungdomarnas syn på detta skiljer sig markant mellan olika ungdomsgrupper. Skiljelinjerna hör samman med olika socialisationsmönster och är genusrelaterade.

I sitt resonemang utgår Hagström från ett handlingsteoretiskt perspektiv vilket innebär att det som är centralt är själva interaktionen mellan yttre förhållanden, och hur dessa förhållanden uppfattas och värderas.⁸ Enligt Hagström inräknas i socialisationen inte bara internaliseringen av vuxenväldens och samhällets normer utan också tillägnet av kunskaper för att hantera denna övergång. För att få kunskap om hur arbetslivets strukturförändringar påverkar ungdomarnas handlingsutrymme både på kort sikt och under ungdomarnas hela liv så inför Hagström begreppet ”utvecklingsutrymme”.

Arnell Gustafsson (1999) menar att det är skillnader i värderingssystem mellan skolan och arbetslivet. Dessa kan uttryckas som skillnader i rationalitet (enligt Seljestad, 1998 återgiven i Arnell Gustafsson, 1999). I skolan gäller, enligt Seljestad, välfärdsstatens rationalitet, med bland annat ansvarstagande för alla elever där alla har rätt till utbildning. Arbetslivet utmärks däremot av marknadsrationalitet. För att överleva på marknaden måste företagen anställa rätt arbetskraft. De kan också låta bli att anställa viss personal liksom avskeda personal som inte uppfyller kraven. Skolans sanktionsmöjligheter är på ett helt annat sätt begränsade.

I skolmiljön vistas de unga i en homogen grupp av jämnåriga, och kan utveckla speciella normer och värderingar inom en ”ungdomskultur”. De tillåts befinna sig i ett psykologiskt ”moratorium”. Med relativt stor tolerans för fel och missbedömningar. I arbetslivet ingår de ofta i ett relativt åldersheterogent arbetskollektiv och förväntas i högre grad ta personligt ansvar för sina arbetsuppgifter. (Arnell Gustafsson, 1999, s 17-18)

Ungdomars begränsade erfarenheter av arbetslivet leder enligt Ahlgren (1999) till en brist på ”signifikanta andra” som kan ge ungdomar en uppfattning om deras förutsättningar för olika yrken.

En studie som gjorts av ungdomars övergång från skola till arbetsliv tyder på att betydelsen av ”etniciteten minskar i skolan, för att öka, när

7) Inom ett forskningsprogram som igångsattes i början av 90-talet på Arbetsmiljöinstitutet och senare Arbetslivsinstitutet. Undersökningarnas frågeställningar och metodansatser utvecklades successivt. I de senare undersökningarna har tyngdpunkten varit själva övergången till arbetslivet.

8) Enligt Hagström (1999) omfattar handlingsteorin flera forskningstraditioner som till exempel en sociologisk tradition med modeller för rationell handling samt teorier om interaktiva kommunikativa handlingar och interaktion, med Weber respektive Habermas som kanske främsta företrädare.

ungdomarna konfronteras med situationen på arbetsmarknaden.”⁹ Enligt Goldstein-Kyaga (1999) är skolan ett forum där ungdomarna närmar sig varandra på ett sätt som inte förekommer vare sig i deras bostadsområde eller i samhället i stort. Detta kan förklaras med, det vi tidigare talade om som, skillnaden mellan välfärdsstatens och marknadens rationalitet. I denna ”rationalitet” ingår enligt forskarna ”ett åtskiljande av arbetsökande utifrån ett subtilt mönster där ungdomars utseende, uppträdande och smak, kort sagt deras kulturella framtoning, utgör en etnisk markör som påverkar deras övergång till arbetslivet och i längden.”

Goldstein-Kyaga skriver vidare:

Först när eleverna börjar söka arbete är det sannolikt att uteslutnings- och inkorporeringsmekanismerna träder i kraft. Om invandrarungdomar inte kan få arbete inom de yrken de är utbildade för blir alternativet att söka sig till yrkesområden där föräldrarnas landsmän arbetar. ... Om man ser skola och arbetsliv som en enhet kan man tänka sig att insatser mot etnisk diskriminering på arbetsmarknaden också kan få positiva resultat inom utbildningen och leda till en ökad motivation för studier bland invandrarelever. (s 99)

Ett konstaterande i studien är att det inte finns särskilt mycket forskning om perioden mellan det att elever med invandrarbakgrund avslutar sin utbildning och den process som leder fram till att de får en mer fast position i samhällsstrukturen. Ett exempel från senare tid är dock Hertzberg (2003) som i sin avhandling studerat hur arbetsförmedlare förstår och beskriver de hinder som ungdomar med invandrarbakgrund möter på arbetsmarknaden. Han pekar på att arbetsförmedlarna generellt sett var mer benägna till att förlägga begränsningarna till ungdomarna än till arbetsgivarna. Samtidigt påpekar han att hänvisningarna till ungdomarna och deras egenskaper dock inte var påtagligt fler ”... alla tillfrågade beskrev också någon form av växelverkan mellan individuella dispositioner och samhälleliga strukturer.” (s 211)

Andra uteslutningsmekanismer på arbetsmarknaden är de som drabbar de ungdomar som valt en utbildning som bryter de könsmonster i gymnasieskolan som vi tidigare beskrivit. Skolverket (2002a) visar i en omfattande studie av unga vuxnas vägar in i arbetslivet efter gymnasieskolan att högst andel arbetslösa fanns bland dem som gjort otraditionella val av utbildning i gymnasieskolan. Allra högst, över 20 procent, var arbetslösheten för unga

9) Forskningsprojektet Invandrarungdomars inträde på arbetsmarknaden. ”Betydelsen av utbildning, etnicitet och identitet för ungdomars yrkesval”. Detta projekt utgör dels en uppföljning av projektet ”Kultur och yrkesval” dels en delstudie rörande invandrarungdomar inom forskningsprojektet ”Ungdomars livsprojekt och skolan som arena”. Det sistnämnda genomfördes i regi av Centrum för barn- och ungdomsvetenskap vid Lärarhögskolan i Stockholm tillsammans med Pedagogiska institutionen vid Uppsala universitet och Psykologiska institutionen vid Stockholms universitet med stöd av Skolverket och FRN.

kvinnor som gått industriprogrammet, tätt följda av de kvinnor som gått fordons- eller naturbruksprogrammet. Bland de unga männen var arbetslösheten högst, 15 procent, för dem som fullföljt omvårdnadsprogrammet. Med anledning av resultaten av undersökningen ställs bland annat följande frågor i rapporten: Hur kan könsmönstret på arbetsmarknaden och i skolan brytas? Håller arbetsmarknaden för kvinnor med gymnasieutbildning på att försvinna? Är det önskvärt att arbeta för otraditionella val inom skolan när arbetslivet inte svarar upp med att anställa de som gjort sådana val?

Hur viktigt är det för ungdomar med en mer tydlig anknytning mellan utbildning och arbete? Och hur viktigt är det för dem att kunna foga samman utbildning och arbete i sitt växande och vuxenblivande? Ungdomsstyrelsen (2003) lyfter med en forskarreflexion av Carle fram, att bestående ojämlikheter relaterade till social bakgrund, kön och etnicitet är grundläggande, samtidigt som vi måste förhålla oss öppna till hur attityder kan skifta karaktär över tid. I en kommentar till undersökningen, som omfattar åldrarna 16-74 år, framhålls att det är i avseende på arbete, trygghet och karriär som utbildningsbakgrunden har betydelse – men i betydligt mindre utsträckning än ålder.

Avslutningsvis låter vi Arnell Gustafsson (2003) problematisera frågan om relationen mellan ungdomars utbildningsval och efterfrågan på arbetsmarknaden.

Ett hållbart arbetsliv förutsätter att det finns en balans mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft. Då vi ser till ungdomars utbildningsval och generella värderingar av arbete finns en risk att det kommer att finnas stor brist inom vissa samhällssektorer. I den mån denna brist beror på att ungdomar är dåligt informerade om de fördelar som finns att arbeta inom en viss sektor, går det förmodligen att påverka ungdomars utbildningsval. I den mån arbetsförhållandena är dåliga och lönen låg är det knappast möjligt – eller ens försvarbart – att söka göra en sådan påverkan. (s 131-132)

kapitel 4

Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon

I detta kapitel kommer vi att koncentrera oss på studier som försöker fånga vad som framstår som viktigt för ungdomar i deras socialisations- och valprocesser i relation till utbildning och arbete. Vi kommer också att redovisa undersökningar om vilket stöd, i form av program och verksamheter som unga får i dessa processer och hur detta stöd värderas.

Ungdomar är inte någon enhetlig grupp

Låt oss inledningsvis konstatera att den forskning om ungdom som vi tagit del av entydigt pekar på att *ungdomar inte är någon enhetlig grupp*. När man i forskning visar på mönster och tendenser som rör ungdomar kan det dock lätt uppfattas som att det skulle gälla för samtliga ungdomar. Så är dock inte fallet. Trondman och Nihad (2000) konstaterar att det skett en oroväckande polarisering inom flera områden. I tretton fallstudier får vi möta drygt 200 ungdomar i Sverige, både pojkar och flickor, huvudsakligen med arbetarbakgrund utan uppenbara problem, såsom drogmissbruk och kriminalitet, men som har det svårt att hävda sig i det alltmer hårdnande samhällsklimatet. Hur de unga upplever, förstår och hanterar sin tillvaro i tidens gråzon visar sig genom ungdomarnas egna röster och berättelser i boken. Författarna pekar på en polarisering mellan dem som har arbete och dem som inte har arbete och mellan dem som genom högre utbildning finner vägar till arbetsmarknaden och dem som inte slutför ungdomsskolan och i stor utsträckning riskerar att bli arbetslösa och marginaliserade. I förordet till boken skrivs fram att det är smärtsamt att tvingas konstatera hur ofärdig välfärden alltjämt är och att vi inte lyckats slå några större kilar i det sociala arvet.

En bidragande orsak till den ökade polariseringen mellan olika ungdomar beror, enligt ungdomskulturforskarna Lalander och Johansson (2002), på den ökande individualiseringen. Med hänsyftning till både globaliserings- och individualiseringsprocesser menar de att dessa processer samtidigt som de skapar en grund för existentiell ovisshet och ångest så ger de, för dem med rätt resurser, stora möjligheter att skapa ett eget liv på egna villkor.

Att den endimensionella bilden av ungdomars val inte stämmer visar sig även i en engelsk undersökning (Ball, Maguire och Macrae, 2000)¹. Resulta-

1) Forskarna är verksamma vid Kings College i London. Stephen J. Ball är professor i sociologi och pedagogik.

ten baserar sig på en grupp ungdomar i 16-19 års åldern från södra London.² De befinner sig i den komplexa övergången från den obligatoriska skolan till nästa steg i livet. Den officiella bilden av ungdomar som kalkylerande, individualistiska och konsumentrationalistiska överensstämmer dåligt med studiens resultat (möjligen med undantag för de ungdomar som fortsätter till högre studier). Författarna hävdar att det rådande marknadsparadigmet för utbildning, snarare än att betona val och variation, i själva verket bidrar till att skapa en farlig illusion som tjänar till att förstärka ett mönster av exkludering.

Att ungdomar inte är någon enhetlig grupp konstateras alltså i flera studier. Detta betyder att vägledare möter elever med skilda värderingar, behov och beteenden. Dresch och Lovén (2003) konstaterar att vägledare därför måste utveckla nya arbetsformer och nya verktyg. Särskilt behöver vägledarnas kompetens i att kartlägga behov och erbjuda olika former av stöd och vägledning utvecklas. Många av ungdomarna med etniska och kulturella rötter utanför Sverige upplevs av vägledarna i Dresch och Lovéns studie som mycket arbetskrävande. Processen att nå dessa elever är, enligt författarna, längre och kräver ett mer intensivt och personligt nära arbete.

De flesta ungdomar är väldigt vanliga och föredrar trygghet

Den forskning om ungdom som vi tagit del av visar alltså att ungdomar inte är någon enhetlig grupp. Ett par andra saker som framkommit är att denna forskning även visar att de flesta ungdomar är väldigt vanliga. Att beskriva ungdomar som en social problemkategori och ej en möjlighetskategori kännetecknar emellertid enligt Kenneth Abrahamsson, programchef på Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS), vår tid.

Studier av asocialt beteende har en lång tradition inom ungdomsforskning. Under större delen av förra århundradet ägnades ungdomsforskningen främst åt unga män, framför allt de så kallade farliga killarna, som var ett problem i samhället. Det var först på 1990-talet som unga kvinnor synliggjordes inom ungdomsforskningen. (För en överblick se Ekerwald & Nielsen, 1998.)

En annan bild framträder också i ungdomsforskningen. Det är bilden av ungdomar som ”seismografer”, vilken går ut på att ungdomar på ett annat sätt än vuxna är känsliga för vad som är på gång i samhället. Ungdomar är en sorts känslspröt som registrerar tidsandan. (Se till exempel Fornäs m.fl, 1994; Waara, 1996; Sernhede, 1995.) Med detta vill man, enligt Carle

2) 110 ungdomar, födda åren 1979-1980, besvarade en enkät. Av dessa valdes en mindre grupp ut för djupstudier -59 unga människor varav 42 från skolan och 17 från Pupil Referral Unit (PRU). Gruppen representerade väl den större gruppen utifrån variablerna: kön, socialgrupp, ”academic attainment”, etnicitet och vägval från skola till arbete. De val och hinder som inramar dessa unga människors identiteter och erfarenheter bygger på berättande intervjuer som genomförts under en fyraårsperiod 1995-1999. Ungdomarna intervjuades ett par tre gånger per år. Vid studiens slut hade man fortfarande kontakt med 54 av de 59.

(2000), säga att ungdomar ger tydligare uttryck för samhällsförändringens riktning och innehåll samt att ungdomar bryter mot vad de vuxna och äldre generationer gjort till en normalitet. Enligt denna föreställning sker då en tilltagande generationsmotsättning som tar sig uttryck i allt större skillnader i ungdomars och vuxnas attityder, åsikter och handlande, och därmed allt starkare krav på normalisering och normaliseringspraktiker. Med det senare menas att vuxensamhället åtgärdar och tar hand om ungdomar som man uppfattar avvikande. (Se till exempel Öhlund, 1997.) Halleröd (2002) menar dock att "Om ungdomar skulle vara seismografer för förändringar i samhället, skulle enorma kulturella skiftningar äga rum på ganska kort tid. Det skulle i princip vara omöjligt att leva i ett sådant sammanhang ...".

Majoriteten av ungdomarna hade, enligt en SCB-undersökning i 1990-talets Sverige, mamma och pappa som förebilder. Dessa ungdomar ville inte åka jorden runt, de ville ha ett fast jobb i stället för att hoppa hit och dit. Jonssons (2001) resultat visar inte heller på något övertygande sätt att ungdomarna är inställda på att vara så rörliga som den förändrade produktions- och arbetsmarknaden förväntar. Resultaten tyder snarare på att "*majoriteten föredrar trygghet framför tidsbegränsade anställningsvillkor och projektanställningar.*" (s 85)

Liknande tendens framträder i Ekerwalds (2002) generationsstudie. Denna studie visar hur starkt de intervjuade kvinnornas liv hänger samman. Något som inte stämmer med bilden av dagens människor som starkt individualiserade, oberoende av varandra och väljande sin framtid själva.

Att unga människor söker trygghet framkommer även i en statlig utredning där unga människors valmönster beskrivs (Ljung, 2000). Ljung har analyserat 108 uppsatser från tre gymnasieskolor i Sverige. Rubriken för uppsatsen var "Min universitetsutbildning". I en introducerande text inför uppsatsskrivandet uppmanades eleverna bland annat att resonera och reflektera kring eventuell framtida utbildning, vilka som påverkat dem i denna riktning, liksom tankar kring utbildning vid högskola.

Uppsatserna har skrivits av elever på samhällsprogrammet andra år. Av dessa kommer 27 från en gymnasieskola i en universitetsstad (med övervägande del elever med akademikerbakgrund), 22 från en småstad (med övervägande del elever från arbetarbakgrund) och 59 från en förort söder om Stockholm (med övervägande del elever med utländsk bakgrund. För dessa ungdomar verkar arbetsmarknaden lägga gymnasieskolan i en mörk skugga där "*... viljan att läsa vidare trängs undan av behovet av trygghet.*" (s 212)

Ingen av eleverna nämner möjligheten att plocka ihop kurser till en examen, som sedan kan vara en grund för forskningskarriär eller olika projektanställningar. Studievägledare, media och andra har inte, enligt Ljung, lyckats förmedla att det finns trygghet i den bilden av framtidens anställningsformer. Elevernas planer snurrar runt trygghetsbilden där fast anställning och god lön är centrala.

Sammanfattningsvis överensstämmer resultaten från ovanstående studier i stort med de som presenterades redan i SOU 1994:73. Här framkom att ungdomars inställning till arbete inte skiljer sig särskilt mycket från äldre generationers. Snarare tyder resultaten på mer av likheter än olikheter mellan generationerna. De skillnader som finns kan väl förklaras av ungdomars och äldres skilda erfarenheter av arbetsmarknaden. (Jämför Carle, 2003.) Individualistiska värderingar (för marknadsekonomi, individuell frihet) är inte vanligare i de yngre generationerna än i de äldre. De yngre redovisar i stället mer av kollektivistiska värderingar (för socialism, jämlikhet) än de äldre. Samtidigt pekar man i utredningen på att det finns stora variationer mellan ungdomar, inte minst när det gäller levnadsstandard och ekonomiska villkor i övrigt. Enligt Valfärdskommitténs betänkande (2001) sker under fortsättningen av 1990-talet en ökad polarisering när det gäller skilda levnadsvillkor för ungdomar.

Utbildnings- och yrkesval i ungas perspektiv

Tidigare kapitel har i hög grad byggt på avhandlingar och liknande studier genomförda av etablerade forskare i Sverige. Den kunskap vi har om utbildnings- och yrkesval i ungas perspektiv baseras dock inte i samma omfattning på denna sorts studier. Det betyder att vi i detta avsnitt har fått utgå ifrån även mindre omfattande studier som kan sägas vara av karaktären C- och D-uppsatser. Därtill har vi också använt oss av myndighetsrapporter från till exempel Skolverket samt offentliga utredningar och underlag till dessa. Vi kan också luta oss emot internationell forskning.

I tidigare kapitel har vi strukturerat framställningen i syfte att lyfta fram att ungdomar inte är någon enhetlig grupp. Vi har där uppmärksammat betydelsen av socioekonomiska förhållanden, etnicitet och kön. I detta kapitel blir det mer komplicerat att fullfölja den ambitionen, då många av de mindre studier som vi kan bygga på inte haft det kunskapsintresset. I undersökningar på det här området finns ofta en mer eller mindre artikulerad uppfattning om studie- och yrkesvalet som en rationell valprocess där överväganden sker utifrån förnufts- och kunskapsbaserat underlag. Detta får betydelse för hur undersökningar om ungdomars studie- och yrkesval utformas och vilka resultat som framkommer.

I vår inledande genomgång av yrkesvalsteorier visade vi att teorierna/modellerna befinner sig i ett spänningsfält mellan mer psykologiskt inriktade respektive mer sociologiskt inriktade teorier. Detta spänningsfält återfinns också med olika tyngdpunkt i de undersökningar vi har utgått ifrån. En vanlig tankemodell som ligger till grund för flera enkätundersökningar är den vi redogjorde för i kapitel 1 och som går tillbaka på Law och Watts (1977). Enligt deras modell, kallad DOTS, bör individen under studie- och yrkesvalsprocessen bli medveten om sig själv och sina möjligheter samt lära sig att fatta beslut och handskas med övergångar inom/mellan utbildning och arbete.

Kriegholm och Lindh (1993) har i sin modell över ”vägledningens spänningsfält” utvecklat Laws och Watts tankemodell i den meningen att vägledningsprocessen mer tydligt förts in. Detta sker genom en fokusering på relationen mellan individen själv och hennes möjligheter. (Se Lindh, 1997, s 21.)

Andra forskare försöker vidga perspektivet på ungdomars förståelse av vad som är viktigt att ta hänsyn till i framtida möjligheter. Det handlar då inte om vilket innehåll som utbildningen erbjuder utan vilket utbyte i form av exempelvis resällskap, miljöer och framtida kontakter som framstår som möjliga. Uttryckt i Bourdieus (1992) termer tolkar vi att det handlar om vilka olika kapital som kan byggas upp genom att till exempel välja en viss utbildningsmiljö eller gå med i vissa föreningar. Det handlar då om val av en speciell miljö som har potential att addera något sorts mervärde till studierna.

En aspekt av detta lyfter de isländska forskarna Viljamsdottir och Arnkelsson (2003) fram i sin studie av isländska ungdomar i de yngre tonåren. Studien refereras i artikeln ”The interplay between habitus, social variables and occupational preferences.” Här fokuseras fritidsintressen och kulturella preferenser vad gäller till exempel musik, film och tidskrifter. Forskarna ser också på hur dessa samvarierar med yrkespreferenser. Denna studie kan enligt Viljamsdottir och Arnkelsson ses som en uppföljning av studier som tidigare genomförts på 17-18 åringar i Frankrike av Guichard m.fl. (1994) och i Finland av Motola (2001). Vi har också tidigare visat hur ungdomskulturforskningen för att fånga viktiga värden i ungdomars livsmiljö fört in begrepp som till exempel smak och livsstil.

När det gäller de få svenska studier som handlar om ungas val- och socialisationsprocesser återfinns dock inte motsvarande variabler i studierna. Någon form av rationell tankestruktur är implicit inbyggd i merparten av de studier vi nedan kommer att referera till. De försök till vidgningar och öppningar av den rationella tankemodellen om studie- och yrkesval vi nyss pekat på, har alltså inte påverkat uppläggningsen av olika studier inom området. När det gäller ungdomars motiv för att välja en viss utbildning frågas till exempel ofta, i de studier vi tagit del av, om sådant som betydelsen av: intressanta ämnen, möjligheter efter utbildningen, möjligheter att klara studierna, föräldrars och kamraters synpunkter.

Resultaten av de studier vi har att utgå ifrån har tematiserats under fyra rubriker, som ansluter till DOTS-modellen. Rubrikerna är som följer:

1. Fokus på individen

Här intresserar vi oss särskilt för individens självuppfattning, självförtroende, intressen, livsmål och erfarenhet av arbete/utbildning.

2. Fokus på möjligheternas strukturer

Här är fokus på individens kunskap och föreställningar om: utbildningsprogram, möjliga framtidsvägar, hur systemet är organiserat, regler för övergångar och olika framtidsmöjligheter, hur utbildning och arbete hänger ihop, vilka arbeten som finns och vad man gör i olika arbeten.

3. Individens uppfattningar i relation till tänkbara möjligheter

Den kunskap vi här presenterar är sådan som handlar om individens kunskap om relationen mellan sig själv och sina möjligheter, egna och andras föreställningar om tänkbara möjligheter och hur olika sammanhang skulle kunna te sig.

4. Vilket stöd erbjuds ungdomar i processen och hur värderar de detta stöd

Här handlar det framförallt om professionellt stöd i individens valprocesser.

Utvecklingen i samhället har som vi visat inneburit en ökande mängd valalternativ och valtillfällen. Det finns en förväntan på individuella aktiva ställningstaganden och samtidigt måste man ha bra på fötterna för att kunna agera självständigt. Myten om det fria valet och förväntan på unika karriärer i systemet är starkt rådande, samtidigt har grundläggande sociala förhållanden stor betydelse för individens val. Hur orienterar sig då ungdomar i denna komplexitet och vilket stöd erbjuds de i dessa processer?

Kort kan sägas att vi från forskning vet tämligen lite om vilka överväganden ungdomar individuellt gör i valsituationer. Forskningsbaserad kunskap om rubrikerna 1-3 ovan är således sparsam. Det vi känner mer till är utfallet på aggregerad nivå av deras överväganden, som vi redogjort för i föregående kapitel. Däremot vet vi något mer om det stöd unga erbjuds i valsituationer det vill säga kunskap som hör hemma under rubrik 4.

Fokus på individen

Ahlgren, vars avhandling (1991) handlar om skolelevs självvärdering, har i senare studier (1999) undersökt bland annat begränsningar i det subjektiva yrkesvalet. Hur ungdomarna uppfattar sig själva och *hur de värderar sin egen förmåga* är enligt Ahlgren avgörande för vilka mål de sätter upp för sitt yrkesval. Hon konstaterar att självförtroendet är en viktig faktor för begränsning eller utökning av frihetsgraderna i ungdomarnas subjektiva handlingsutrymmen. Hur ungdomar värderar den egna förmågan har således stor betydelse i valprocesser. Andra begränsningar utgör *genus, etnicitet och social tillhörighet* något som visar sig i flera studier. (Se till exempel UG-95³, Skolverket, 1997.) Ahlgren konstaterar bland annat att diskrepansen mellan det som formellt sett värderas som viktigt i utbildning och arbetsliv och det ungdomarna själva tycker är viktigt kan vara stor.

3) "Utvärdering av grundskolan 1995. (UG -95). Studie - och yrkesorientering. Årskurs 9. Skolverkets rapport 126." Syftet med denna studie var att utvärdera elevers kunskaper, färdigheter och kompetens avseende studie- och yrkesorientering (syo). Ett delsyfte var att kartlägga vad som sker i skolorna när det gäller syo:ns omfattning och inriktning för att stödja elever att fatta väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning. Resultaten bygger i huvudsak på enkäter till ungefär 3 000 elever i årskurs 9, 100 vägledare, 200 lärare och 100 rektorer.

Detta understöds av en mindre studie av Nilsson (2001). I syfte att visa bland annat vilka motiv ungdomar i årskurs 9 har när de väljer gymnasial utbildning och utbildningsanordnare, genomfördes en undersökning våren 2000. En enkät besvarades av 300 elever i årskurs 9. Syftet med enkäten var också att belysa huruvida individernas val av utbildning dikteras av motiv som är i linje med de nationella utbildningsmålen. De viktigaste motiven vid val av utbildning är, enligt Nilssons studie, utbildningens kvalitet och innehåll samt dess värde som grund för kommande arbete och studier. Sociala motiv väger något lättare även om de också är betydelsefulla. Det gäller då särskilt stämningen på den skola man söker och möjligheten att få nya kompisar. Intressant att notera är också att vissa motiv såsom att kunna flytta hemifrån eller att få tåg- eller busskort har stor betydelse vid valet av utbildning. Vid val av skolenhet väger det tyngst att skolan har kapacitet att utbilda alla elever, att det finns ett brett programutbud, varierade arbetsformer, fräscha lokaler samt att det finns kontakt med näringslivet.

Resultaten från UG-95 pekar på att *självkännedom* är ett begrepp som eleverna vill lägga större vikt vid, men paradoxalt nog i realiteten inte gör. Henrysson (1994) påtalade allvarliga brister i syverksamheten i grundskolan framförallt ”när det gäller att ge eleverna självinsikt och en sådan kunskap om utbildningsalternativ och orientering i arbetslivet som ger dem beredskap att göra realistiska och väl övervägda val av utbildning och yrke.” (s 205) Han framhöll att skolan ofta missar att hjälpa eleverna till ökad självkännedom. Liknande resultat framkom redan i Franke-Wikbergs och Jonssons (1981) undersökningar. De drog slutsatsen att vägledning med tonvikt på information var det enda rimliga. Denna uppfattning delas dock inte av exempelvis Lovén (2000). Utifrån de undersökningar han genomfört menar han att, när det gäller arbetet i skolan ”krävs både mer samtalstid och en genomtänkt metodik i skolans undervisning om begrepp som självkännedom och självinsikt skall kunna bli synliga och levande för eleverna.” (s 248)

Lovén (2000) sammanfattar tidigare svenska studier om elevers väljande på följande sätt:

... elever bär med sig olika erfarenheter som påverkar deras agerande och väljande i olika valsituationer inför fortsatta studier. Såväl social bakgrund som genus spelar roll vid väljande men också faktorer som är mer individrelaterade. Kunskap om utbildningsalternativ och självkännedom är några sådana faktorer. (s 95)

Vi har också funnit studier som bara till del har fokus på den enskilda individens studie- och yrkesvalsprocesser. Det gäller exempel arbetsrapporter som ligger till grund för gymnasiekommitténs betänkande (SOU 2002: 120), liksom Svensson & Reuterbergs studie (2002) som till del behandlar denna aspekt på gymnasieelevers val.

Fokus på möjligheternas strukturer

Utifrån idén om det rationella valet förväntas den som ska välja också veta något, såväl om det valda som det som väljs bort. I läroplanen för det obligatoriska skolväsendet (Lpo 94) uttrycks denna rationalitet i mål att uppnå och mål att sträva mot.

Skolan ska bland annat sträva efter att varje elev inhämtar tillräckliga kunskaper och erfarenheter för att:

- kunna granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden
- få kännedom till möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder (s 17)

Tänkbara kunskaper och erfarenheter inom detta område skulle kunna handla om inriktningar på olika utbildningsprogram, vilka möjligheter som finns att studera i andra länder, vilka framtidsvägar som är möjliga, hur utbildning och arbete hänger ihop, vilka arbeten som finns, vad man gör i olika arbeten, hur reglerna ser ut (för övergångar, tillträde, urval och olika examina), hur det ekonomiska studiestödet är utformat.

Vad ungdomar vet i dessa avseenden har vi dock föga kännedom om. Vi har funnit ytterst få resultat inom detta område. Under slutet av 70-talet och början av 80-talet genomfördes några studier som hade direkt fokus på grundskoleelevers föreställningar om yrken. (Broady, Lundgren, Mattson & Nydahl, 1980; Malmgren, 1982) Liknande studier har inte genomförts sedan dess. En studie som tangerar detta delområde är projektet ”Barnet och boet. Familjen – drömmar om det goda, det spännande och det farliga” (Halldén, 2001). Halldén har under perioden 1989-1996 låtit ett antal skolklasser skriva uppsatser där de fått beskriva sin framtid. Det rör sig om 8-10 åringar och 13-14 åringar. Deras berättelser analyseras både från psykologiska/sociologiska utgångspunkter och med hjälp av litteraturvetenskaplig analys. Det är om hemlivet och familjen som uppsatserna handlar. Inga frågor ställs om framtida yrkesplaner. Trots detta skriver pojkarna mycket om aktiviteter utanför hemmet. Några är till exempel ute och jagar och hemlivet skildras i samtal under jakten med repliker som ”Kärringarna ligger väl hemma och sover med ungarna antar jag.” Halldén tar inte upp var barnen och ungdomarna hämtar sina föreställningar från. Ett rimligt antagande är dock att de får dem från den miljö de har runt omkring sig.

Henryssons (1994) resultat visade att många av eleverna i studien kände sig osäkra inför valet till gymnasieskolan. De var inte heller aktiva med att hämta information om alternativ som fanns på gymnasieskolan. Några enkätstudier från senare år har ställt frågor kring elevers kunskaper och erfarenheter om utbildning och arbete. Det handlar till exempel om att kunna leta fram material om utbildningar de är intresserade av, kritiskt jämfö-

ra olika yrken för att kunna bedöma vilket som passar dem bäst. Elevers kompetens att klara av sådana uppgifter skattas av både eleverna själva och skolans personal som goda (UG-95). Begränsningar finns dock vad gäller exempelvis elevers kunskaper om utbildningar, relationen mellan utbildningar och yrken, förmågan att förstå vanligt förekommande informationsmaterial liksom att förstå vanliga begrepp inom studie- och yrkesorientering. Den refererade undersökningen visar att även lärarnas kompetens härvidlag är låg. Både elevers och lärares kunskaper om gymnasieskolan uppges vara "begränsade". Trots att personalen förefaller vara överens om att alla måste engagera sig mer i elevernas studie- och yrkesorientering så verkar inte detta ännu ha omsatts i handling.

Borglund (2002) konstaterar att det råder informationsbrist om arbetsrelaterade frågor, något som skapar problem eftersom denna sorts information, och då särskilt i form av personliga möten, bidrar till minskad osäkerhet i valsituationen. Vi kan fundera över om det kanske snarare är så att det råder brist på informationsmaterial eller läromedel som är anpassat för att kunna användas av elever, vägledare och lärare. (Jämför Seifert, 1991.)

Det finns gott om information om utbildning, arbeten, yrken och förhållanden i arbetslivet. Steget är dock långt mellan information och kunskap. Lärande är en process där den lärande själv organiserar uppfattningar om omvärlden. För ungdomar försvåras denna process av att de saknar erfarenheter och egna bilder av andra sammanhang än de som de själva befinner sig i.

Individens uppfattningar i relation till tänkbara möjligheter

Hur fungerar skolan som arena för ungdomars livsprojekt? I forskningsprojektet "Ungdomars livsprojekt och skolan som arena", undersöktes hur skolan som arena uppfattas av ungdomarna själva. Begreppet "livsprojekt" innebär i detta sammanhang "det som ungdomar just nu känner är viktigt att förverkliga eller uppnå i livet" (Jonsson, 2001, s 121). Projektet innefattar alltså förväntningar knutna både till skolan och flera aspekter av det framtida livet.

I undersökningen ingick 1400 högstadie- och gymnasieelever. Resultaten visar en bredd i värderingsmönster inom den studerade ungdomsgruppen 14-18 år. Skolan bidrar visserligen positivt till många elevers utveckling, men de elever som upplever skolan som meningslös är en stor grupp. (Andersson, 1994) Nästan hälften av de tillfrågade högstadieeleverna och knappt 40 procent av gymnasisterna menar att de inte skulle stå ut med skolan om det inte vore för kamraterna. Skolan som arena för ungdomarnas livsprojekt fungerar, enligt dessa studier, således bra för vissa och sämre för andra. Den rymmer både problem och möjligheter. Skillnaderna i värderingsmönster bidrar enligt forskarna till förståelse för olika förväntningar på skolan. Ungdomar är som vi tidigare betonat ingen enhetlig grupp.

I en delstudie inom samma projekt genomfördes en enkätundersökning bland unga vuxna i 20-årsåldern som slutat gymnasieskolan (Jonsson, 1999). Syftet var att fånga variationen av "livsprojekt" i ungdomspopulationen. Jonsson fann tre grupper av livsprojekt: *Socialt orienterade livsprojekt*, där det övergripande temat verkade vara socialt ansvar med variabler som "att stå min familj nära" och "att bidra till en bättre värld". *Traditionella livsprojekt* med variabler som att "ha ett trevligt hem" och "tjäna mycket pengar". *Individualiserade livsprojekt* där man markerat till exempel "att bli respekterad som vuxen", "att få utveckla sin personliga identitet och sina talanger". I studien tolkas detta som något som sammantaget uttrycker flexibilitet och självständighet. Dessa tre värderingsmönster är ej varandra uteslutande, utan en och samma person kan ha värderat både två och tre som viktiga.

En majoritet av ungdomarna uppger individualiserade livsprojekt som viktigast. Endast hälften så många uppger traditionella och sociala livsprojekt som lika viktiga. Relationen till samhällsstrukturer framgår i det att när samma sorts frågor ställdes till ungdomar i andra länder, med mindre utvecklad välfärd än den svenska, så framträdde bara de traditionella och sociala livsprojekten.

Av undersökningen framgår också att det finns tydliga samband mellan de ovan beskrivna *livsprojekten och ungdomarnas tankar om framtida yrke*. De som tänker sig ett arbete inom vårdsektorn eller något pedagogiskt yrke är mer orienterade mot sociala livsprojekt. För ungdomar med intresse för arbete inom administration, produktion, hantverk och service ligger de traditionella livsprojekten närmast. De ungdomar som funderar på arbete inom media, konst och kultur är mest inriktade mot individualiserade livsprojekt.

Jonsson konstaterar att arbete inte ses enbart som ett sätt att försörja sig. "Det ser ut som de allra flesta hoppas på att kunna förverkliga sina livsprojekt, det vill säga sådant som de för närvarande ser som viktigt för sitt liv och framtid, genom professionellt arbete." (Jonsson, 1999, s 77).

Samband mellan *livsprojekten och socio-ekonomisk hierarkisk indelning* framgår även av studien. De som främst tänkt sig arbetaryrken värderar traditionella livsprojekt. De som tänkt sig yrken som kategoriseras som tjänstemän och högre lutar mer åt socialt orienterade livsprojekt, medan de unga som i högre grad tänker sig fria yrken och egenarbete ser individualiserade livsprojekt som närmast dem själva.

Resultaten pekar också på ett tydligt samband mellan ungas tankar om *framtida yrke och familjebakgrund i socioekonomiskt avseende*.

Jonssons resultat tyder på att det trots djupgående förändringar i samhället ändå för de unga vuxna går att förverkliga de olika typer av individuella livsprojekt som de flesta ger uttryck för. Det finns dock tydliga skillnader mellan dem som kommer från högre och lägre utbildade familjer. Om man har den sociala och materiella tryggheten i sin bakgrundsfamilj har man

enligt Jonsson både möjlighet att ta de risker och chanser som tillfälliga projektjobb medför, samtidigt som man har möjlighet att säga nej om villkoren inte passar. För mer utsatta grupper av ungdomar blir dock osäkerheten och otryggheten och kraven på rörlighet och flexibilitet mer tärande. (Jämför Trondman och Nihad, 2000; Arnell Gustafsson, 1999.)

Trots osäkerhet måste man välja

I samband med valet till gymnasieskolan framträder osäkerhet för många ungdomar (Lovén, 2000, Borglund, 2002). Borglunds resultat baseras på en undersökning av 2000 elever i årskurs 9 som lämnade grundskolan våren 2002. Ungdomarna har per telefon svarat på en enkät med fasta svarsalternativ och med i vissa fall en bedömning av respektive svar på en skala från ett till fem.

Inför valet upplever en av fyra elever stor osäkerhet. Efter valet är fortfarande en av sex elever mycket osäkra. Elever på studieförberedande program upplever större osäkerhet inför sitt val än elever på yrkesförberedande program. Flickor ger vidare uttryck för större osäkerhet än pojkar. Av elever med föräldrar födda utanför Norden är en av tre mycket osäkra före valet och efter valet är fortfarande en av fyra mycket osäkra. Sammanfattningsvis så finns det alltså en *relativt stor andel av eleverna som är osäkra både före och efter sitt val*. Det gäller då främst elever på studieförberedande program, flickor samt ungdomar med två föräldrar födda utom Norden.

I Lovéns avhandling framkommer också att elever är osäkra inför valsituationerna och främst söker hjälp från föräldrar och vägledare. En mindre studie av Nilsson (2001) ger dock en något annorlunda bild. Här är en stor majoritet (87 procent) säkra eller nästan säkra på sitt val av program. En något lägre andel är säkra på valet av skola och inriktning.

Trots den osäkerhet många ungdomar upplever är de samtidigt medvetna om att de måste genomföra valet till gymnasieskolan. De känner sig också osäkra inför sin framtid sett i ett längre tidsperspektiv. Samtliga elever i Ljungs studie (2000) skriver att de ska läsa vidare för att få ett jobb. Detta är kanske inte så förvånande då de går på ett studieförberedande program.

Ljung konstaterar att det finns stora skillnader i synen på fortsatt utbildning, alltifrån att den kan vara ett verktyg för att nå bestämda mål till att utbildningen kan vara en självklar del av en identitetsskapande process. ”Att läsa vidare är stressande i sin självklarhet för akademikereleverna, ett alternativ för arbetareleverna och en chans för invandrareleverna. Utan utbildning är man ingen – man är arbetslös, lever på bidrag eller har restaurang som sina föräldrar.” (s 212)

Eleverna ger, enligt Ljung, uttryck för ett utbildningsberoende:

Man måste utbilda sig, man måste ha ett mål. (s 215)

Ljungs analys kan jämföras med resultaten från det tidigare refererade forskningsprojektet ”Varken ung eller vuxen”. Här konstaterar man att utbild-

ning för dessa ungdomar har kommit att uppfattas som en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för att få ett arbete, och ytterst för att bli vuxen. Vilket illustreras av följande utsaga av en av ungdomarna i Duartes (2000) undersökning:

Man måste studera, även om man är osäker på att få ett jobb.

Denna osäkerhet har i annat sammanhang uttryckts träffande av sociologen Ulrich Beck (1998). Han liknar utbildningssystemet vid en spöktågsstation där tågen inte längre går efter tidtabellen:

Ändå sker allting enligt gamla invanda mönster. Den som vill resa någonstans – och vem vill väl stanna hemma när det är detsamma som att inte ha någon framtid – måste köa till någon av biljettluckorna där det delas ut biljetter till tåg som är överfulla eller inte längre går i den angivna riktningen ... De håller den kö av människor som bildas framför dem i schack med ett hotfullt ”Utan biljett kommer ni aldrig på tåget!” Och det värsta är att de har rätt ...

Ungdomarna i Ljungs studie verkar ge uttryck för något liknande. Ljung menar att ungdomarna har tappat förklaringarna till varför de måste studera vidare och kallar deras operonliga språk för ”broschyrspråket”. ”I broschyrspråket finns kopplingar till individualismens ideologi – det är jag som väljer, och till kunskapssamhällets retorik – jag måste utbilda mig för att bli något.” (s 215) Samtidigt ger många av ungdomarna i Ljungs studie uttryck för att oavsett vilket mål man har så klarar man det bara man vill och jobbar på.

Myten om det fria valet finns, enligt Ljung, främst på universitetsstadens och förortens gymnasier – fast i olika tappning. I förorten lever myten om det fria valet, samtidigt är många rädda för att betygen inte räcker.

Men alla kan, så att säga. De som inte kan, har inte kämpat tillräckligt mycket. (s 219)

Eleverna i universitetsstaden anser att de själva fattar besluten och nästan hälften skriver också att även om föräldrarna varit med och påverkat så skulle de själva ha kommit in på samma bana. (Jämför Ahlgren, 1999.) I detta sammanhang refererar Ljung till Bourdieu:

För att ett förutbestämt livsförlopp ska kunna framstå som en fritt vald levnadsbana eller som ett resultat av individuella förtjänster ... är det nödvändigt och tillräckligt att skolan förmår överbevisa individerna om att det är de själva som valt eller erövat de yrkesbanor som en social nödvändighet på förhand tilldelat dem.

(Bourdieu. I: Berner m.fl., 1977, s 73)

Uttryckt i Sjöstrands (1968) termer sker enligt Ljung, tydliga interimval

bland eleverna i universitetsstaden, det vill säga de skjuter upp valet. I småstaden är valen en blandning av lust (attraktionsval) och att inte vilja bli till exempel kassörska (repulsionsval). I förorten ska man läsa vidare för att inte bli som de andra vuxna från det land man kommer (repulsionsval).

Vilket stöd erbjuds ungdomar i processen och hur värderar de detta stöd

En intressant fråga skulle kunna vara att undersöka vilket stöd och vilka erfarenheter ungdomar får i olika miljöer. Här tänker vi till exempel på vilket stöd som erbjuds i miljöer av mer formell pedagogisk karaktär såsom skolan respektive olika fritidsmiljöer (som i sin tur kan vara mer eller mindre samhälleligt organiserade). Vår tidigare genomgång av ungdomsforskningen visar att det finns ett flertal studier som behandlar ungas agerande och ställningstaganden i olika avseenden och olika frågor (exempelvis studier av Carle, 2000; Bjurström, 1989; Hermansson, 1988). Men vad gäller vilket inflytande på studie- och yrkesvalsprocesser som kan finnas i dessa miljöer, har vi inte hittat några utförligare studier.

Vi har därför valt att utgå från stöd som ges av lekmän respektive professionella. Vårt fokus i detta är på det professionella stöd som samhället erbjuder den unga människan i valprocesserna. Viktiga sammanhang och personer är givetvis familjen och närmiljön med kamrater och andra vuxna. Enligt Ljungs studie (2000) anser eleverna att föräldrarnas roll är viktig. Den skiljer sig dock mellan skolorna i undersökningen. I småstaden spelar föräldrarna en tydligare roll. Dessa elever är inte lika måna, som ungdomarna i universitetsstaden och förorten, om att framställa det som att de själva väljer. Enlig Skolverkets utvärdering (1997) av studie- och yrkesorientering i grundskolan upplevde eleverna i år 9 att de fick mest hjälp inför valet till gymnasieskolan av föräldrar och vägledare. Det är värt att uppmärksamma att svaren skiljde sig åt mellan elever från olika socialgrupper. Elever från socialgrupp 1 anger i högre grad föräldrarna som de som hjälpt dem mest, medan elever från socialgrupp 3 i högre grad anger skolans vägledare. En tolkning av detta är att elever från socialgrupp 3 i större utsträckning är hänvisade till och har behov av det stöd skolans vägledare erbjuder. Skolkamrater och lärare spelade enligt samma undersökning en mycket liten roll.

Vilken sorts professionellt stöd erbjuds unga människor?

Utöver familj och vänner erbjuds unga stöd av samhället till exempel i skolan inom ramen för olika pedagogiska processer. Här återfinns exempelvis undervisning, individuell och kollektiv information, praktik i olika former liksom personlig vägledning individuellt och i grupp.

Den hjälp det formella utbildningssystemet erbjuder ungdomar i valprocesser kallas vanligtvis studie- och yrkesvägledning, fortsättningsvis även kal-

lat vägledning. Vägledning är dock inte något entydigt och statistiskt begrepp. Vägledningens utformning och inriktning beror till stor del på samhällets utvecklingsnivå och normsystem. Faktorer som var för sig eller tillsammans påverkar definitionen av vägledning är bland annat förutsättningar på arbetsmarknaden och inom utbildningsväsendet, förändringar i den organisation vägledningen tillhör samt metod- och teoriutveckling.

Lindh (1997) skiljer mellan *vägledning i snäv och vid bemärkelse*. Med vägledning i *vid bemärkelse* menar hon all den verksamhet som respektive institution/organisation och nation erbjuder som förberedelse för framtida val av utbildning, yrke, arbete och livsform. Vissa arbetsmarknadsåtgärder, liksom produktion av yrkesorienterande material som arbetsmarknadsverket ger ut kan till exempel ingå. I läroplanen för grundskolan 1980 (Lgr80) uttrycktes detta för skolans vidkommande som ”inslag i undervisningen som särskilt syftar till att ge eleverna förberedelse för framtida yrkesval och kunskaper om arbetslivet”. I Sverige har detta inneburit en politisk ambition att i all skolutbildning integrera studie-, yrkes- och arbetslivsorientering. Vägledning i vid bemärkelse är alltså i detta fall ett ansvar för hela skolans personal. I USA och i Europa kallas denna verksamhet karriärutbildning, ”career education”, och hänförs till de tidigare nämnda engelska forskarna Law & Watts (1977). (Se även Watts, 1980.) Verksamheten syftar till att individen, med Watts och Laws terminologi, ska bli medveten om sig själv och sina möjligheter, ska lära sig att fatta beslut samt lära sig att handskas med övergångar från en fas till en annan.

Med vägledning i *snäv bemärkelse* menar Lindh personlig vägledning, enskilt eller i grupp, och de med den direkt förbundna aktiviteterna. Det är den interaktionsprocess som bedrivs inom en institution/organisation, där en professionell vägledare hjälper enskilda individer att utifrån sina unika problemställningar lösa/hantera problem inför val av utbildning, yrke, arbete och livsform (karriärproblem). Den personliga studie- och yrkesvägledningen är ett led i den karriär- och socialisationsprocess som pågår under individens hela livstid. Beroende på vilket problem som fokuseras i denna interaktionsprocess benämns verksamheten *studievägledning*, *yrkesvägledning*, *arbetsvägledning* och/eller *livsvägledning* (alternativt *karriärvägledning*).

Inom den snäva definitionen av vägledning finns, enligt Lindh, en djungel av definitioner som var och en beskriver vägledningen utifrån sin horisont, tidsanda, ideologi, teoretiska skola och organisatoriska bas. Det enda man kan sägas vara överens om, som utmärker vägledning i snäv bemärkelse, är att det är en interaktionsprocess.

Kommer ungdomar i åtnjutande av professionell vägledning?

I vilken mån de unga kan komma i åtnjutande av samhällets stöd härvidlag har förstås att göra med organisation, ekonomiska resurser och personell kompetens inom området. Regeringen gav i Ds 2003: 23 (Utbild-

ningsdepartementet, 2003) förslag om ett särskilt uppdrag till Skolverket att granska och utvärdera hur vägledningen i det offentliga skolväsendet för barn, ungdomar och vuxna genomförs och organiseras i kommunerna. Skolverket har granskat detta i flera studier. I Skolverkets nationella kvalitetsgranskningar 2001-2002 (Skolverket, 2002b) och i Skolverkets lägesbedömning 2003 (Skolverket, 2003a) har kritik riktats mot den bristande omfattningen av den studie- och yrkesvägledande verksamheten liksom mot dess innehåll och de kraftiga variationer som framkommer mellan skolor och kommuner.

Utbildningsväsendets omfång och komplexitet, förändringar av utbildningssystem, informationsflödet, medlemskapet i EU och den globaliserade utbildnings- och arbetsmarkanden ställer stora krav på skolor att tillhandahålla god vägledning. Den utveckling som sker innebär att det för elever med begränsad erfarenhet av utbildning och arbete är svårt att utan adekvat vägledning se och värdera de utbildningsval som finns. Elever behöver stöd för att förstå konsekvenserna av utbildningsval. Studieomotiverade elever behöver dessutom hjälp för att hitta motiv för fortsatta studier. Enligt befintlig statistik är det bara hälften av studie- och yrkesvägledarna som har en vägledarutbildning. Vägledartjänster dras in och tillgången på studie- och yrkesvägledning varierar kraftigt mellan kommuner. (s 12)

För att tillgodose elevers behov av vägledning av hög kvalitet måste kommunerna, enligt Skolverket, säkerställa att utbildade vägledare finns tillgängliga för alla elever och föreslår att detta bör vara en prioriterad åtgärd.

Ett sätt att möta behov av vägledning i framtiden skisseras i betänkandet "Karriärvägledning.se.nu" (SOU 2001:45). Här föreslås en kommunal plattform för vägledning. I grova drag innebär förslaget att kommunens vägledningsinsatser ska samlas under ett tak i ett gemensamt center och att olika vägledartjänster ska erbjudas utbildningsanordnare. Självservice bör uppmuntras samtidigt som kvalificerad vägledning erbjuds. Som vi uppfattar det svarar denna organisation framförallt mot ett samhällsekonomiskt intresse av att vuxna får tillgång till vägledning i olika omställningssituationer.

Gymnasiekommittén framhåller i sitt slutbetänkande från 2002 (SOU 2002:120) att en väl fungerande vägledning i både grundskolan och gymnasieskolan är en nödvändig förutsättning för att eleverna skall ha möjlighet att göra väl underbyggda val både inför och under sin tid i gymnasieskolan. Kommittén understryker att studie- och yrkesvägledning är ett gemensamt ansvar för skolans olika befattningshavare. Rektor är huvudansvarig och studie- och yrkesvägledaren har en strategisk roll för denna verksamhet.

Vikten av en väl fungerande och utvecklad vägledning har i ett EU-per-

spektiv kommit att betonas i allt högre grad. Ett huvuddokument i detta sammanhang är "Memorandum on lifelong learning" (2000). Detta jämte den så kallade "konsultationen" som genomfördes i de olika medlemsstaterna har utmynnat i ett antal riktlinjer som berör studie- och yrkesvägledning.

Baserat bland annat på rapporter från konsultationerna har kommissionen utformat en strategi "Communication on Lifelong learning" (2001). I denna identifieras "information, guidance and counselling" som ett prioriteringsområde och kommissionen föreslår ett antal åtgärder med start 2002.

Hösten 2003 presenterade OECD i "Education Policy Analysis" ett sammanfattande kapitel om vägledning. Ett kapitel bygger på en granskning av vägledning i fjorton av OECD:s medlemsländer, varav elva inom Europa. Watts, som är med i ledningsgruppen för granskningen, har redovisat intressanta tentativa resultat i olika föredragningar. (Se till exempel Watts, 2002.) Enligt Watts inbjöds samtliga OECD länder att delta i undersökningen: "Career guidance policy review". Norge, Danmark och Finland, men inte Sverige, återfinns bland de länder som tackade ja till att medverka i studien. Varje land har skrivit en rapport om sitt lands vägledningsverksamhet. Rapporten baseras på enkäter samt studiebesök av en grupp på fyra till fem personer med deltagare dels från OECD, dels från ett annat land än det land som besökts. Resultaten från länderrapporterna analyseras och sammanställs sedan till en gemensam analys av vägledningen i dessa länder.

En första slutsats Watts drar är att alla länder "recognise the need for lifelong learning strategies to be linked to employability and to be driven significantly by individuals, with potentially significant implications for the role of career guidance services in supporting such processes." (Watts, 2002 s 4). Den andra slutsatsen är att det i alla länder är två grupper som är i fokus för vägledningen: unga människor och arbetslösa. Vad gäller unga handlar det om stöd i valprocesser inom utbildningssystemet och vid utträdet på arbetsmarknaden. En tredje slutsats är att behovet av vägledning uppenbart innefattar mer än information. Nödvändigheten av att tillhandahålla bra information till alla ifrågasätts inte, men frågan är om det är tillräckligt. "For career information to be of value, individuals need to be able to act upon it. This assumes that they are able to find it, understand it, relate it to their needs, and convert it into personal action." (s 4-5)

Watts menar att vi behöver ha mycket mer kunskap om denna dynamiska process. Att det behövs strategier för att tillhandahålla detta stöd står klart.

Länderöversikten visar också på en växande betydelse av vägledning i skolorna. Inte bara för att hjälpa unga människor att göra de omdelbara val som de har framför sig, utan också för att lägga grunden för livslångt lärande och livslång karriärutveckling. I länderöversikten sätter man detta samman med introduktionen av portföljssystem och profileringsystem för att uppmuntra eleverna att ta ansvar för det egna lärandet.

Enligt översikten finns det en risk att studie- och yrkesvägledningsfrågor marginaliseras i skolan. Intressant att notera är att Norge, som fram till nu haft ett mer holistiskt perspektiv⁴ på den professionella hjälparollen i skolan, bestämt att separera rollerna. Detta delvis för att ”protest the resourcing of career guidance work, and partly to adress its distinctive competence requirements, including keeping in touch with changes in the education system and the labour market.” (s 5)

Många länder visar på en växande oro för unga människor som hoppat av den formella utbildningen och som befinner sig i arbetslöshet. Watts konstaterar att lyckosamma strategier i arbete med dessa unga människor ”involve a highly individualised approach which attend to their personal and social as well as their educational and vocational guidance needs.” (s 6) Samtidigt är det uppenbart att det i flera länder inte ges adekvat vägledning till ungdomar som befinner sig i det som Watts kallar ”tertiary education” det vill säga ungdomar som studerar på högskolor och universitet. Detta är enligt Watts problematiskt med tanke på det stora antal som i dag studerar på denna nivå och på att gruppen är så differentierad, men också med tanke på att länken mellan deras studier och de fält som står öppna för dem är mer komplexa. I länder som exempelvis Danmark och Holland betyder det att många av de mest kapabla ungdomarna:

... have little if any help in supporting their career development throughout one of the most formative periods of their lives ... In these and other countries, there are accordingly signs of an increasing recognition of the need to strengthen career guidance services in tertiary education. (s 6)

Länderrapporterna visar också att flexibel och integrerad användning av datorstöd i form av ”helplines, websites and e-mail, linked closely with face-to-face facilities, opens up new strategic opportunities for delivery of career information and guidance.” (s 8) Här förordas alltså en blandning av stöd.

Att studie- och yrkesvägledningens betydelse kommit att betonas än mer i ett EU-perspektiv framgår även i andra dokument.⁵ A new Impetus for European Youth (2001) fokuserar speciellt ungdomars behov härvidlag. I de olika dokumenten betonas behovet av en utveckling av vägledningen. Härvid nämns vägledarnas utbildning, övergripande informationssystem, kvalitetskriterier och utvärderingsstrategier.

4) Sätillvida att studie- och yrkesvägledning varit en del i den mer sociala och personliga vägledningen av mer kurativ/psykologisk karaktär.

5) Se vidare följande rapporter från EU: ”The European Report on Quality Indicators of Lifelong Learning” (2002), ”Action Plan for Skills and Mobility” (2002), ”Joint Employment Report” (2001), ”Joint Statements of the European Public Employment Services (PES) on their Role in the Labour Market” (2002).

Vad vet vi generellt om studie- och yrkesval och professionellt stöd till unga?

Under 1970- och 1980-talen gjordes en hel del undersökningar om elevers studie- och yrkesval och den hjälp samhället erbjöd genom skolans syo-verksamhet. Vid Göteborgs Universitet bedrevs tidigt forskning med relevans för området. Exempel på sådana studier är Per Sjöstrands (1968) och Annika Andraes (1972) licentiatavhandlingar. Vid samma tid genomfördes Örebroundersökningarna (Dunér 1972) om elevers yrkesvalsprocesser i ett longitudinellt perspektiv. Något senare i tiden bedrevs stora forskningsprojekt vid pedagogiska institutionerna vid Umeå Universitet och vid Högskolan för lärarutbildning i Stockholm. Den speciella utvärdering av syo-organisationen som gjordes vid pedagogiska institutionen vid Umeå universitet rapporterades bland annat i Jonsson (1978), Franke-Wikberg & Jonsson (1981), Åsemar m.fl. (1985). I sin doktorsavhandling beskrev Åsemar (1985) studie- och yrkesorienteringens framväxt från 1940 till 1980. Ett resultat av forskningen i Stockholm är bland annat det som framkommit i den tidigare refererade avhandlingen "Yrkesvalsfrågan" (Mattson, 1984) och i andra rapporter från pedagogiska institutionens forskningsgrupp för läroplansteori och kulturreproduktion, exempelvis "Föreställningar om yrken" (Broady, Lundgren, Mattson & Nydahl, 1980). Dessutom bör i detta sammanhang nämnas avhandlingen "Studievalet ur den väljandes perspektiv" (Nagles, 1988). Dessa studier belyser dock främst hur elever sorterar och kategoriserar yrken, men berör inte sådant som hur elever uppfattar sig själva i dessa yrken eller hur studie- och yrkesvägledare tänker om elevernas föreställningar. Däremot behandlade Malmgren (1982) i rapporten "Min framtid. Om högstadiееlevers syn på framtiden" hur unga själva tänker om sin framtid avseende bland annat utbildning och arbete.

Under den tidsperiod vår forskningsöversikt berör har endast tre avhandlingar producerats, med fokus på professionellt stöd till ungdomar och vars empiri omfattar den aktuella tidsperioden (Henrysson, 1994; Lindh, 1997; Lovén, 2000). Under samma period har Mannberg (2003) i sin avhandling analyserat studie- och yrkesorientering i AMS yrkesinformerande texter under åren 1940-1970 och Westin (1998) har i en licentiatavhandling behandlat studie- och yrkesvägledningens utveckling från 1900-talets början och in på 1950-talet. Nämnas bör också att det i Umeå pågår ett avhandlingsarbete om vägledningssamtal på gymnasieskolan som fokuserar relationen mellan elever och vägledare (Schedin, 2002). Härtill kommer kunskap från de mindre studier, utvecklingsarbeten, utvärderingar och rapporter av olika slag, som vi i detta kapitel återkommande refererat till.

Vi kan skönja två tendenser inom den svenska studie- och yrkesvägledningens forskning. Dels den tidiga kritiska forskningen i bland annat Umeå som utgick från en teori som till stora delar handlar om vägledning som legitimerande funktion. Umeåutvärderingen pekade bland annat på hur väg-

ledningen bidrog till att legitimera en mängd myter; alla elevers lika möjligheter till utbildning och yrke, frivillighet och frihet i valet, om valet som rationellt underbyggt beslut. (Franke-Wikberg & Jonsson, 1981) Utrymmet för den enskilde yrkesutövaren att agera som aktivt subjekt är i detta perspektiv litet. I senare forskning där andra perspektiv anlagts visar resultaten i högre grad på möjligheterna med vägledning och det utrymme som finns att hjälpa och stödja eleverna i deras studie- och yrkesvalsprocess. (Se till exempel Lovén, 1990; UTVÄG-rapporten, SÖ S 89:21; SÖ R 91/13; Henrysson; 1994.) Fram tonar i dessa studier bilden av vägledaren som den som hjälper de mest utsatta eleverna och som en funktionär som inte går att ersätta (SÖ R 91/13; Henrysson; 1994). Vägledare uppfattar själva att de klarar av både att hjälpa de mest utsatta, samtidigt som alla andra får den hjälp de behöver (SÖ S 89:21). Enligt dessa studier har också den vägledning som bedrivs förändrats från att främst bestå av faktaförmedling, till vägledning av hela individen. Detta samtidigt som vägledningssamtalen utvecklats metodiskt.

Den hittills sparsamma svenska studie- och yrkesvägledningsforskningen kan enligt Lisbeth Lundahl (2002) delas in i tre områden. Det första området är *den historiska framväxten av studie- och yrkesvägledningen i Sverige*. Detta inkluderar vägledningens funktioner och villkor i utbildningsväsendet, främst i grundskolan. Det andra området är *karriärutveckling* och det tredje området innefattar beskrivningar och analyser av *vad som händer i själva vägledningssamtalet*.

För vår kunskapsöversikt utvidgar vi Lundahls indelning med en fjärde kategori nämligen forskning om vad som händer i vägledningsarbetet i stort. Det vill säga den vägledning som inte direkt är förbunden med vägledningssamtal. Det Lindh (1997) kallar *vägledning i vid bemärkelse*. Hit kan till exempel föras den verksamhet som ryms inom området skola-arbetsliv.

Enligt Lundahl (2002) har mycket av den svenska studie- och yrkesvägledningsforskningen, utgjorts av ”ganska grundläggande kartläggningar och analyser av villkor och viktigare mönster inom studie- och yrkesvägledningens fält”. Lundahl konstaterar i en ansökan till Vetenskapsrådet (2002) att: ”Konsekvenserna för studie- och yrkesvägledningsarbetet av de senaste årens snabba och stora förändringar, vad gäller ungas villkor de senaste 10-15 åren inom skola, arbetsmarknad och samhället i stort är föga analyserade.”

Jonsson (2001) menar att dagens ungdomar alltmer är hänvisade till att på egen hand förhandla sig fram till försörjning i ett samhälle fyllt av både risker och chanser. För att dra uppmärksamhet till vilka bud som ungdomarna går ut med i sina förhandlingar använder Jonsson begreppet ”socialt kontrakt”. Jonsson menar att fördelen med att använda begreppet ”socialt kontrakt” är att det bidrar till att se både samhälle och individ som aktörer, då ett kontrakt förutsätter två parter. Det handlar då både om arbetsmarknadens villkor och vilka anspråk ungdomarna har på arbetsmarknaden.

”Utredningen om unga utanför” (SOU 2003: 92) har ur det totala antalet 16-24 åringar, cirka 940 000, kunnat särskilja en grupp på cirka 25 000–30 000 som har ”betydande problem att etablera sig i samhället och som därför behöver ett ökat stöd från samhällets sida.” (s 9) En majoritet av dessa unga utanför har en ofullständig grund- och gymnasieutbildning och svag koppling till arbetsmarknaden. I utredningen konstateras att 16–19-åringar som vare sig befinner sig i arbete eller utbildning kraftigt ökat i antal från mitten av 1990-talet.

Utredarna beskriver hur de genom intervjuer har erhållit en insikt i hur invecklad situationen kan vara för olika ungdomar. Det framgår av samtalen med ungdomarna att de försöker ta sig fram utifrån sina olika förutsättningar. Ett genomgående intryck är att de försöker anpassa sig men att de upplever samhällets bemötande som okänsligt. Ungdomarna har ofta haft komplicerade hemförhållanden och många olika myndighetskontakter under sin uppväxt. Det är dock svårt att precisera ett enskilt steg som är viktigare än något annat som lett till att just dessa ungdomar är utanför. Det råder dock inte något tvivel om att de ungdomar som intervjuats betraktar sig som utanför. Många har någon form av skolmisslyckande bakom sig, men har inte haft så svåra problem eller fått någon diagnos som kunde ha inneburit att de hjälpts i ett tidigt skede. De har fått klara sig genom sin skolgång med skolans ordinarie stöd.

En av flera åtgärder som utredarna föreslår är en försöksverksamhet som de valt att kalla ”Navigator”. Det handlar om samarbete med arbetsförmedling, kommun, lokalt näringsliv och olika intresseorganisationer. Utredarna menar att man i dessa verksamheter skulle kunna hämta idéer och inspiration från andra liknande idé- och utvecklingscentra som redan finns i Sverige och i andra länder. Detta leder tanken till vad vi skulle kunna kalla för någon form av vägledningscentra.

Det är alltså ovanligt svårt för ungdomar som ska välja utbildning och arbete att lita på att någon plan eller strategi ska leda till önskad utdelning och livssituation. Det sociala kontraktet mellan individ och samhälle är i snabb förändring. Sammantaget gör detta att situationen för ungdomarna som lämnar skolan är ovanligt osäker och otrygg samtidigt som den också öppnar nya möjligheter. Alltså återigen detta *både/och*.

Att i unga år utan något större institutionellt stöd, ta sig fram på en tuff och hård arbetsmarknad kan i många fall bli en alltför svår uppgift. (Arnell Gustafsson, 1999, s 20)

När det gäller kunskap om såväl det samhälleliga stöd som ges unga i form av vägledning, som kunskap om hur valprocesser formas sett i den enskilde individens perspektiv så befinner vi oss således i början av ett omfattande kunskapsuppbyggande. Mycket återstår att belysa och teoretiskt vidareutveckla.

I följande avsnitt kommer vi att redovisa de studier som på olika sätt

har analyserat det stöd som unga erbjuds av olika aktörer och instanser. Vi behandlar det under två rubriker: vägledning i vid respektive snäv bemärkelse. Kapitlet avslutas med ett avsnitt som belyser hur ungdomar värderar det stöd de får.

Vägledning i vid bemärkelse

Efter de stora undersökningar som gjordes på 70- och 80-talet har under det senaste decenniet endast en avhandling lagts fram som berör vägledning i vid bemärkelse för elever inom skolan (Henrysson, 1994). Vilket stöd unga människor erbjuds som förberedelse för framtida val av utbildning, yrke, arbete och livsform har dock, som vi tidigare beskrivit, helt eller delvis också undersökts i ett flertal andra studier av bland annat Skolverket.

Henrysson (1994) undersökte hur syoverksamheten och arbetslivsorienteringen uppfattades av elever och skolpersonal på några högstadieskolor. Han konstaterade att vägledarna fick ta ett stort ansvar för verksamheten och att lärarnas insatser och engagemang var begränsade. Henrysson använde begreppet "syokultur" för att beskriva olika skolors arbetssätt och pekade på olika faktors betydelse för syokulturen. Här lyfter han särskilt fram undervisningstraditioner, vägledarnas personlighet och skolledarnas inställning. Skolverkets utvärdering av grundskolan (1997) visar liknande resultat. Det vanligast förekommande syoinslaget i undervisningen är enligt elever i årskurs 9 att studie- och yrkesvägledaren kommer till klassrummet för information och undervisning. I samma studie uppger 60-70 procent av eleverna att lärarna aldrig eller bara någon enda gång under läsåret genomfört någon form av studie- och yrkesorienterande inslag i undervisningen. Enligt samma undersökning delar dock lärarna inte den bedömningen i alla avseenden. Med syoinslag i lärares undervisning menas här exempelvis inslag som behandlar skolämnens betydelse i arbetslivet, hur det är att läsa ämnet efter grundskolan, eller vilka förändringar i arbetslivet som är på gång.

Den nationella kvalitetsgranskningen om informationshantering inom skola och barnomsorg (Skolverket, 2002b), visade att vägledarna får ta en mycket stor del av informationen inför valen till gymnasieskolan. Lärare anser sig ofta vara osäkra på vad de ska ta upp och deras insatser blir därför också begränsade. Den enkätstudie som genomfördes som en del av kvalitetsgranskningen visade att informationen om gymnasieskolan av eleverna uppfattades som tämligen begränsad. Framförallt gällde detta lärares insatser. Lovén (2000) lyfter också fram att lärarnas roll som samtalspartner inför olika valsituationer för elever i grundskolan är mycket begränsad.

Borglunds (2002) resultat visar att en av fem elever fattar sitt beslut angående val av gymnasieprogram före årskurs 9. Två av fem fattar sitt beslut under höstterminen i 9:an. En tredjedel av alla elever fattar sitt beslut under vårterminen i 9:an. På frågan om när eleverna vill ha information svarar drygt hälften av eleverna att de vill ha information från årskurs 8.

18 procent vill ha information under hela högstadiet och 28 procent vill ha information i årskurs 9.

Som Borglund (2002) visat uttrycker flickor och elever med två föräldrar födda utom Norden i större omfattning än pojkar en osäkerhet i valet till gymnasieskolan. Att det krävs extra stort behov av vägledning i gruppen elever med annan etnisk bakgrund framkommer även i andra undersökningar, exempelvis i den tidigare nämnda studien av Dresch och Lovén (2003).

Ser vi till Norden finns inte mer än ett fåtal studier inom detta område, och dessa har nästan samtliga producerats inom det finska forskningsprogrammet "Life in context" under ledning av professor Yrjö-Paavo Häyrynen vid Joensuu Universitet. Eskelinen (1993) har i sin avhandling analyserat vägledningslektioner i grundskolan. Eskelinen menar att om vägledningstillfällena organiseras som vanliga klassrumslektioner så förstår inte eleverna att det är något som rör dem personligen. (Se även Eskelinen, 1991.) I en annan avhandling (Malmberg, 1998) undersöks utbildningens effekter på ungdomars framtidsorientering. Här studeras också den teoretiska rationellen för detta. Det handlar om de unga människornas skolgång, framtidsplaner och mål i livet. Frågor som belyses är hur ungdomar i olika utbildningssammanhang förbereder sig för framtiden (informationssamlade, framtidsplanering) hur de sätter upp mål för framtiden (intressen, bekymmer, uppskattning av tidsplanering) och hur förberedelsen för framtiden och de framtida målen relaterar till hur de värderar sig själva och kulturell kunskap. Vad sker då i skolan av undervisning och socialisation som har betydelse för elevers framtida orientering? Resultaten baseras på enkäter till elever i grund, gymnasie- och yrkesutbildning i Finland och Polen. Malmberg resonerar alltså i sin avhandling om framtidsplanering i ljuset av såväl formella som informella pedagogiska miljöer. I Sverige har Frykholm & Nitzler (1989) i sin avhandling belyst formell utbildning i detta avseende genom att se på gymnasieskolans undervisning om arbetslivet.

Enligt de studier vi har tagit del av verkar generell information som pedagogisk metod ofta tillmätas stor betydelse. Den österrikiska yrkesvalsforskaren Seifert har dock i sin omfattande forskning visat att "det är inte mängden av generell information som påverkar, utan den specifika informationen" (Seifert, 1991). Betydelsen av att elever, förutom generell information, även får specifik information och personliga erfarenheter av utbildning och arbetsliv visades redan i den syfoforskning från 1970- och 1980-talet som vi tidigare refererat till. I början av 1990-talet genomfördes mindre studier som också lyfter fram personliga erfarenheters betydelse för studie- och yrkesvalet. (Se till exempel Borhagen & Lovén, 1991; Borhagen & Leufstadius, 1992.) Vi kan reflektera över om man också skulle kunna lägga till betydelsen av diffus, icke specifik och associativ information. Vilken betydelse har exempelvis "bruset" i informationsmiljön?

Ett inslag i den vägledning i vid bemärkelse som bedrivs inom skolan är de olika kontakter skolan organiserar för möten mellan elever och arbetslivet.⁶ På uppdrag av Skolverket har ett mindre projekt nyligen slutförts i syfte att ge bilder av hur man i grundskolan arbetar med och önskar arbeta med frågor som rör området skola-arbetsliv (Hirasawa & Sundelin, 2003). I projektet har man sökt svar på vilka mål som lokalt skrivits fram inom området, hur dessa mål genomförs och hur elever uppfattar det studiearbete som görs inom området. Undersökningen har genomförts vid tre grundskolor i Stockholmsområdet i form av en intervjustudie om elevers, lärares och studie- och yrkesvägledares föreställningar om området skola-arbetsliv. På varje skola intervjuades en vägledare, två lärare och sex elever. Samtalen med lärarna respektive eleverna gjordes i grupp.

Samtliga intervjuade lyfter fram den praktiska arbetslivsorienteringen, praon, som den mest centrala aspekten av skola-arbetsliv. ”Eleverna får genom praon erfarenhet av arbetslivet som bidrar till att de in på bara skinnet får kunskap om hur arbetslivet fungerar ... Praon sätter sig i kroppen på eleverna och detta uppfattar också de intervjuade lärarna och vägledarna”. (s 68)

Samtidigt visar resultaten av denna studie att det är praon i sig, och inte integreringen av praon i ämnesundervisningen, som ger eleverna kunskap om arbetslivet. Det är ”elevernas personliga upplevelser under praon som är värdefulla” (s 69). Integreringen kan upplevas som förvirrande och ungdomarna förstår inte sambandet mellan olika ämnen och praon. Vi menar att detta kan jämföras med det Seljestad (1998) talar om som olika rationalitet som vi återgav i kapitel 3. (Se s 52.)

I Hirasawas och Sundelins intervjuer framtonar tre olika bilder. Den första bilden visar att det arbete som sker i grundskolan leder till *klargörande* av området skola-arbetsliv för eleverna. Detta sker i möten med arbetsplatser, studie- och yrkesvägledare samt mentorer. Dessa möten leder till ”ökad kunskap och förståelse av området skola-arbetsliv och dem själva”. (s 65) Mötena bidrar enligt studien till att ungdomarna konkretiserar sin framtid i form av kunskap om eller inför arbetsliv och gymnasieval. De unga går från ”en ogripbar, abstrakt föreställning till en mer konkret kunskap som de förstår och har användning av”. (s 65)

Den andra bilden visar att arbetet snarare leder till *förvirring*. Här pekas på ”tankekrockar” och känslor av övergivenhet. Exempel på tankekrockar är när skolan i samband med praon försöker anknyta undervisningen till arbetslivet. En annan tankekrock sker när ungdomarna upplever att de inte får ta del av all kunskap om skola-arbetsliv som finns på skolan och som skulle kunna vara till hjälp för dem vid val av utbildning och yrke. Att ung-

6) Skolans många olika arbetslivskontakter finns belysta bland annat i en departementspromemoria: ”Samverkan mellan skola och arbetsliv. Om möjligheterna med lärande i arbete.” (Ds 2000:62). Utbildningsdepartementet. För en översikt av området skola-arbete under de senaste 30 åren se Fransson (2001). ”Trettio år med skola-arbetsliv.” Skolverket.

domarna känner sig övergivna av skolan under den praktiska arbetslivsorientering belyser ytterligare en tankekrock.

Den tredje bilden visar ungdomarnas uppfattning om att skola-arbetsliv är ett område som skulle kunna utvecklas så att de blev bättre förberedda inför framtiden. Här har ungdomarna konkreta förslag på hur skolan skulle kunna göra. Bland annat menar de att praon mer skulle kunna efterlikna arbetslivet. Deras starkaste upplevelse av praon är att i arbetslivet förväntas de ta egna initiativ och vara kreativa.

Skolans arbetslivsorientering spelar alltså stor roll för det framtida valet enligt eleverna. Detta framgår även i Dresch och Lovéns studie (2003). De lyfter fram att insatser som ger ungdomar inblickar i arbetslivets realiteter, spelar en viktig roll för dem. Dessa insatser ger enligt studien en motvikt till de bilder som bland annat produceras i media av romantiserade rollfigurer vilka inte är förankrade i ungdomars egna erfarenheter. Borglunds undersökning (2002) visar att elevernas osäkerhet inför gymnasievalet minskar ju mer erfarenheter de har av yrket som de vill utbilda sig för. Under 1990-talet har dock elevernas möjligheter att genom skolans försorg få erfarenheter av arbetslivet drastiskt minskats i det att den praktiska arbetslivsorienteringen i grundskolan skurits ned.

I Borglunds undersökning är de fyra viktigaste informationskanalerna i samband med val: praon (70 procent), broschyrer från studie- och yrkesvägledare (65 procent), samtal med studie- och yrkesvägledare (60 procent) samt skolbesök (60 procent). Fyra av tio elever i Borglunds studie (2002) tycker att besök på skolor har påverkat deras beslut mycket. Flickor tycker att samtal med vägledare och besök på skolor är viktigare än vad pojkar tycker. Att bara en av tio tycker att kompisar har påverkat mycket kan samtidigt tyckas förvånande.

Att gymnasieskolornas egen information spelar stor roll för valet stämmer med den bild som ges i en annan mindre studie (Nilsson, 2001). Enligt tillfrågade elever i årskurs 9 är det den information som gymnasieskolan själv står för som väger tyngst.

Elever i grundskolan menar att det framförallt är erfarenheter utanför skolan som bidrar till deras självkänedom (Henrysson, 1994). En verksamhet som tycks bidra till ökad självkänedom är som framgått ovan praon (Hirasawa & Sundelin, 2003).

Vägledning i snäv bemärkelse

Vad gäller vägledningssamtal med unga saknas, med få undantag, svensk forskning. Mer ingående studier av vägledningssamtal där ungdomar deltar har, sedan Franke-Wikberg och Jonssons studie (1981), endast genomförts inom grundskolan och då i avhandlingar av Lindh (1997) *Samtalet i studie- och yrkesvägledningsprocessen* och Lovén (2000) *Kvalet inför valet. Om elevers förväntningar och möten med vägledare i grundskolan*. Både Lindh och Lovén

har intresserat sig för samtal mellan vägledare och ungdomar som går sista året i grundskolan. Nämnas bör också ett pågående avhandlingsarbetet om vägledningssamtal på gymnasieskolan (Schedin, 2002). Härtill kommer ett antal mindre samtalsstudier i form av C- och D-uppsatser.

Syftet med Lindhs (1997) studie var att se vilken möjlighet den unga människan har att göra sig hörd i samtalen. Hon bygger sina resultat på djupgående analyser av sju videoinspelade samtal med sex olika vägledare, samt för- och efterintervjuer med de inblandade parterna. Efterintervjuerna gjordes med stimulated recall metoden, vilket innebar att elever och vägledare var för sig tittade på det inspelade samtalet och samtidigt kommenterade det. Samtalen analyserades utifrån ett institutionellt, intentionellt och interaktionellt perspektiv med fokus på det intentionella perspektivet. De tolkningar Lindh gör av de enskilda aktörernas intentioner kallar hon ”projekt”. Projekt är alltså med Lindhs begrepp en beskrivning av vad aktörerna gör intentionellt, inte vad som ”ligger bakom” aktörernas handlingar. Med hjälp av de tre perspektiven belyser hon vad som kan underlätta eller hindra den sökande att göra sig hörd. Även om vägledarnas projekt tycks dominera samtalen konstaterar Lindh att eleverna ändå kan göra sina röster hörda. Med ett undantag är också eleverna mycket nöjda med samtalen.

Även Lovén (2000) har i sin undersökning analyserat videoinspelade vägledningssamtal. Fyra vägledare och åtta elever deltog i studien. Elevernas samtliga samtal med vägledaren spelades in, sammanlagt tjugo samtal. Resultaten baseras också på för- och efterintervjuer med respektive vägledare och elev liksom enkäter. Lovén analyserar vägledningssamtalen utifrån elevens, vägledarens och samhällets perspektiv. Uppföljningsintervjuer genomfördes med sex av eleverna ett par år efteråt. I backspegeln verkar det då som om eleverna önskade svar på frågor som de inte kunde formulera när det var aktuellt för dem. Ett dilemma som vägledarna i Lovéns studie ofta försökte lösa genom att ge eleverna en mängd information. Denna information kunde de dock inte använda sig av på ett meningsfullt sätt. Vad gäller elevernas perspektiv fokuserar Lovén deras förväntningar, uppfattningar och värderingar före och efter samtalen.

Den undersökning inom gymnasieskolan som Schedin (2002) genomfört i sitt pågående avhandlingsarbete, *Relationer i studie- och yrkesvägledningssamtal*, fokuserar vägledares och elevers förväntningar och upplevelser vad gäller beteenden i samtalssituationen. Schedin är också intresserad av hur respektive parter värderar detta efter samtalen. Resultaten bygger på material som samlats in vid tio olika gymnasieskolor. Femton vägledare och femton elever deltog i studien. Merparten av eleverna studerade på studieförberedande program. Vägledare och elever skattade sitt eget och varandras förväntade och upplevda beteende via enkäter som distribuerades före och efter samtalen. Enkäterna bestod av påståenden som konstruerats för att representera ett beteende enligt i Benjamins (1996a; 1996b) modell för att analysera

interpersonellt beteende. Informanterna skulle före samtalet ta ställning till i vilken grad de förväntade sig att ett visst beteende skulle inträffa. Efter samtalet svarade de på påståenden i vilken grad de upplevt ett visst beteende.

Den kunskap som finns om vägledning i snäv bemärkelse i ungas perspektiv är alltså mycket begränsad. Vad som händer i vägledningssamtal med äldre som subjekt vet vi dock mer om (Lovén, 1991; Hirasawa, 1992; Nyström, 1994). På senare år har exempelvis Mäkitalo (2002), i sin avhandling analyserat samtal på arbetsförmedlingar. I Norden i övrigt kan nämnas arbeten av de finska forskarna Vähämöttönen (1998) och Vehviläinen (1999). Även dessa studier har utförts inom arbetsförmedlingens verksamhet. I Danmark har Højer (2002) genomfört en studie av vägledningssamtal med flyktingar och invandrare.

Kunskap om vad som sker i samtalen kan man förstås också få på annat sätt än genom att direkt undersöka samtalen. Vi kan här skilja på studier som utifrån observationer av handlandet det vill säga samtal beskriver vad som sker och studier som behandlar uppfattningar om vägledningssamtal. Kunskap om olika intressenters uppfattningar och upplevelser av vägledningssamtal finns således att hämta i många olika sorts undersökningar.

Då forskning om vad som sker i vägledningssamtal är mycket begränsad är det svårt att hitta några entydiga mönster. Nedan försöker vi ändå tematisera de resultat som vi funnit.

Vägledningssamtalet – det viktigaste verktyget i vägledningsarbetet

Vägledningssamtalet anges i Lovéns studie (2000) som det viktigaste instrumentet i vägledningsarbetet av såväl elever, vägledare som skolledare. Enligt Skolverkets utvärdering av grundskolan 1995 (UG 95) är de enskilda samtalen den syverksamhet som vägledarna uppger vara högst prioriterad i skolan. Enligt både rektorer och vägledare ges samtalen en hög prioritet idag men man vill ge dem en än högre prioritet i framtiden. Det stora flertalet av lärarna för dock sällan eller aldrig denna sorts samtal med eleverna. Bilden av vägledaren som ensam om både information och vägledning bekräftas även i denna studie.

De elever som haft flest samtal med studie- och yrkesvägledaren tenderar att skatta sin förmåga att kunna beskriva sig själv i förhållande till vald utbildning högre än de som haft få samtal. Elever och vägledare tycks dock uppfatta samtalen olika. Det är egentligen bara när det gäller omfattningen av råd om utbildning och yrke som uppfattningarna är relativt lika. Vad det är i mötet som gör att eleverna uppfattar det så olika har dock inte gått att få svar på med hjälp av de använda instrumenten i studien. Det framgår dock att ju fler samtal eleverna haft med vägledaren inför sitt val desto mer lika vägledarna blir de i sina bedömningar av samtalens innehåll.

Ungdomarna i Lindhs studie (1997) tycker att vägledningssamtalet med vägledaren är viktigt. En pojke i årskurs 9 säger så här:

Om man inte hade någon syo skulle det var mycket svårare. Då skulle man bara få kolla i den där boken "vägledning till gymnasiet" eller vad den heter.

En flicka säger:

*Man kommer in och tänker en massa saker och tycker en massa saker.
Man blir uppbackad. Bra att man får stöd.*

Valet efter grundskolan upplevs av eleverna i studien som tämligen dramatisk. En flicka tycker att "det känns som man går vilse". Samma flicka säger när hon efteråt ser det inspelade samtalet:

*Precis här förstår hon mig. Hon förstod precis hur det kändes.
Det känns skönare om de förstår liksom.*

Sex av tio elever i Borglunds studie (2002) tycker att samtal med studie- och yrkesvägledare är mycket värdefullt för dem vid valet till gymnasieskolan.

Förväntningarnas betydelse i mötet

Möjligheterna för den unga människan att i alla lägen få adekvat vägledning är starkt begränsad av yttre villkor (Lindh, 1997). Vägledaren måste göra nödvändiga prioriteringar under samtalets gång. En av ungdomarna säger att hon vill prata om följande tre saker: sin höga frånvaro, möjligheten att komma in på humanistisk linje samt att se på alternativ till denna linje. De tre frågeställningarna är dock bara en sida av saken. De utgör toppen på ett isberg som består av funderingar om:

Vad man vill bli ..., framtida jobb ..., att man ska kunna klara sig typ ha lägenhet, kunna betala hyran och kläder och mat ... framtida familjebildning ..., kommande egna barns möjligheter ..., att trivas med sitt liv ..., viktigast att bli lycklig och inte skilja sig.

Denna flicka uttrycker, precis som de flesta av de sökande, ett stort allvar när hon talar om sina funderingar. Utbildningsvalet i årskurs 9 innebär för henne det första och avgörande steget in i vuxenvärlden. Hennes tre frågor kan ses som det som legitimerar att hon pratar med vägledaren. Frågorna hamnar inom det område som är vägledarens profession. Huruvida livsfrågorna kommer att finnas med som resonansbotten i samtalet, avgörs enligt Lindh i mötet med vägledaren.

Att elever i enkäter och liknande (Lovén, 1993; Skolverket, 1997) uppger att de huvudsakligen har behov av information, kan alltså precis som för flickan ovan innebära att det bara är toppen på ett isberg. Funderingar av mer existentiell natur utgör ofta grunden för frågorna. Att det kan förhålla sig på det sättet styrks av bland annat Skolverkets rapport (2000) Här pekas på att studie- och yrkesvägledningssamtal i grundskolan i alltför stor

utsträckning handlat om teknikaliteter. Fokus i samtalen var, enligt denna utvärdering, på yttre villkor medan eleverna snarare hade behov av att förstå sig själva inför den förestående förändringen.

Trots detta verkar eleverna, enligt de få studier som finns, i stort vara nöjda med de samtal de haft. Eleverna i Lindhs studie var, med ett undantag, mycket nöjda med samtalen. Trots att studie- och yrkesvägledarnas projekt dominerade samtalen, så kunde eleverna göra sina röster hörda om än inte i full utsträckning. Liknande resultat framkom i Lovéns (2000) studie. Elevernas förväntningar på ökad självkänedom och nya perspektiv infriades inte i samtalen, trots detta var de i stort sett nöjda med samtalen även om det fanns individuella variationer.

Schedins (2002) studie från gymnasieskolan behandlar särskilt förväntningar i samtalen. Här visar resultaten att eleverna tycks förvänta mer hjälp från vägledaren än vad denna själv förväntar sig att ge. Samtidigt upplever de efteråt att vägledaren betett sig mer hjälpsamt, än vad vägledarna själva upplevt att de betett sig. Schedin konstaterar att elevernas positiva förväntningar verkar likna självuppfyllande profetior. Om de har en positiv förväntan kommer de att se positivt på både sitt eget och vägledarens beteende. Analysen visar också att ju mer eleven förväntar sig att tycka om vägledaren desto mindre stöd tycker vägledarna att de gett. Påtagligt är att eleverna överlag är mer nöjda med samtalen än vad vägledarna är. Liknande resultat framkom i Lovéns studie. Det som enligt Schedin är bekymmersamt i detta är att vägledarna ”inte tycks kunna identifiera vilka egna beteenden som åstadkommer denna tillfredsställelse hos eleven.” (s 14)

Samtidigt är det svårt att dra några mer omfattande slutsatser från dessa studier. I de tre större undersökningarna (Lindh, 1997; Lovén, 2000; Schedin, 2002) ingår trots allt ett lågt antal elever. Samtliga ingående vägledare har dessutom själva valt att ingå i studierna, vilket innebär ett troligt positivt urval.

Svårt att aktivera de unga i vägledningssituationen

Lovéns studie (2000) visar att det kan vara svårt att aktivera ungdomarna. Många ungdomar blir passiva i vägledningssituationen och ser vägledaren som en informationsbank som alltid kan besvara deras frågor. Lovén för ett resonemang om att eleverna under skoltiden lärt sig ett passivt beteendemönster och inte utvecklat ett ansvarstagande för sitt eget liv. Vägledarna i Lovéns studie påverkades till att bli mer aktiva inför dessa elever och därigenom förstärktes elevens passiva roll. Lovén refererar i detta sammanhang till begreppet ”inlärld hjälplöshet” (Seligman, 1976). En av Lovéns slutsatser är att vägledarna måste arbeta mer processorienterat och aktiverande samt använda fler nya metoder. Med Lovéns ord behöver vägledare vara ”multi-instrumentalister”.

Svårigheter med en vägledning baserad på individens aktivitet och egenansvar beskrivs i ett finskt forskningsprojekt (Vehviläinen, 1999). Vehviläinen har

analyserat samtal mellan vägledare och ungdomar där syftet varit att vägledaren ska fungera som ”process-facilitator, a co-expert, a mentor” (s 11). Vehviläinen konstaterar att det är svårt att arbeta utifrån dessa mål och konstaterar att särskilt med ungdomar är risken stor att vägledaren ”act more for the student than with the student” (s 249): Vehviläinen menar att vägledare måste finna ”procedural models to do counselling in such way that they could replace advising, evaluation and suggesting and other such ways of presenting the counsellor’s views to the student”. (s 268). Att detta i sin tur kräver en aktiv student understryks.

Även en mindre svensk studie visar på liknande resultat (Jakobsson & Strandberg, 2001). I detta projekt var målet att arbeta utifrån ett konstruktivistiskt synsätt. Deltagarnas förväntningar kom dock att styra vägledarnas sätt att vägleda. Här refererar författarna till begreppen valfall och förändringsfall (Tyler, 1969).⁷ Individer som med Tylers terminologi kunde betraktas som valfall tog mer ansvar för sina beslut. Individer som med Tylers terminologi kunde betraktas som förändringsfall däremot, väntade mer eller mindre på att vägledaren skulle föreslå en lösning. I detta sammanhang kan nämnas att resultat från studier med andra målgrupper än unga visar på liknande grupperingar av de vägledningssökande. (Se till exempel Nilsson Lindström, 1999a; 1999b.)

Samtliga ungdomar i Dresch & Lovens undersökning (2003) använder Internet på olika sätt. Mest används det för chattande och informationsökning. Trots detta har de använt Internet ”betydligt mindre för att söka information om utbildningar”. (s 11) Det är framförallt elever på grundskolan som inte tycker att Internet är till någon större hjälp. Såväl vägledare som eleverna själva menade att det var mycket få elever som klarade sitt val själva. En av slutsatserna av studien är att ”elever som själv söker information har minskat trots den nya tekniken” (s 13). ”Varför söka på nätet när jag kan fråga min vägledare”. Eleverna har enligt författarna behov av att diskutera information med vägledaren. De behöver hjälp med att ”tolka, bearbeta, sortera och värdera information”. (s 14)

Enligt vägledarna i studien finns en stark tilltro till digital vägledning som verktyg i vägledningsprocessen. Författarna menar dock att denna övertro behöver ersättas med ”en mer realistisk syn” och pekar på att det främst behövs verktyg och metoder som stimulerar egenaktivitet och självkänedom. Slutsatsen är enligt dem att självservice bör uppmuntras samtidigt som kvalificerad vägledning erbjuds. Behovet av kvalificerad vägledning har också betonats i den tidigare refererade OECD-studien (Watts, 2002).

7) Valfall innebär att individen kan ”gå in i ett väljande och stegvis resonera sig fram”, medan förändringsfall innebär att individen först måste reducera eller ta bort hinder som blockerar deras möjlighet att välja.

Det krävs systematik i samtalen

Oavsett elevens unika behov verkar samtalen följa ett stereotypt mönster (Franke-Wikberg & Jonsson, 1981; Lindh, 1997; Lovén, 2000). För att motverka detta stereotypa mönster krävs av vägledaren en hög grad av medvetenhet och professionalitet.

Lindh (1997) visar i sin studie att det krävs systematik i vägledningssamtalen. Att den unga människan får svar på alla sina frågor innebär inte med automatik att hon/han också får hjälp att ta ”nästa steg i sin process”. Vägledning är något mer än att införskaffa information för att träffa val. Vägledning handlar om att bearbeta och omvandla information så att den blir till sådan kunskap som innebär att framtida konsekvenser kan övervägas. Detta i sin tur handlar om relationen mellan den sökandes kunskap om sig själv och hennes tänkbara handlingsmöjligheter. Lindh konstaterar att utredningsstrategin är den enda strategi som fullt ut svarar mot den sökandes behov.

Den tidigare nämnda finska studien av vägledningssamtal inom arbetsförmedlingen (Vehviläinen, 1999) stödjer Lindhs resultat. Enligt Vehviläinen behövs samtalsmodeller för att ersätta råd, bedömningar, och förslag och andra sätt att presentera vägledarens syn för studenten. ”Such interactional techniques would concentrate on eliciting the student’s perspective and eliciting student analyses of these perspectives. ... These practices would require great methodological skill on the counsellors’s part and also a very active role on the student’s part.” (s 268) Kvalitet i samtalen är enligt Vehviläinen att vägledaren kan förklara ansats och metoder som han/hon använder i vägledningssamtalen.

Det finns olika bedömningar om vad i samtalen som har betydelse för ett positivt resultat. Schedins studie (2002) pekar på att ungdomarna och vägledarna gör olika bedömningar av vad som leder till utfallet av samtalet. Höijers (2002) studie om vad som hjälper i samtalen framhåller vikten av att skapa en gemensam plattform (common ground) för samtalen. Vägledaren måste på olika sätt försöka få tillträde till individens tankar, känslor och erfarenheter. Att få individen att dela betydelsefulla delar av sin verklighet med vägledaren blir, enligt studien, avgörande för utfallet av samtalet. Lindhs studie pekar på att vägledarnas samtalskompetens spelar in för utfallet och kan ha avgörande betydelse i vissa situationer. ”Den sökande får hjälp utifrån sitt perspektiv om vägledaren besitter god kommunikativ kompetens” (s 250)

Sammanfattande kommentarer

Med stöd av de studier vi refererat till ovan vill vi åter betona att ungdomar inte är någon enhetlig grupp. Samtidigt kan vi konstatera att de flesta ungdomar är ganska ”vanliga” och föredrar trygghet. Det är dock viktigt att i detta sammanhang också lyfta fram studier som analyserar strukturella förskjutningar av betydelse för ungas livssituation. Ett aktuellt exempel på en sådan studie är SOU 2003:92 ”Utredningen om unga utanför”. I utredningen konstateras att 16-19 åringar som vare sig befinner sig i arbete eller utbildning kraftigt ökat i antal från mitten av 1990-talet.

Vi kan under de senaste decennierna se en utveckling mot fler och återkommande valtillfällen, inte minst i och med utbyggnaden av utbildningssystemet. Denna utveckling har medfört ökade möjligheter för individen i olika valprocesser. Med detta har också följt ökat krav och ansvar för den enskilde. Studier pekar på problematiken för ungdomar i att orientera sig i ett samhälle där mål och medel är rörliga och diffusa. På vilket sätt detta specifikt kommer till uttryck när det gäller ungas studie- och yrkesvalsprocesser är mindre belyst. Vår genomgång visar att det är angeläget att det kommer till stånd sådan forskning. Att realisera sådana forskningsprojekt förefaller dock ha varit svårt.

Det stöd som samhället erbjuder ungdomar i deras valprocesser har hittills i hög grad organiserats av skolan respektive Arbetsmarknadsverket. Samverkan i form av gemensamma informations- och vägledningcentra mellan olika parter förekommer också. I SOU 2001:45 ”karriärvägledning.se.nu” beskrivs exempel på sådan verksamhet. Denna typ av centra har dock överlag vänt sig till samtliga medborgare i kommunen och inte specifikt till ungdomar. För att stödja unga som befinner sig en utsatt situation i relation till utbildning och arbete, föreslår ”Utredningen om unga utanför” ett antal åtgärder. Bland annat föreslås en försöksverksamhet med idé- och utvecklingscentra för att särskilt stödja denna grupp. Här betonas att man bör låta sig inspireras av andra existerande liknande centra både i Sverige och utomlands.

Vad kan förändringar och förändringstakten i utbud och innehåll i utbildning och arbete betyda för kvaliteten i det professionella stöd som unga erbjuds? Får förändringarna konsekvenser för det informella stöd som ungdomar kan få från närstående? Studier pekar på att föräldrar är mycket betydelsefulla för ungdomar i deras studie- och yrkesval men också att det finns klara skillnader i detta avseende mellan ungdomar i olika miljöer.

Vad gäller professionellt stöd har Skolverket riktat kritik mot brister i omfattning av den studie- och yrkesvägledande verksamheten liksom mot att det är kraftiga variationer mellan skolor och kommuner. Skolverket pekar också på att bara hälften av studie- och yrkesvägledartjänsterna innehas av personer med vägledarutbildning. Vikten av en väl fungerande och

utvecklad vägledning framhålls både i nationella och internationella studier.

Resultaten från de relativt få och inte alltid så omfattande studier om ungdomars värdering av det professionella stöd de erbjuds, som vi har redovisat i detta kapitel, är svåra att entydigt sammanfatta. Det behövs utförligare systematiska studier för att mer säkert kunna uttala sig om vilket stöd, vilka kunskaper och erfarenheter olika ungdomar tycker att de är i behov av för att kunna orientera sig och fatta beslut i skilda valsituationer.

kapitel 5

Sammanfattande och avslutande reflexioner

Avsikten med föreliggande kunskapsöversikt har varit att beskriva den systematiska kunskap vi har vad gäller ungdomars föreställningar, kunskap och handlande visavi val av utbildning och arbete. Vi har sökt svar på frågor som: Hur orienterar sig, handlar och väljer olika ungdomar, inom utbildningssystemet och i övergångar till arbetslivet? Hur vävs deras kunskaper, tolkningar och handlande ihop i studie- och yrkesvalsprocessen? Vilket stöd erbjuds de i valsituationer? Förhållanden i Sverige har varit i fokus.

Intentionen var att belysa området med stöd av forskningsbaserad kunskap i form av avhandlingar och forskningsprojekt. Det visade sig dock att vi, för att kunna genomföra arbetet även behövde använda myndighetsrapporter från framförallt Skolverket och Ungdomsstyrelsen och andra offentliga utredningar samt mindre studier motsvarande C- och D- uppsatser.

I kapitlen ett till fyra presenteras den kunskap vi funnit av relevans för översikten. Av denna redovisning framgår att bland annat ungdoms- och utbildningsforskning ger värdefull kunskap om olika ungdomars livsvillkor i många väsentliga avseenden. Där framgår också att de centrala frågor vi inledningsvis ställde i mycket ringa grad är beforskade. Forskning med fokus på ungas socialisations- och valprocesser i relation till utbildning och arbete är således föga förekommande i Sverige.

Varför saknas kunskap?

Samhällsförändringar medför ny problematik

Studie- och yrkesval som mer utbrett fenomen växer fram med det moderna samhället. Det moderna livet innebär att vi i högre grad än förr förväntas påverka våra vägar genom utbildning och arbete. Det framstår dock inte alltid lika klart att vi när vi ”väljer” har med oss olika mängd kulturellt, ekonomiskt och socialt kapital. (Bourdieu, 1986)

De utstakade vägar som äldre generationer kunde slå in på är inte längre lika givna. Det handlar snarare om att skapa sina egna mål i en osäker och föränderlig värld och villkoren förändras snabbt. Vi ska i större utsträckning göra egna aktiva val. Vi ska välja allt från skola, kurser, pensionssparandeform till el- och telefonbolag. Det sägs också att om vi inte är nöjda så är det upp till var och en att förändra sitt liv. Det tidigare förutbestämda livsinnehållet har i hög grad ersatts av det självskapade.

Om man vill förstå den aktuella situationen inom skolan och utbildningens sorterande funktion är det nödvändigt att se på de mycket djupgående kul-

turella och samhälleliga förändringarna som skett sedan 1960-talet. (För ett utförligare resonemang se Simonsen, 2002) Det handlar om den utveckling som Thomas Ziehe kallar ”den kulturella frigörelsen” och som Antony Giddens benämner övergången till senmodernitet och andra kallar postmodernitet. Dessa begrepp refererar till den utveckling som skett i västvärlden under andra halvan av 1900-talet.

Det är mycket som ska avklaras i ungdomsåren. Ungdomar går allt längre tid i skolan, nästan alla gör det och alltfler fortsätter också med högskolestudier. Samtidigt förväntas ungdomarna själva i hög grad utforma sin studiegång.

Ungt forskningsområde

Forskning med fokus på ungas socialisations- och valprocesser i relation till utbildning och arbete har både en längre och en kortare historia. När det gäller det längre tidsperspektivet tänker vi främst på utbildningssociologisk, pedagogisk och psykologisk forskning. Den kunskap som producerades under decennierna efter andra världskriget utgjorde bland annat beslutsunderlag i reformeringen av skolsystemet. Studier genomfördes för att få underlag till ställningstaganden i till exempel differentieringsfrågan. Här handlade det om när det var lämpligt att institutionellt differentiera, dimensionera och organisera elevernas val av studieinriktning. (Se till exempel Dahllöf, 1967.) Forskning som behandlar personlighetsteorier, intressen och beslutsfattande har också tillfört området betydande kunskap. Sammantaget har den forskning som skilda discipliner hittills har bedrivit bidragit med väsentlig kunskap om förutsättningar och villkor för ungdomars studie- och yrkesval.

En betydligt kortare historia har vi när det gäller kunskap om hur olika ungdomars skilda överväganden ser ut och hur ungdomarna formas under sina socialisations- och valprocesser. Fenomenet studie- och yrkesval är i stort är ett barn av det moderna samhället.

I skärningspunkten mellan olika forskningsfält – svag forskningsmiljö

Inom etablerade discipliner som pedagogik, psykologi och sociologi finns, som tidigare nämnts, en omfattande kunskapsbas. För dessa discipliner är dock frågeställningar som behandlar studie- och yrkesval intressanta i huvudsak som exempel och som studieobjekt i ett vidare kunskapsintresse. I viss mån gäller detta även för ungdomskulturforskningen. Ungdomskulturforskning har visserligen haft subjektens upplevelser och agerande i systemet i fokus, men däremot inte haft studie- och yrkesvalets problematik som primärt kunskapsintresse.

Att forskning med relevans för studie- och yrkesval i huvudsak bedrivits utanför studie- och yrkesvägledningsinstitutionerna vid universitet och högskolor, har till följd att man inte utgått från frågor som emanerat ur de pro-

blem som praktikerna på fältet upplevt. Ett av de mer angelägna områdena menar vi rör just vägledning och valprocesser sett från den enskilde individens synpunkt. Utifrån en snäv definition av vägledning, befinner vi oss i Sverige således alldeles i början av ett omfattande kunskapsuppbyggande.

Det är dessutom så att problemområdet befinner sig både mellan och överlappande olika forskningsfält. En ytterligare komplikation som Arnell Gustafsson (1999) pekar på är att utbildningspolitik och arbetsmarknads- politik beforskas, politiseras och diskuteras i olika institutionella sfärer.

I "utbildningsfären" är argument som behandlar studiemotivation och vuxensocialisation viktiga. I "arbetsmarknadssfären" är framför- allt ungdomsarbetslösheten det problem som fokuseras. För ungdomarna är samtliga dessa problem stora och akuta, och för dem är det viktigt att "utbildningsfärens" och "arbetsmarknadssfärens" lösningar på sina olika problemformuleringar inte står i motsättning till varandra. (s 28)

Det tvärvetenskapliga ämnet studie- och yrkesvägledning är ett av de ämnen som har detta område som sitt uttalade forskningsfält. Studie- och yrkes- vägledning är ett ungt ämne med svag akademisk tradition (exempelvis inrättades det första lektoratet i studie- och yrkesvägledning först i slutet av 1980-talet). Några konsekvenser av detta är en hittills ringa kunskapspro- duktion och att de studenter som går vägledarutbildningen och som skulle kunna vara intresserade av forskning inte möter en levande forskningsmiljö inom sitt huvudämne. Detta är bekymmersamt eftersom forskningsbase- rad kunskap är en viktig komponent i en akademisk grundutbildning. De flesta vägledarstudenter är, åtminstone i inledningsskedet av utbildningen, primärt intresserade av en yrkesutbildning. Avsaknaden av en levande forsk- ningsmiljö gör det inte lättare av skapa intresse för att bedriva forskning inom området.

Forskningspolitik

Vi kan också tänka oss andra orsaker till att vi funnit så lite forskning. Den betydelse som systemet för finansiering av forskning har får inte under- skattas. Översikterna av ungdomskulturforskning visar att många projekts empiriska och teoretiska utveckling inte byggdes in i en mer permanent forskningsorganisation, utan upphörde efter det att de externa forsknings- medlen för avgränsade projekt tog slut. Medarbetarna kom att ägna sig åt andra forskningsområden. Avsaknad av starka och beständiga forsknings- miljöer bidrog i sin tur till att det inte söktes medel för nya projekt. I de refererade utvärderingarna understryks återkommande behovet av en mer långsiktig teoretisk och metodisk utveckling.

Vi menar att motsvarande förhållanden är giltiga för de projekt, mer inriktade mot studie- och yrkesval, som bedrevs under slutet av 70-talet

och första hälften av 80-talet. Någon tendens till förändring under senare år tycker vi oss inte heller skönja. I slutet av 1990-talet utreddes och beslutades om en förändrad organisation för statens styrning av forskningsmedel till universitet och högskolor. Vetenskapsrådet inrättades i januari 2001 och inom detta etablerades, vid sidan av de tre ämnesråden, en utbildningsvetenskaplig kommitté med uppgift att främja och stödja utbildningsvetenskaplig forskning. Av årsredovisningen för verksamhetsåret 2002 (Vetenskapsrådet, 2003) framgår inte entydigt om medel beviljats för studier om ungdomars val av utbildning och arbete. Den indelning av beviljade projekt i nyckel/problemområden som presenteras tyder dock på att så inte är fallet. De få ansökningar, med någon bäring på ungdomars studie- och yrkesval, som lämnades in beviljades inte några anslag.

En reflexion över detta är att å ena sidan tycks beredskapen att skriva ansökningar inom området vara relativt sett låg, å andra sidan vet vi inte om forskare avstått från att skriva ansökningar därför att de bedömt att området inte rymts inom den utbildningsvetenskapliga kommitténs uppdrag och utlysningstexternas beskrivningar. Avsaknad av etablerade forskningsmiljöer inom området har givetvis betydelse i sammanhanget.

En annan reflexion är att fenomenet ”yrkesval” har förändrats med den förlängda utbildningstiden och därmed en svagare direkt koppling för ungdomar mellan utbildning och arbete. När ungdomar i dag träder in i arbetslivet gör många av dem det dessutom på en ungdomsarbetsmarknad som fungerar som en ”övergångsarbetsmarknad” för dem.

Ungdomars studie- och yrkesval är därmed inte på samma sätt som tidigare ett påtagligt problem för myndigheter och politiskt ansvariga. Att det däremot för många ungdomar är bekymmersamt utgör då inte ett tillräckligt imperativ för att rikta ljus på området.

Vad vi kan se befinner vi oss fortfarande i en likartad situation som den Härnqvist (1980) beskrev med följande ord:

Forskningsbehoven gäller i första hand sådana orsaksförhållanden som hittills blivit dåligt belysta. När det gäller egenskaper hos individer vet vi redan åtskilligt och alltför ofta har forskningen om dessa karaktären av upprepning. I själva valprocessen har sådant som intelligens och familjebakgrund ställningen av grundläggande variabler som påverkar individens önskningar och förväntningar, men på vilket sätt vet vi inte mycket om och inte heller hur den kompromiss mellan önskningar och förväntningar ser ut som omedelbart föregår ett utbildningsbeslut. För att belysa detta krävs undersökningar av ett annat och mera intensivt slag än de mer eller mindre tekniskt avancerade sambandsundersökningar som nu är vanliga. (s 167)

Svårt att identifiera eftersatta forskningsområden

FAS utvärdering av svensk ungdomsforskning mellan åren 1995 och 2001 (Jonsson m.fl., 2003) pekar på att det i dag saknas kvalificerade studier om ungdomars roller på arbetsmarknaden. Att det i ännu högre grad saknas forskning om socialisations- och valprocesser i utbildning och arbete uppmärksammades dock inte. Vi kan alltså konstatera att det är svårt att upptäcka kunskapsområden som behöver beforskas. Hur ska vi förklara detta?

Det är inte enkelt att identifiera och benämna nya forskningsområden. I Ungdomsstyrelsens utvärdering av effekterna av ungdomsforskning, som genomfördes efter 1996 års forskningspolitiska reform, ansåg man att det inte var möjligt att ”på lämpligt sätt kunna definiera begreppet (detta syftar på eftersatt forskning) och därifrån identifiera eftersatta områden.” (Ungdomsstyrelsen, 2000, s 17) Vad som kan betraktas som eftersatt beror enligt utvärderaren på ”utifrån vilka kriterier forskningen bedöms, om det är kvalitativt eftersatt, om det är kvantitativt eftersatt i den mening att det saknas forskning eller om det är eftersatt utifrån relevans för myndigheter eller övrigt samhällsliv.” (s 17)

Även andra utvärderare av ungdomsforskning, såsom Stafseng (1990), har problematiserat denna fråga. Stafseng menade att en av orsakerna till att man hade svårt att identifiera vilken forskning som saknades, kunde vara att man måste veta mycket om fältet för att förstå vad som saknas. Vi är benägna att hålla med Stafseng om detta. Exempelvis har man i de tidigare refererade utvärderingarna av ungdomsforskning inte uppmärksammat den begränsade forskning som dock finns om studie- och yrkesvägledning och ungdomars val av utbildning och arbete. Ett annat exempel på detta finner vi i en nyligen utgiven forskningsöversikt (Torstensson-Ed, 2003) om barns och ungdomars livssyn och värderingar i relation till skolans värdegrund och samhällets förändringar. Här återfinns ett avsnitt som handlar om unga och framtiden. Detta behandlar dock inte hur unga förhåller sig till framtida arbetsliv och hur de ser på sina studie- och yrkesvalsprocesser.

Även om man är specialist inom ett kunskapsområde kan det vara svårt att upptäcka det som saknas. Om det som saknas inte är en del av ett etablerat område är det antagligen extra svårt att upptäcka. Att identifiera behov av kunskap inom nya områden är inte alltid enkelt. Är dessa områden dessutom av tvärvetenskaplig karaktär ställer det särskilda krav.

Varför är kunskap viktig?

Utifrån resonemanget ovan blir det väsentligt med forskning om övergångar inom utbildningssystemet och mellan utbildning och arbete i ett individperspektiv. Särskilt angeläget menar vi att det är att ta reda på ungdomars uppfattningar och strategier i samband med valprocesser vad gäller utbildning och arbete. Hur kan man i ett individperspektiv förstå hur

ungdomar formar sina val och levnadsbanor i utbildning och arbete?

I det följande kommer vi att peka på några viktiga skäl till varför en sådan kunskap måste utvecklas. Ett skäl är att kunskap behövs för att förstå samhällsförändringars betydelse för unga i deras studie- och yrkesval. Ett annat skäl handlar om behov av kunskaps- och kompetensutveckling, för att i olika avseenden utveckla stöd som unga kan behöva i sina studie- och yrkesval. Ett tredje skäl är att kunskapen behövs som underlag för beslut för såväl politiska som professionella beslutsfattare.

Samhällsförändringar

Flertalet barn och ungdomar tillbringar under sina första 18 levnadsår en stor del av sin tid i någon form av formell pedagogisk miljö. Läroplaner finns för verksamheter alltifrån förskolan till gymnasieskolan. Vilken betydelse får den långa tiden i pedagogiska institutioner för ungas val- och socialisationsprocesser avseende utbildning och arbete? Vad gäller val inom utbildningssystemet har det från 1980-talet skett en förändring som för eleverna kan beskrivas ha gått från utsortering och urval till självsortering och tillval. Enligt Christian Lundahl (2003) måste individen i dag i betydligt högre grad än tidigare kunna legitimera sina egna val inför sig själv. Utvecklingen har enligt Lundahl gått "från mätobjekt till mätsubjekt, från varelse till jag." Det som i andra sammanhang benämns differentierings- och urvalsproblematiker framträder i detta perspektiv med Lundahls termer som en fråga om självinsikt och självsortering. Vilken betydelse får dessa förskjutningar för eleverna?

Den snabba och stora förändringen som skolan, arbetsmarknaden och det svenska samhället genomgått under 1990-talet och i början av 2000-talet beskrivs i en projektansökan. (Lundahl, 2003) Lundahl menar att denna förändring kraftfullt påverkar ungas studie- och yrkesval och därmed skolans vägledningsarbete. Hon skriver vidare att "Ungdomars karriärutveckling är ett föga utforskat fält i Sverige." Lundahl betonar även att kunskaperna är ringa om viktiga faktorer i ungdomars karriärutveckling, samt att vi har liten kunskap om "vad elever och studie- och yrkesvägledare uppfattar som verk samma effekter i studie- och yrkesvägledningssamtal".

I en annan projektansökan (Kim, 2002), hävdas att det blir allt viktigare att se på utbildningsvalet som en process där människor utvecklas och påverkas av näraliggande faktorer snarare än de "distant determinants" som tidigare studier ofta inriktat sig på. "Förändringar i utbildnings- och undervisningssammanhang introduceras och implementeras ofta som rationella åtgärder (reformer), men berör nästan alltid djupt värdeladdade företeelser och komplexa relationer som inte kan ses isolerade från varandra." (s 5)

I diskussionen om ungdomars förhållningssätt i relation till den egna framtiden återfinns ofta motsägelsefulla bilder. Å ena sidan målas en bild upp av en utveckling som medfört en frigörelse av individen, på så sätt att

tidigare gällande normer och traditioner gradvis mist sin betydelse. Individen är i denna bild ideologiskt frigjord från olika bindningar till sådant som plats, släkt, könsroller. Det finns inte längre några upptrampade stigar som ska följas och det finns inte längre något bestämt livsmönster. Till synes finns oanade möjligheter och mycket gott att vänta av livet, åtminstone om man spelar sina kort på rätt sätt. Det nya i detta är att man invagas i föreställningen att man har alla chanser och att den eventuellt utblivna framgången på ett eller annat sätt är självförvållad. Det paradoxala är emellertid att man i realiteten i stort även fortsättningsvis kan räkna med att följa i föräldrarnas spår, kulturellt, socialt och arbetsmässigt. Den socioekonomiska reproduktionen är inte satt ur spel. En annan bild är alltså den som all statistik visar, nämligen att social position och livsmönster i stor utsträckning överförs från föräldrar till barn. Det sociala arvet verkar vara svårt att komma ifrån.

Detta är dock inte entydiga bilder. Tidigare refererade studier av bland andra Jonsson (1999) och Ljung (2000) visar på olika värderingar hos ungdomar. Å ena sidan uppger en majoritet av ungdomarna i Jonssons studie individualiserade livsprojekt som viktigast. Endast hälften så många uppger traditionella och sociala livsprojekt som lika viktiga. Å andra sidan visar Ljungs studie att elevernas planer snurrar runt trygghetsbilden där fast anställning och god lön är centrala. Värderingar som kan synas motsägelsefulla, men som inte behöver vara det.

Framtiden är redan bestämd påstår en del. Andra säger att den är en oändlig räckta möjligheter – och det är bara att välja. Sanningen är troligen den att framtiden påverkas av det förflutna och nuet – av de bilder vi gör oss av den.

Vi vet alltså att huvuddragen i den socioekonomiska reproduktionen består. Vi vet dock mindre om vilka vägar den tar sig i en tid när det sker påtagliga förändringar i produktionen. Under 1900-talets första hälft ökade i Sverige antalet anställda inom industrin kraftigt men har därefter minskat påtagligt. I dag talas det om att vi befinner oss i ett informationssamhälle där produktionen blivit allt mer kunskapsintensiv. I detta samhälle har benämningarna kunskapsarbete och kunskapsarbetare formulerats. (Lundgren, 2002) Lundgren menar att det i denna förändring framträder två kategorier av kunskapsarbetare, ”en som utvecklar kunskap för ny produktion, och en annan som reproducerar kunskapen. För den första gruppen krävs lång utbildning. Forskning- och utvecklingsarbete blir allt viktigare för produktionens fortsatta utveckling.” Stora delar av arbetslivet liksom enskilda yrkens innehåll har blivit mindre väldefinierade, mer osynliga och kanske mer abstrakta. Detta får rimligen konsekvenser för ungdomars möjligheter att orientera sig mot ett framtida arbetsliv. Samtidigt befinner sig många ungdomar i en situation där arbetslivet är både nära och konkret. Den lokala arbetsmarknadens betydelse för ungdomars studie- och yrkesval är dock föga undersökt. Sker en polarisering i ungdomarnas villkor mel-

lan storstad och glesbygd? Sker ett närmande mellan glesbygdens unga och förortens unga? Trondman och Nihad (2000) pekar på att så är fallet, dock utan att specifikt uttala sig om konsekvenserna för ungdomarnas studie- och yrkesval. Enligt Hagström (1999) tycks vägen in i arbetslivet bli mer svårhanterlig och utdragen för de mindre konkurrenskraftiga. Han menar att det finns en risk för ökad polarisering inom ungdomsgrupperna.

En annan samhällsförändring av vikt under de senaste decennierna är den stora expansionen vad gäller media såsom film, TV, video och inte minst Internet. Hur detta mediala utbud påverkar ungdomar i deras studie- och yrkesvalsprocesser vet vi mycket lite om. I vår kartläggning fann vi endast en avhandling, "TV och yrkesförväntan: en longitudinell studie av ungdomars yrkessocialisation" (Flodin, 1986). Förfrågningar till forskningsbibliotek inom journalistik och media, har inte heller visat att det finns några nu pågående studier av mediautbudets betydelse för ungdomars föreställningar om arbetsliv och yrken. Med tanke på den våldsamma expansionen inom området media och ungdomars mediavanor, är avsaknaden av undersökningar inom detta område förvånande.

Vad vi här har velat peka på är att det skett stora förändringar i utbildningssystemet och i arbetslivet liksom i mediautbudet. Förändringar som vi tänker oss har betydelse för ungdomars livssituation och framtidsorientering. I ett studie- och yrkesvalsperspektiv blir det viktigt att foga samman dessa förändringar med ungas studie- och yrkesvalsprocesser.

Behov av kunskaps- och kompetensutveckling

Vi tror att de ovan beskrivna samhällsförändringarna bidrar till svårigheter för unga i deras studie- och yrkesvalsprocesser. De behöver kompetens att "begå denna självsortering" det vill säga att agera i samhällssystemen. Kunskap behövs också i arbetet med att utveckla stöd i olika former. Det handlar till exempel om utveckling av webbaserade mer interaktiva informationssystem, tryckt information i övrigt men inte minst om kunskap för utveckling inom den professionella yrkeskår som har till uppgift att vägleda i dessa frågor. Det är också väsentligt för att fördjupa kunskapsbasen för den akademiska yrkesutbildningen för vägledare. Inom lärosätena finns kunskap om viktiga frågeställningar att beforska, men det behövs ekonomiska resurser och utveckling av forskningskompetens för att en utveckling ska komma till stånd.

Den tidigare refererade OECD studien (Watts, 2002) visar att den evidensbaserade forskningen inom området måste stärkas vad gäller underlag för "policy and practice." Frågor som enligt denna studie kräver svar är exempelvis: Vilka behov har klienterna? Vilken sorts service behöver olika klienter? Vilka resultat ger olika vägledningsinterventioner på kort och lång sikt?

I takt med att samhället förändras och erbjuder nya möjligheter upptäcker individen också nya sidor hos sig själv. I en tid när människan är hänvisad

till egna val och beslut, har individer behov av hjälp att skapa mening i sin tillvaro och det i ett livslångt perspektiv. Att hitta sin identitet i det nya samhället utgör en livslång process. Att vrida och vända på sina funderingar tillsammans med någon annan är ett sätt att finna vägar. Frågor som: ”vem är jag?”, ”vad kan jag?”, ”vad vill jag?”, pockar på svar. Hur kan jag nyttja mina resurser och måna om min utveckling? Vad finns det för möjligheter för mig? Dessa frågor kan bearbetas i möten med vänner och bekanta men också med professionella vägledare av olika slag. Det är också här skolans vägledning i vid och snäv bemärkelse kommer in.

Kunskap har länge betraktats som något fixt och färdigt att användas i nya sammanhang. Men kunskapen är inte direkt tillämpbar i alla situationer. Vägledning kan betraktas som en process där kunskaper både framträder och uppstår. Till vardags tror vi dock ofta att vi förmedlar kunskaper när vi förmedlar ett stycke information. Att själv konstruera sin kunskap kräver större delaktighet i processen. Uppgifter måste tolkas och de är förhandlingsbara. (Se till exempel Hallden, 1982; Bergqvist, 1990.) I vägledningsarbete behövs således, förutom kunskaper och färdigheter i samtal och kommunikation, även goda insikter i hur lärande går till och vilket bidrag vägledaren/samtalsledaren kan ge till individens lärande. Det krävs, som vi ser det, en betydande psykologisk och pedagogisk kompetens av vägledaren. Samtidigt måste det finnas ett betydande handlingsutrymme för individens egen bildningsprocess. Det finns annars en risk att ungdomar görs till objekt i samhällets utbildningssträvanden.

OECD (2003) slår fast att vägledning är en nödvändighet för alla och betonar individens rätt till återkommande vägledning under hela livet. I ”karriärvägledning.se.nu” (SOU 2001:45) förslogs vissa förändringar i lagstiftning för att främja individens rätt till ”avgiftsfri och opartisk” vägledning. Varje kommun föreslogs få ansvar för ”att alla som stadigvarande vistas i kommunen har tillgång till karriärvägledning i den omfattning det behövs med hänsyn till individens behov och med ett särskilt ansvar för de individer som inte redan har en reglerad tillgång till karriärvägledning”. (s 19) I FN-konventionen om barnets rättigheter artikel 28 (Regeringskansliet, UD, 2000) sägs att konventionsstaterna särskilt skall ”göra studierådgivning och yrkesorientering tillgänglig och åtkomlig för alla barn”. Det sägs också att man skall vidta åtgärder för att minska antalet studieavbrott.

Vi menar att det är det viktigt med en fördjupad systematisk kunskap som kan bidra till att utveckla de verksamheter som har ansvar för att stödja de unga i deras studie- och yrkesvalsprocesser. Det krävs alltså kunskap som underlag för professionella vägledares arbete men också för kvaliteten i beslut på lokal och nationell nivå. Samtidigt krävs, som vi ser det, en mer utvecklad kommunikation mellan system och individ. På samma sätt som ungdomarna måste anpassa sig till systemet så måste vi också se till vad utformningen av systemet får för konsekvenser för ungdomarnas livsvillkor.

Vetenskapliga studier är inte den enda vägen för att erhålla mer kunskap om hur ungdomar tänker och handlar i sina studie- och yrkesvalsituationer. En mer utvecklad dialog mellan ungdomar och beslutsfattare på olika nivåer tror vi också skulle bidra till sådan kunskap. Är de samhälleliga förväntningarna realistiska utifrån det ungdomar själva vill? Finns det vägar som skulle kunna ge ungdomar möjlighet att påverka systemet? Går det till exempel att organisera arbetet i skolan så att ungdomar på ett tidigare stadium blir mer aktivt involverade i hur de villkor utformas som de är beroende av? Går det få att få en dialog inom en kommun om sådant som exempelvis utvecklingen inom arbetslivet i kommunen? Ungdomars röster är betydelsefulla.

Beslutsunderlag och forskningspolitiska åtgärder

Vår kartläggning visar att det krävs forskningspolitiska åtgärder för att forskning ska komma till stånd om ungas studie- och yrkesvalsprocesser. Stafseng (1990) hävdade att det krävdes forskningspolitiska åtgärder för att främja ungdomsforskningen som fält och organisation. Vi menar att motsvarande gäller för det kunskapsområde som vi har kartlagt. Ett påtagligt resultat av kartläggningen är att det i hög grad saknas kunskap om de fenomen som är i fokus för kunskapsöversikten. Det är således angeläget att detta område får hög prioritet vad gäller forskningsresurser både ekonomiskt och politiskt.

För kunskapsutvecklingen inom området är det bekymmersamt att de som har den politiska makten, och de som befinner sig i mer resursstarka forskningstraditioner och miljöer verkar sakna kunskap om problemet. Som vi ser det måste beslutsfattare bli medvetna om att det saknas forskningsbaserad kunskap och även förstå vilka konsekvenser avsaknaden av kunskap har. Det måste också finnas en politisk vilja att göra de prioriteringar som krävs för att förändra situationen. Jämfört med andra länder i Europa förefaller det finnas ett svagare politiskt intresse i Sverige för dessa frågor. De har inte haft någon framträdande plats på den nationella politiska agendan. Ett exempel är den fortsatta beredningen av de frågor som aktualiserades i SOU 2001:45. Ett annat exempel är att Sverige valde att inte delta i den tidigare refererade OECD-studien. (OECD, 2003)

Med tanke på de omfattande förändringarna i utbildningssystem och arbetsliv liksom tidigare beskrivna värderingsförskjutningar, menar vi att det är centralt att få mer kunskap om bland annat de frågor vi inledningsvis ställde. Hur orienterar sig, handlar och väljer olika ungdomar, inom utbildningssystemet och i övergångar till arbetslivet? Hur vävs deras kunskaper, tolkningar och handlande ihop i studie- och yrkesvalsprocessen? Vilket stöd erbjuds de i valsituationer? För detta krävs riktade forskningspolitiska satsningar.

Referenser

- Abrahamsson, Kenneth (2002). Ungdomsforskning på glid? Några eftertankar. I: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS). *Ungdomsforskning – skilda världar och värderingar*.
- Ahlgren, Rose-Marie (1991). *Skolelevs självvärdering*. Studies in education and psychology. Stockholm Institute of Education, Department of Educational Research. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ahlgren, Rose-Marie (1999). Det subjektiva yrkesvalet. I: Tom Hagström (red.). *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet* Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Bengt-Erik (1969). *Studies in adolescent behaviour*. Göteborg Studies in educational sciences. Uppsala: A&W.
- Andersson, Bengt-Erik (red.) (2001). *Ungdomarna, skolan och livet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Andersson, Bengt-Erik (1994). *Ungdomars livsprojekt och skolan som arena. Tankar och resultat av en tvärstudie*. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning.
- Andrae, Annika (1972). *Det fria tillvalet på grundskolans högstadium och vägen till gymnasiet*. Göteborg: Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Arnell Gustafsson, Ulla (1994). Finns arbetslivet i ungdomsforskningen? I: *Ungdomstid nr 4, 1994: En åtgärdad generation*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Arnell Gustafsson, Ulla (1999). Från utbildning till arbete. Problem och institutionella lösningar. I: Tom Hagström (red.). *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Arnell Gustafsson, Ulla (2003). Ungdomars inträde i arbetslivet – följer för individen och arbetsmarknaden. I: Casten von Otter (red.). *Ute och inne i svenskt arbetsliv*. Arbetsliv i omvandling 2003:8. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Ball, Stephen J.; Maguire, Meg & Macrae, Sheila (2000). *Choice, pathways and transitions post-16. New youth, new economics in the global city*. London and New York: Routledge/Falmer.
- Beck, Ulrich (1998). *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg. Daidalos.

- Benjamin, L. (1996a). A Clinical-Friendly Version of the Interpersonal Circumplex: Structural Analysis of Social Behaviour (SASB). *Journal of Personality Assessment*, 66,2, 248-266.
- Benjamin, L. (1996b). Introduction to the special section on Structural Analysis of Social Behaviour. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 6, 1203-1212.
- Berggren, Inger (2001). *Identitet, kön och klass: hur arbetarflickor formar sin identitet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothenburgensis.
- Berglund, Stig-Arne (1998). *Val av livsstil: problemungdomars sätt att hantera verklighet och konstruera identitet*. Institutionen för socialt arbete. Umeå universitet.
- Bergqvist, Kerstin (1991). *Vad kan ungdomsforskare vara bra på?: vem är ungdomsforskare bra för?* (Dokumentation från en idékonferens den 28 september 1990). Stockholm: Ungdomskultur vid Stockholms universitet.
- Bergqvist, Kerstin (1999). Var dags samtal i klassrummet. I: Ingrid Carlgren (red.). *Miljöer för lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjerstedt, Åke (1998). *Pedagogikavhandlingar i Sverige under tio år: 1988–1997*. Malmö: Lärarhögskolan.
- Bjurström, Erling (1989). *Framtida ungdomsforskning*. Barn- och ungdomsdelegationen. Stockholm: Allmänna förlaget. Ds 1989:18.
- Bjurström, Erling (1997). *Högt & lågt. Smak och stil i ungdomskulturen*. Umeå: Boréa.
- Blomsterberg, Marianne (1996). *Garanterade karriärer? Om social styrning och sysselsättningspolitik för ungdomar*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Borglund, Louise (2002). *Vägvalet 2002 – en undersökning om ungdomars gymnasieval*. Stockholm: Greycells communication ab. (opublicerat manus).
- Borhagen, Kerstin & Lovén, Anders (1991). *Vem behöver syo?* Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Borhagen, Kerstin & Leufstadius, Britt-Marie (1992). *"Barbasyo". En professionell organisation utifrån elevernas behov. En studie av syofunktionen vid sju uppföljningsenheter*. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, L (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge, England: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1986). *Kultursociologiska texter*. (I urval av Donald Broady och Mikael Palme). Stockholm: Salamander.

- Broady, Donald (1990). *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS (Högskolan för lärarutbildning).
- Broady, Donald; Lundgren, Ulf P.; Mattsson, Kerstin & Nydahl, Barbro (1980). *Föreställningar om yrken*. Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik, Forskningsgruppen för läroplans-teori och kulturreproduktion, rapport 9.
- Brown, Duane and associates (2002). *Career choice and development. 4th edition*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Brunstad, Paul Otto (1998). *Ungdom og livstolkning: en studie av unge menneskers tro og framtidforventninger*. Trondheim: Tapir.
- Capuzzi, D. & Gross, D. R. (1991). *Introduction to counseling. Perspectives for the 1990's*. Boston: Allyn and Bacon.
- Carle, Jan (2000). *Opinion och aktion: en sociologisk studie av ungdomar och miljö*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Carle, Jan (2003). *Attityder till arbetslivet i olika generationer. I: Dom kallar oss unga*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Coleman, James. S. (1961). *The Adolescent Society: the social life of the teenager and its impact on education*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Collin, Audrey & Young, Richard (2002). *The future of career*. Cambridge: University Press.
- Commission of the European Communities (2000). *A Memorandum of Lifelong Learning*. Commission Staff Working Paper. Brussels: CEC (mimeo)
- Commission of the European Communities (2001). *Communication on Lifelong learning*.
- Dahllöf, Urban (1967). *Skoldifferentiering och undervisningsförlopp*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Dahllöf, Urban (2000). *Ämnesutveckling och intressentbehov som bas för stöd åt pedagogisk forskning*. Pedagogisk forskning i Sverige 2000 nr 2.
- Dir. 1991:117. Nya direktiv till läroplanskommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Dir. 1991:9. Mål och riktlinjer m.m. för barnomsorgen och det offentliga skolväsendet. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Dresch, James & Lovén, Anders (2003). *Vägledning i förändring – om omvärldsförändringar och dess betydelse för vägledning*. Malmö: Malmö högskola.

- Dryler, Helen (1998). *Educational choice in Sweden: studies on the importance of gender and social contexts*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research (Institutet för social forskning).
- Duarte, Mario Zetino (2001). "I åttan läste vi om välfärdssamhället" Samhällets förändringar och ungdomar i högstadiet. I: Mats Trondman; Nihad Bunar m.fl. *Varken ung eller vuxen*. Stockholm: Atlas.
- Ekerwald, Hedvig (1983). *Den intelligenta medelklassen: en litteraturstudie över social bakgrund och studieresultat*. Uppsala Universitet. Stockholm: Almqvist & Wicksell.
- Ekerwald, Hedvig (2002). *Varje mor är en dotter: om kvinnors ungdomstid under 1900-talet*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Ekerwald, Hedvig & Bjerrum Nielsen, Harriet (1998). *Unge jenters hverdagsliv og kultur i Norden. En bibliografi*. Oslo: Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.
- Eklund, Harald (1995). *Pedagogisk forskning under en femårsperiod. En studie av innehåll och forskningsmönster i svenska doktorsavhandlingar under åren 1988-1992*. LiU-PEK-R-181. Linköpings universitet.
- Erikson, Robert & Jonsson, Jan O. (red.) (1994). *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Eskelinen, Taru (1991). Guidance counsellor and student perceptions of counselling lessons in Finnish comprehensive school. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 14, 263-271.
- Eskelinen, Taru (1993). *Opotunti: opetusintentiöt, mielekkäys ja vastavuoroisuuden kokemukset peruskoulun oppilaanohjaustunnilla*. (Reciprocal perspectives. Do the teacher and student interpret the career guidance class in a similar way?). Joensuu: University of Joensuu.
- European Commission (2002). *The European Report on Quality Indicators of Lifelong Learning*. Bryssel: Directorate- General for Education and Culture.
- European Commission (2001). *White Paper. A new impetus for European youth*.
- European Commission. (2002). *Action Plan for Skills and Mobility*.
- European Commission (1997). *Youth in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Flodin, Bertil (1986). *TV och yrkesförväntan: en longitudinell studie av ungdomars yrkessocialisation*. Lund studies in sociology. Lund: Studentlitteratur.
- Fornäs, Johan; Boethius, Ulf; Forsman, Michael och Reimer, Bo (1994). *Forskningsprogrammet Ungdomskultur i Sverige*. Slutrapport. JMK, Stockholms universitet.

- Franke-Wikberg, Sigbrit (1981). *Arbete, familj och utbildning*. Stockholm: Liber Förlag
- Franke-Wikberg, Sigbrit & Lundgren Ulf P. (red.) (1980). *Karriär och levnadsbana. En antologi om studie- och yrkesval*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Franke-Wikberg, Sigbrit & Jonsson, Christer (1981). *Att vägleda elever*. FoU Rapport. SÖ, nr 44. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- Fransson, Karin (2001). *Trettio år med skola-arbetsliv*. Stockholm: Skolverket.
- Frykholm, Clas-Uno & Nitzler, Ragnhild (1989). *Blå dunster – korn av sanning: en studie av gymnasieskolans undervisning om arbetslivet*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Furlong, Andy & Cartmel, Fred (1997). *Young people and social change: individualization and risk in late modernity*. Buckingham: Open Univerity Press.
- Gambetta, Diego (1987). *Were they pushed or did they jump? Individual decision mechanisms in education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garpelin, Anders (1997). *Lektionen och livet. Ett möte mellan ungdomar som tillsammans bildar en skolklass*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Education 70.
- Garpelin, Anders (2003). *Ung i skolan. Om övergångar, klasskamrater, gemenskap och marginalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Ginzberg, E.; Ginzburg, S. W.; Axelrad, S. & Herma, J. L. (1951). *Occupational choice. An approach to general theory*. New York: Columbia University Press.
- Goldstein-Kyaga, Katrin (1999). Reggae eller rock som etnisk markör. I: Tom Hagström (red.). *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Goldstein-Kyaga, Katrin (1995). *Pizzabagare eller pilot*. Stockholm: HLS Förlag.
- Guichard, J. m.fl. (1994). Les activités culturelles et de loisirs des adolescents: une approche de la diversité des habitus sociaux. *L'orientation Scolaire et professionnelle*, 23(4).
- Göthlund, Anette (1997). *Bilder av tonårsflickor: om estetik och identitetsarbete*. Linköping: Tema, Univ. Linköping studies in arts and science.
- Hagquist, Curt (1997). *The living conditions of young people in Sweden: on the crisis of the 1990s, social conditions and health*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

- Hagström, Tom (red.) (1999). *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Hall, G. Stanley (1904). *Adolescence*. New York: D. Appleton & Co.
- Halldén, Gunilla (2001). *Barnet och boet. Familjen – drömmar om det goda, det spännande och det farliga*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Halldén, Ola (1982). *Elevernas tolkning av skoluppgiften*. En beskrivning av elevers förhållningssätt till lärares frågor. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Halleröd, Björn (2002). Olika strategier behövs i staden och på landet för att bli vuxen. I: Berit Nygård (red.). *Ungdomsforskning – skilda världar och värderingar*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).
- Hammarström, Margareta (1996). *Varför inte högskola?: en longitudinell studie av olika faktorerens betydelse för studiebegärade ungdomars utbildningskarriär*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Hellsten, Jan-Olof (2000). *Skolan som barnarbete och utvecklingsprojekt: en studie av hur grundskoleelevers arbetsmiljö skapas – förändras – förblir som den är*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Hellsten, Jan-Olof & Prieto, Hector Perez (1998). *Gymnasieskola för alla ... andra*. Stockholm: Skolverket.
- Henrysson, Lennart (1994). *SYO-kulturer i skolan: elevers och skolpersonals uppfattningar av studie-, yrkes- och arbetslivsorientering på några högstadieskolor*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Hermansson, Hans-Erik (1988). *Fristadens barn: om ungdomars livsstilar, kulturer och framtidsperspektiv i 80-talets Sverige*. Göteborg: Daidalos.
- Herr, E. L. & Cramer, S. H. (1992). *Career guidance and counseling through the lifespan. Systematic approaches* (4:e upplagan). New York: Harper Collins Publisher.
- Hertzberg, Fredrik (2003). *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstär en etnisk segregerad arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hirasawa, Karin & Sundelin, Åsa (2003). *Föreställningar om skola-arbetsliv*. Lärarhögskolan i Stockholm. Institutionen för samhälle, kultur och lärande. Avdelningen för studie- och yrkesvägledning. Rapport 2003: 1.
- Hodkinson, Phil; Sparkes, Andrew C. & Hodkinson, Heather (1996). *Triumphs and tears; young people, markets and the transition from school to work*. London: David Fulton.

- Hodkinson, Phil & Sparkes, Andrew C. (1997). Careership: a sociological theory of career decision making. *British Journal of Sociology of Education*, Vol.18, No.1.
- Hodkinson, Phil (1998). The origins of a Theory of Career Decision-making: a case study of hermeneutical research. *British Educational Research Journal*, Vol. 24, No. 5.
- Holland, John L. (1959). A theory of vocational choice. *Journal of Counseling Psychology*, 6, 35-45.
- Holland, John L. (1973). *Making vocational choices: a theory of careers*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall Inc.
- Härnqvist, Kjell (1980). Individuens efterfrågan på utbildning. I: Sigbrit Franke-Wikberg och Ulf. P. Lundgren (red.). *Karriär och levnadsbana*. En antologi om studie- och yrkesval. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Härnqvist, Kjell (1993). *Centra för ungdomsforskning. En utvärdering av Forskningsrådsnämndens miljöstud.* (Vetenskapsrådets arkiv dnr 930137:c)
- Härnqvist, Kjell (1997). Educational research in Sweden: infrastructure and orientation. I: K. E. Rosengren & B. Öhngren (eds.). *An Evaluation of Swedish Research in Education*. Stockholm: HSNR.
- Härnqvist, Kjell (1998). *A longitudinal program for studying education and career development*. Report No. 198:01. Department of Education and Educational Research. Göteborg University.
- Härnqvist, Kjell (1999). *Rekryteringen till teoretisk gymnasieutbildning. En jämförelse mellan sex födelsekohorter*. IPD-rapporter Nr 1999:04, Göteborgs universitet.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo (1997). *Life in context*. Joensuu: Joensuu Universitet, Psykologiska institutionen.
- Højer, Bente (2002). *Uddannelse og erhvervsvejledning af flytninge og indvandrere. En kvalitativ analyse af den interkulturelle vejledningssamtale*. Cand.pæd. uppsats. i almen pedagogik. Köpenhamn: Danmarks pedagogiske universitet.
- Jakobsson, A-S. & Strandberg, A. (2001). *Utvärdering av projektet offensiv vägledning*. Malmö: Yrkespedagogisk dokumentation, 197.
- Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (eds.) (2002). *Lifestyle, desire and politics: contemporary identities*. Gothenburg: Daidalos.
- Joint Employment Report (2001).
- Joint Statements of the European Public Employment Services (PES) on their Role in the Labour Market (2002).

- Jonsson, Britta (1987). *Ungdomsforskning i Sverige på 80-talet*. Stockholm: Barn- och ungdomsdelegationen.
- Jonsson, Britta (ed.) (1995). *Studies on youth and schooling in Sweden*. Stockholm: Stockholm Institute of Education Press (HLS): Centre for Child and Youth Research (Centrum för barn- och ungdomsvetenskap).
- Jonsson, Britta (1999). Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrke. I: Tom Hagström (red.). *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Jonsson, Britta (2001). Ett sociologiskt perspektiv. I: Bengt-Erik Andersson (red.). *Ungdomarna, skolan och livet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Jonsson, Christer (1978). *Gymnasieskolelevers syn på och upplevelser av syverksamheten*. Rapport från syo-projektet. Umeå Universitet.
- Jonsson, Christer (1989). *Om skola och arbete: två empiriska studier av försök med en förstärkt skola-arbetslivskoppling*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Jonsson, Jan O.; Helve, Helena & Wichström, Lars (2003). *Youth research in Sweden, 1995-2001. An evaluation report*. Stockholm: FAS.
- Kidd, Jennifer M. (1996). *Vejledningssamtalen*. I: A.G. Watts; B. Law; J. Killeen & J. M. Kidd *Uddannelse- og erhvervvejledning. Teori og praksis*. Studie og Erhverv.
- Kim, Lillemor (1998). *Val och urval till högre utbildning: en studie baserad på erfarenheterna av 1977 års tillträdesreform*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Kim, Lillemor (2002). *The interface between schooling and higher education: Lifelong enrolment in the new knowledge society*. Ansökan till Vetenskapsrådet 2002-04-26.
- Knocke, Wuokko. & Hertzberg, Fredrik (2000). *Mångfaldens barn söker sin plats: en studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*. Stockholm: Svartvitts förlag i samarbete med Arbetslivsinstitutet.
- Krumboltz, John.D (2003). *Creating and capitalizing on happenstance in vocational and educational guidance*. Keynotespeech vid IAEVG konferens i Bern 3-6 sept 2003.
- Lalander, Philip & Johansson, Thomas (2002). *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Law, Bill & Watts, Antony G. (1977). *Schools, careers and community*. London: Church Information office.
- Law, Bill (1999). Career – learning space – new – DOTS thinking for careers education. *British Journal of Guidance and Counseling*, 27 (1), 35-54.

- Lesko, Nancy (2001). *Act your age!: a cultural construction of adolescence. Critical social thought*. New York: Routledge.
- Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P. (2000). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS Förlag
- Lindgren, Simon (2002). *Modernitetens markörer: ungdomsbilder i tid och rum*. Umeå universitet.
- Lindh, Gunnel (1997). *Samtalet i studie- och yrkesvägledningsprocessen*. Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning, Stockholm: HLS-förlag.
- Ljung, Maja (2000). *Utbildning i broschyrspråkets värld*. I: SOU 2000: 47, *Mångfald i högskolan*, bilaga 5. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Lovén, Anders (1990). *Arbetsvägledning i närbild: en kartläggning och analys av den enskilda vägledningens förutsättningar, villkor och innehåll*. Malmö: Lärarhögskolan.
- Lovén, Anders (2000). *Kvalet inför valet. Om elevers förväntningar och möten med vägledare i grundskolan*. Lärarhögskolan i Malmö, Institutionen för pedagogik.
- Lundahl, Christian (2003). Test- mätning- differentiering. Den rationella tankestilen i svenskt utbildningsväsen. I: Eva Forsberg (red.). *Skolan och tusenårskiftet. En vänbok till Ulf P. Lundgren*. Studies in Educational Policy and Educational Philosophy 2003: 2. Uppsala University.
- Lundahl, Lisbeth (2002). *Ansökan till Vetenskapsrådet om forskningsbidrag*.
- Lundahl, Lisbeth (2003). *Att välja väg. Individens val och skolans vägledning i det tidiga 2000-talet*. Ansökan till Vetenskapsrådet om forskningsbidrag.
- Lundgren, Ulf P. (2002). Homo pedagogicus. *Framtider. 2002/3*.
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet i förskoleklassen och fritidshemmet*. Lpo94. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Fritzes 1998.
- Läroplan för grundskolan. Lgr62*. Stockholm: Kungl. Skolöverstyrelsen 1962.
- Läroplan för grundskolan. Lgr69*. Stockholm: Skolöverstyrelsen. Svenska utbildningsförlaget Liber AB 1969.
- Läroplan för grundskolan. Lgr80*. Stockholm: Liber 1980.
- Läroplan för gymnasieskolan. Lgy70*. Stockholm: Liber utbildningsförlaget 1971.
- Malmberg, Lars-Erik (1998). *Education and students' future-orientation: adolescents' future preparation, future goals and self-evaluation in educational contexts in Finland and Poland*. Vasa: Åbo Akademi.

- Malmgren, Gun (1982). *Min framtid. Om högstadielävers syn på framtiden*. Stockholm: Symposium förlag.
- Mannberg, Jan (2003). *Studie- och yrkesorientering i AMS yrkesinformerande texter 1940- 1970*. Umeå: Umeå Universitet
- Mattsson, Kerstin (1984). *Yrkesvalsfrågan. Idéer och idétraditioner inom den statliga yrkesvägledningen för ungdom*. Malmö: Liber förlag.
- Motola, Michael (2001). *Social habitus and the impact of sociocultural factors on vocational behaviour of adolescence. A cross-national comparison of French and Finnish students*. Joensuu: University of Joensuu.
- Murray, Åsa (1994). *Ungdomar utan gymnasieskola. En uppföljningsstudie från 13 till 24 års ålder*. Stockholm Studies in Educational Psychology 25. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Mäkitalo, Åsa (2002). *Categorizing work – knowing, arguing, and social dilemmas in vocational guidance*. Göteborg studies in educational sciences 177. Acta universitatis Gothoburgensis.
- Nagle Cajes, Alberto (1988). *Studievalet ur den väljandes perspektiv*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Nilsson Lindström, Margareta (1998). *Tradition och överskridande: en studie av flickors perspektiv på utbildning*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Nilsson Lindström, Margareta (1999a). *En processutvärdering av projektet New Deal*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Nilsson Lindström, Margareta (1999b). *En processutvärdering av projektet Trampolin*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Nilsson, Ola (2001). *Hur ungdomar tänker då de väljer gymnasieutbildning. Motiv och information som styr deras val*. Institutionen för samhälle kultur och lärande. Skolledarhögskolan. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Novo, Mehmed (2000). *Young and unemployed – does the trade cycle matter for health? A study of young men and women during times of prosperity and times of recession*. Umeå Universitet.
- Nyström, Siv (1994). *Tröskeleffekter, om samtalsstil och talutrymme i nybesöksamtal vid en arbetsförmedling*. D-uppsats vid Pedagogiska institutionen. Enheten för studie- och yrkesvägledning. Lärarhögskolan i Stockholm
- OECD (2003). *Education Policy Analysis*.
- Parsons, Frank (1909). *Choosing a vocation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Peavy, Vance (1999). *Konstruktivistisk vägledning*. Stockholm: Trinom förlag.

- Pérez Prieto, Héctor (1992). *Skola och erfarenhet: elevernas perspektiv: en grupp elevers skolerfarenheter i ett longitudinellt perspektiv*. Uppsala Universitet. Stockholm: Almqvist & Wicksell International.
- Persson, Stig, Lindblom, Börje & Odmark, Ingegerd (1980). *Vägledning – teori, metod, utveckling*. Stockholm: Liber.
- Pettersson, Kenneth (1990). *Ungdom, livsvillkor, makt: en studie av erfarenheternas rum i det moderna*. Linköping: Tema kommunikation.
- Proposition 1990/91:85. *Växa med kunskaper, om gymnasieskolan och vuxenutbildningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1989/90:90. *Om Forskning*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Regeringskansliet, UD (2000). *Konventionen om barnets rättigheter*.
- Richardson, M. S. (1998). Counselling in uncertainty: Empowerment through work and relation practices. *Educational and Vocational Guidance*, (62), 2-8.
- Rosengren, Kjell-Erik & Öhngren, Bo (eds.) (1997). *An Evaluation of Swedish Research in Education*. Stockholm: HSFR.
- Sandqvist, Karin (1995). Verbal boys and mathematical girls – family background and educational careers. *Scandinavian Journal of Educational Research*, Vol . 39, No.1.
- Schedin, Gunnar (2002). *Slutrapport av projektet: Relationer i studie- och yrkesvägledningssamtal. En studie av mötet mellan elev och studie- och yrkesvägledare i gymnasieskolan*. Umeå Universitet: Institutionen för barn- och ungdomspedagogik, specialpedagogik och vägledning. (Arbetsrapport 2002-10-31).
- Schröder, Lena (2000). *Ungdomsarbetslösheten i ett internationellt perspektiv*. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU) 2000:4 .
- Seifert, Karl H. (1991). *Career development and counselling needs in secondary schools*. Plenary speech at the IAEVG International Conference "Career Guidance Services for the 90's". Sept. 9–13, 1991, Lissabon, Portugal.
- Seligman, Martin E.P (1976). *Hjälplöshet. Om depression, utveckling och död*. Stockholm: Aldus.
- Seljestad, Lars Ove (1998). *The Clash of Rationalities: The Upper Secondary School Reform of Norway and the Production of New Risks*. Paper presented at International Symposium "Restructuring Work and Life Course".
- Sernhede, Ove (1995). *Modernitet, adolescens & kulturella uttryck*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete.

- Similä, Matti (1994). Andra generationens invandrare i den svenska skolan. I: Robert Eriksson & Jan O. Jonsson (red.). *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Simonsen, Brigitte (2002). Skriv något om centrale spørsmål i forbindelsen med debatten om unge og forskning om unge. I: *Vera – Tidsskriften for Pædagoger nr 21*.
- Sjöstrand, Per (1968). *Karriärens utveckling. En socialpsykologisk analys av yrkesval*. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Skogh, Inga-Britt (2001). *Teknikens värld – flickors värld: en studie av yngre flickors möte med teknik i hem och skola*. Stockholm: HLS förlag.
- Skolverket (1994). *Flickors och pojkars olika förutsättningar och villkor*. Skolverkets rapport nr 47. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (1997). *Utvärdering av grundskolan 1995. (UG –95). Studie – och yrkesorientering. Årskurs 9*. Skolverkets rapport 126. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (1999). *Den rimliga skolan. Livet i skolan och skolan i livet*. Slutrapport från projektet elever som medforskare. Skolverkets rapport 164. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2000). *Nationella kvalitetsgranskningar 2000*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2002a). *Efter skolan. En utvärdering av gymnasieutbildning*. Skolverkets rapport 223. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2002b). *Nationella kvalitetsgranskningar 2001-2002. Information och kommunikation- nyckelfrågor i skola och barnomsorg*. Skolverkets rapport 220. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2003a). *Skolverkets lägesbedömning 2003*. Dnr 01-2003: 1547. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2003b). *Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning*. Skolverkets rapport 236. Stockholm: Skolverket.
- Skolöverstyrelsen 1982:5. *Skola arbetsliv, kommentarmaterial*. Liber Utbildningsförlaget.
- Skolöverstyrelsen (1989). UTVÄG. *Utveckling av den personliga vägledningen inom studie- och yrkesorienteringen* (S 89:21/ Servicematerial).
- Skolöverstyrelsen (1991). *Vem behöver syo? Syofunktionen och syofunktionärens uppgifter vid några grund- och gymnasieskolor samt uppföljningsenheter*. Skolöverstyrelsens serie, nr R 91:13, Stockholm.

- SOU 1974:36. *Skolan, staten och kommunerna*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1974:53. *Skolans arbetsmiljö*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1980:30. *Den sociala selektionen till gymnasiestadiet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1992:94. *Skola för bildning*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1993: 85 *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*. Erikson, Robert & Jonsson, Jan O. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1994:73 *Ungdomars välfärd och värderingar*. Rapport till Barn- och ungdomsdelegationen och Generationsutredningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1997:137 *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2000: 39 *Välfärd och skola. Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:45: *karriärvägledning.se.nu*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2001:55 *Barns och ungdomars välfärd*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:79 *Välfärd på 1990-talet: en sammanfattning av SOU 2001:79 från kommittén Välfärdsbokslut*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2002: 120. *Åtta vägar till kunskap. En ny struktur för gymnasieskolan*. Slutbetänkande från Gymnasiekommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Staberg, Else-Marie (1992). *Olika världar – skilda värderingar. Hur flickor och pojkar möter högstadiets fysik, kemi och teknik*. Umeå: Pedagogiska institutionen.
- Stafseng, Ola (1990). *Ungdomsforskningen i Sverige. En vetenskaplig granskning*. Stockholm: Skolöverstyrelsen F90:1.
- Stafseng, Ola (1996). *Den historiske konstruksjon av moderne ungdom*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Stafseng, Ola (2001). *Ett samtidshistoriskt perspektiv. I: B-E. Andersson Ungdomarna skolan och livet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Stojanovic, Verica (2001). *Unga arbetslösas ansikten: identitet och subjektivitet i det svenska och danska samhället*. Lund: Sociologiska institutionen.
- Super, Donald E. (1983). *The history and development of vocational psychology: A personal perspective. I: W. B. Walsh and S. H. Osipow (red.). Handbook of vocational psychology*. Hillsdale New Jersey: LEA.

- Super, Donald E. & Bachrach, P. B. (1957). *Scientific careers and vocational development theory; A review, a critic and some recommendations*. New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University.
- Super, Donald E. (1957). *The psychology of careers. An introduction to vocational development*. New York: Harper & Brothers.
- Svensson, Allan & Reuterberg, Sven-Eric (2002). *Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren?: en jämförelse mellan elever som påbörjade sina studier 1993 respektive 1998*. Institutionen för pedagogik och didaktik. Göteborgs Universitet.
- Tiedeman, David V. & O'Hara, Robert P. (1963). *Career development: Choice and adjustment*. Princeton, NJ: College Entrance Examination Board.
- Torstensson-Ed, Tullie (2003). *Ungas livstolkning och skolans värdegrund*. Forskning i fokus, nr .14. Stockholm: Myndigheten för Skolutveckling.
- Trondman, Mats (1999). *Kultursociologi i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Trondman, Mats & Bunar, Nihad m.fl. (2001). *Varken ung eller vuxen: "sambället idag är ju helt rubbat"* Stockholm: Atlas.
- Tyler, Leona E. (1969). *The work of the counselor* (3:e upplagan). New York: Appleton-Century-Crofts Inc.
- Ungdomsstyrelsen (1996). *Svensk ungdomsforskning: inriktning, organisation och finansiering*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (1998). *Ny tid nya tankar? Ungdomars värderingar och framtidstro*. Ungdomsstyrelsens utredningar 10. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2000). *Stöd till svensk ungdomsforskning. En genomgång av stöd till ungdomsforskning genom HSMR 1997-2000*. Ungdomsstyrelsen 2004-04-03 (Dnr: 63-657/99).
- Ungdomsstyrelsen (2003). *De kallar oss unga*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen: <http://www.ungdomsstyrelsen.se>
- Utbildningsdepartementet (2003). *Validering mm – fortsatt utveckling av vuxnas lärande*. Ds. 2003:23.
- Utbildningsdepartementet. (2000). *Samverkan mellan skola och arbetsliv. Om möjligheterna med lärande i arbete*. Ds. 2000:62
- Utbildningsutskottets betänkande. *Ny läroplan för grundskolan mm*. 1993/94:UbU1.
- Waara, Peter (1996). *Ungdom i gränsland*. Umeå: Boréa.
- Watts, Antony G. (1980). *Karriärutbildningen och läroplanen*. I: Sigbrit Franke-Wikberg & Ulf P. Lundgren. *Karriär och levnadsbana*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

- Watts, Antony G. (2002). *Career guidance and public policy: Global issues and challenges*. A keynote presentation to the "Pushing the boundaries" international conference. Wellington, New Zealand. 28-30 november 2002.
- Vehviläinen, Sanna (1999). *Structures of counselling interaction. A conversation analytic study of counselling encounters in career guidance training*. Helsinki: Helsinki university press.
- Vestin, Margareta (1998). *Den första tiden med svensk studie- och yrkesvägledning*. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap.
- Vetenskapsrådet (2003). *Utbildningsvetenskapliga kommittén. Årsredovisning verksamhetsåret 2002*.
- Vetenskapsrådet (2003). *Yttrande från beredningsgrupp UVK-2*.
- Viljamsdottir, Gudbjörg & Arnkelsson, Gudmundur (2003). The interplay between habitus, social variables and occupational preferences. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. Vol.3, No.2 pp.137-150.
- Vislie, L.; Popewitz, T. & Bjerg, J. (1997). Pedagogy and Educational Research in Sweden – History and Politics. I: K. E. Rosengren & B. Öhngren (eds.). *An Evaluation of Swedish Research in Education*. Stockholm: HSR.
- Vähämöttönen, Timo (1998). *Reframing career counselling in terms of counsellor-client negotiations*. Joensuu: Joensuu Universitet.
- Young, Richard A. & Vallach, Ladislav (2003). *Action and context in career counselling*. Paper presenterat vid IAEVG konferens i Bern 3-6 sept 2003.
- Åsemar, Carl (1985). *Att välja studie-och yrkesväg*. Umeå Universitet: Pedagogiska institutionen.
- Öhlund, Thomas & Bolin, Göran (red.) (1994). *Ungdomsforskning: kritik, reflektioner och framtida möjligheter*. Stockholm: Ungdomskultur vid Stockholms universitet.
- Öhlund, Thomas (1997). *Normaliseringspraktiker i det moderna samhället: en diskursanalys av åtta sociala ungdomsprojekt*. Umeå: Universitetet.
- Öhlund, Thomas (2002a). Splittrad ungdomsforskning: Dagens ungdomar är både äldre och yngre. I: Berit Nygård (red.). *Ungdomsforskning – skilda världar och värderingar*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).
- Öhlund, Thomas (2002b). Egen identitet och det personliga valet – nyckeln till den postmoderna gemenskapen. I: Berit Nygård (red.). *Ungdomsforskning – skilda världar och värderingar*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).

Öhlund, Thomas (2002c). *Inventering av svensk ungdomsforskning 1995-2001 avseende miljöer, doktorsavhandlingar, publikationer och forskningsprojekt*. Arbetsmaterial. FAS. Sept 2002.

Öhrn, Elisabet (1990). *Könsmönster i klassrumsinteraktion: en observations- och intervjustudie av högstadielärares lärarkontakter*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Öhrn, Elisabet (2002). *Könsmönster i förändring?* Stockholm: Skolverket.

Ungdomar står i dag inför den svåra uppgiften att utveckla en någorlunda fast identitet samtidigt som de ska hantera stora förändringar i samband med val av levnadsbana. Detta sker dessutom i ett samhälle där de aldrig kan vara helt säkra på att det som gäller i dag gäller i morgon.

Förutsättningarna för ungdomars studier och inträde på arbetsmarknaden har genomgått stora förändringar under de senaste årtiondena. Exempelvis har studietiden förlängts och arbetsmarknaden för lågutbildade ungdomar har till stora delar försvunnit.

Boken redovisar kunskapsläget nationellt, med internationell utblick, om hur ungdomar tänker, agerar och utvecklar strategier i samband med val av studieinriktning, arbete och livskarriärer.

Uppdraget att genomföra kunskapsöversikten har legat på Institutionen för samhälle, kultur och lärande, avdelningen för studie- och yrkesvägledning vid Lärarhögskolan i Stockholm (LHS).

Författarna:

Gunnel Lindh är universitetslektor och FD. i pedagogik vid Uppsala universitet. Hennes forskning är inriktad mot institutionella samtal inom skolan. Hon har under många år undervisat och forskat inom studie- och yrkesvägledningsområdet.

Karin Fransson är universitetsadjunkt och FM. i pedagogik vid Lärarhögskolan i Stockholm. Hon har lång erfarenhet av undervisning, utvärdering och utvecklingsarbete inom området studie- och yrkesvägledning.